

VASI SZEMLE | 2025. 79. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

A folyóirat a Nemzeti
Kulturális Alap és
a Petőfi Kulturális Ügynökség
támogatásával jelenik meg.

Nemzeti
Kulturális
Alap

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

Ára: 900 Ft

9 770505 033056 25001

VASI SZEMLE

• ALAPÍTVÁ 1933 •

2025. **1.** SZÁM

VASI SZEMLE | 2025. 1. SZÁM

FŐSZERKESZTŐ:

Farkas Csaba

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Csapláros Andrea
Gráfik Imre
Majthényi László
Németh Sándor
Vig Károly

KIADJA:

Savaria Múzeum

FELELŐS KIADÓ:

Csapláros Andrea
múzeumigazgató

SZERKESZTŐSÉG:

9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc u. 12.
telefon: +36 20 241 2314
e-mail: vasiszemle@savariamuseum.huTERJESZTI: a szerkesztőség
egy szám ára 900 Ft

Megjelenik: háromhavonta

Világháló: www.vasiszemle.hu

BORÍTÓ- ÉS LAPTERV:

Bonyhádi Károly

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS:

Geosits Zsolt

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Bardi Erzsébet

KORREKTÚRA:

Bakos Ágnes

NYOMDAI MUNKÁK:

Göcsej Nyomda, Zalaegerszeg

89–1771 HU–ISSN 0505–0332

BEVEZETŐFARKAS CSABA: *A texasi dédunoka és a bozsoki aranycsat* 3**MAGYAR NYUGAT**CSISZÁR ZOLTÁN: *A sasnak szárnya alatt. A 18–19. századi Alsó-Kemeneshát* 4SZIPŐCZ JUDIT: *A kőszegi nemezgyár múltja, jelene, jövője a 21. század tükrében* 15**A MÚLTNAK KÚTJA**TÓTH GÁBOR – SÁNTA BARBARA: *Savaria keleti temetője – újabb embertani adatok.***Szombathely, római kor** 27GÁSPÁR GABRIELLA: *Státusz, rang, vagyon a tarródházi Mikos család történetében* 36**MŰHELY**DR. PUSKÁS TIVADAR – LENDVAI REZSŐ – KÖCSE TAMÁS: *Egy régi dokumentum**a Vas vármegyei mentők életéből. Az elképzelés – és ami megvalósult* 48NÉMETH SÁNDOR – KOVÁCS GÁBOR: *Vas (vár)megye közigazgatása**a rendszerváltás óta* 58**ARCKÉPCSARNOK**UDVARDI BALÁZS TAMÁS: *Számadás. Csondor János életének fejezetei* 77BALÁZS GÉZA: *Józsa Péter emléke Szombathelyen és Nagyrákoson* 86PUP CSILLA: *Szentgyörgyi Horváth János (1777–1841) kamarás portréja* 94**NÉZETEK**MARKÓ PÉTER: *Átváltozás a Covid után* 106**KÖNYVSZEMLE**GÁBOR LÁSZLÓ: *„Te ismered a házam...” – Híres lakók, beszélő helyek.*

Szülőföld Könyviadó, Szombathely, 2024. 316 oldal (G. Tóth Franciska) 112

VIG KÁROLY: *Utazók, rovarászok, vadászok.* Savaria Múzeum, Szombathely,

2024. 538 oldal (Bálint Zsolt) 114

BORS GÉZA – BOGNÁR BÉLA: *Boldog békeidők. A történelmi Vas vármegye képes**levelezőlapokon.* Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely, 2024. 440 oldal (Németh Sándor) .. 116**INHALT***Német nyelvű összefoglalók* (Ford. Bariska István, L' Homme Ilona) 118**CONTENT***Angol nyelvű összefoglalók* (Ford. Biró Zsolt) 121**SZERZŐINK** 124**BORÍTÓ***Első borító:* Szentgyörgyi Horváth János (Ferdinand Lütgendorf, 1826)
(MNL VaML Jelzet nélkül)*Hátsó borító:* Savaria keleti temetője – A 11. számú sír

VAST SZEMLE

2025. 79. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

A texasi dédunoka és a bozsoki aranycsat

Vármegyénk múltjára tudományos alapos-sággal visszatekinteni, kulturális életünket bemutatni nemes feladat. A vasi szellemet legjobban talán azok a honismereti jellegű munkák tudják közvetíteni, amelyekhez személyes kötődést vagy ismeretséget találunk. Folyóiratunk csaknem egy évszázados fennállása alatt mindig bővelkedett érdekes írásokban, tanulmányokban.

Amikor egy új lapszám az Olvasó kezébe kerül, a szerkesztőség természetesen már a következő anyagokkal dolgozik. A negyedéves megjelenések mellett csak szórványosan jutnak el hozzánk visszajelzések, a lapszámok mégis önálló életre kelnek. Az online megjelenés megsokszorozza a lehetőségeinket, hiszen a zsebünkben – az internet révén – elfér az egész világ. Ennek köszönhetően történt, hogy egy szerzőnket Texasból keresték meg.

Gazdag G. László tanulmánya *A bozsoki aranycsat kalandos története* címmel a 2023. évi 4. számunkban jelent meg. A hunkori aranycsatot 1874-ben találta meg Vlaskovits József. A tizenegy éves fiú édesapjától Lipp Vilmos vásárolta meg a pompás, körülbelül 1500 éves aranycsatot az éppen formálódó régiségtár számára, amiből később a megyei gyűjtemény, majd a Savaria Múzeum lett. Az aranycsat különös módon Szombathelyről az amerikai Baltimore városába vándorolt, és az ottani múzeum állandó kiállításán látható már hosszú évtizedek óta.

A csat megtaláló fiú dédunokái, Petra és Patrick (unokatestvérek) családfakutatás során ismerték meg az aranycsat történetét, és csaknem biztosak voltak abban, hogy dédapjukról lehet szó. A tanulmányt olvasva Patrick Vlaskovits kereste meg a cikk szerzőjét a texasi Austinból. A kételyeket felváltotta a bizonyosság, hiszen a családfájuk egyértelműen Vlaskovits József felé mutat, a csat azonosságá és „ki-

vándorlása” pedig kétséget kizáróan, lépésről lépésre kiderül a folyóiratunkban megjelent tanulmányból. A Vlaskovitsokra egyébként jól emlékeznek Bozsokon. A szerteágazó család legnagyobb részének felkutatása Petra érdeme. Nem lehetett könnyű dolga, hiszen az aranycsat megtaláló fiúnak hét gyermeke született, leszármazottaik pedig szétröppentek a világban. Patrick már amerikainak mondható, de magyar felesége van, édesapja ’56-os emigráns. Érdekes, a József név olyannyira szent náluk, hogy a csat megtaláló fiú apja, egyik fia és unokája is József, sőt Patrick egyik lányát Viola Josephine-nek hívják.

A családfakutatás az egyik legjobb módja saját múltunk feltárásának, amiből akár kincskereső játék is lehet, és máris a történelem színpadán találjuk magunkat. Patrick el is ment Baltimore-ba, a *The Walters Art Museum*-ba, megnézni a leletet. Eddig sajnos nem sikerült elintézni, hogy „Hun, Délnyugat-Oroszország, Kr. u. 4–5. század” felirat szerepeljen a kiállított bozsoki aranycsat mellett. Mindenesetre még több anyagot gyűjtve ismét megpróbáljuk a korrekció kérését, hiszen a tények egyértelműek.

Felmerül a kérdés, hogy Gazdag G. László miért választotta ezt a témát, hiszen korábban kizárólag Veszprém vármegyei témákról írt. Nos, az 1960-as évek közepén életében először Bozsokon nyaralt, a Sibrik-kastélyban. Ugyanott, ahol Patrick Vlaskovits is megszállt legutóbb.

Személyes történeteink, azok kapcsolódása identitásunk fontos részét képezik. Ahogy megismerjük a múltat, meglevenednek a történetek, kitágul a világ és vele saját történelmünk.

Olvassák továbbra is a *Vasi Szemlét!*

Farkas Csaba
főszerkesztő

CSISZÁR ZOLTÁN

A sasnak szárnya alatt

A 18–19. SZÁZADI ALSÓ-KEMENESHÁT

Bevezető

A *Vasi Szemle* 2024. évi 2. és 3. számában két részletben közölt tanulmányom az Alsó-Kemeneshát (történelmi Kemenes-vidék) 16. és 17. századi státuszára vonatkozó adatokat tárgyalta. A tanulmány eredetileg az Alsó-Kemeneshát eltűnt középkori települései utáni nyomozásként indult, de a *Conscriptiones portarum* (E 158) alapján főként csak a vizsgált kistérség hódoltság kori állapotváltozásának feltárása volt teljesíthető. Tekintettel a fenti két évszázad mintegy száz évének megismert részleteire, kézenfekvőnek látszik a munka folytatása a török kiűzése utáni változások vizsgálatával.

Az 1682 és 1690 közötti felszabadító hadjáratokban a magyar katonaság száma nem volt meghatározó, kb. 12–15 ezerre tehető, a hadjáratok terheit viszont nagyrészt a magyar vármegyéknek kellett fedezni. 1685-ben a hadsereg ellátására előírt 141 ezer porció¹ mintegy 70%-át (96 ezer porció), 1686-ban a 160 ezer porció 51%-át (81 ezer porció) fizették a dunántúli és alsó-magyarországi vármegyék. Ugyanekkor még 40–50 ezer katona elszállásolása is terhelte a vármegyék lakosságát.² A végrehajtás módját egy 1688. évi korabeli erdélyi írás így rögzítette: „Az executio németek a szegénységet csigázták, kínozták, kötözték, verték, sós vízzel itatták a pénzért”³ – valószínűleg itt sem volt másképp.

A fegyveres visszafoglalás okán a török uralom alól mentesített területekkel a Habsburg államhatalom rendelkezett. 1690-ben az Udvari Kamara részeként létrehozták az Újszerzeményi Bizottságot (*Ne-oacquistica Commissio*). A régi birtokosok csak a birtokjog igazolása és a fegyverváltás (*jus armorum*)⁴ megfizetése után kapták vissza birtokaikat. A mellőzöttség és a sérelmes eljárások az államhatalom és a magyar nemesség ellentétéhez vezettek.

Az újjáépítés kezdeti lépésének a telepítések tekinthetők. Belső telepítések már a 16–17. században is történtek a hódoltsággal határos részekben („új házas” porták), a 18. századra jellemző központilag szervezett külső telepítések hatása ennél jóval nagyobb, ezek ugyanis jelentősen megváltoztatták az ország etnikai térképét. Kollonich érsek 1689-ben a német betelepítéseket szorgalmazta („Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn” – Magyarország vagy annak nagy része germanizáltassék), és ebben az évben adták ki az első betelepítési paténst is, amelynek jogi keretét az 1723. évi országgyűlés véglegesítette. 1715-ben a jobbágyok szabad költözését már törvényileg tiltották,⁵ „az ország benépesítéséről” hozott 1723. évi CIII. törvénycikk⁶ a telepítetteknek hatéves adómentességet biztosított.

bevezetője Cserei Mihályt császárpártinak tartja („a császár híve volt”). 31. p.

- 1 Megyékre kivetett, jobbágycsaládokat terhelő részadó.
- 2 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. 4. köt. Bp., 1935. 222. p.
- 3 Cserei Mihály: Erdély históriája (1661–1711). Szerk. Katona Tamás. Bp., 1983. 294. p. Megjegyzés: a kötet

- 4 A birtok becsült értékének 10%-a.
- 5 1715. évi CI. tc.: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500101.TV>.
- 6 1723. évi CIII. tc.: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300103.TV>.

Elias Nessenthaler (1664–1714) Buda ostromáról (1686. szeptember 2.) készült rézkarcának részlete
<https://mapy.mzk.cz/en/mzko3/001/052/382/2619316531/> (Megtekintve: 2024. július 16.)

A Habsburg-államhatalom által irányított betelepítéseket követő újjáépítésre vezethető vissza a vizsgált kistérség napjainkig fennálló településstruktúrájának megszilárdulása is. Ekkor épültek, vagy építették újjá a települések katolikus templomait (Kenyeri – (1716)/1769; Nagysimonyi – 1732; Kemenesszentmárton – 1732 után; Pápc – 1738; Kemenessömjén – 1755; Kemenesszentpéter – 1758; Ostffyasszonyfa – 1765; Sitke – 1774; Kemenesmihályfa – 1777; Kemeneshőgyész – 1782; Egyházaskesző – 1786). Az evangélikus templomokat a türelmi rendelet (1781) után építették (Kemenesmagasi – (1717)/1784, Csöngye – 1784, Nagysimonyi – 1785, Kemeneshőgyész – 1787).

Jelen tanulmány forrásaként a már részben jól feldolgozottnak tekinthető adóösszeírások, urbáriumok és népszámlálási adatok szolgálnak. A tanulmány az 1869. évi népszámlálás adatainak ismertetésével zárul.

Az adatok részletezésénél használt jelölések:

√ /nem szerepel az összeírásokban; (*) /más forrásból származó (eltérő) adat; ?

/nem értelmezhető adathiány; – /a hivatkozott évben nincs adat; > /részadat.

A táblázatok a településeket a könnyebb áttekinthetőség miatt a földrajzi helyzetük alapján, a Kemeneshát északkeleti végétől indulva az óramutató járásának megfelelő sorrendben tartalmazzák. Az első táblázatba minden jelenleg is létező települést felvettünk, a továbbiakban csak az adatolható helységek szerepelnek. A táblázatok végén (utolsó sor vagy sorok) az összegzett adatokat is feltüntettük. Az első táblázatban szereplő településnév a most is létező településeknél a jelenlegi településnévnek, a már nem létező településeknél pedig az első forrásban szereplő névalaknak (dőlt betűvel jelölt) felel meg. A további táblázatokban a forrásokban lévő névalak szerepel. A jelenlegitől eltérő írásmód dőlt betűvel jelölt, ha a forrásban használt név nem volt beazonosítható, vagy ha a település már a jelenlegi nevéen nyilvántartott, azt a normál betűs írásmód jelzi.

A történelmi Kemenes-vidék hódoltság utáni státusza

Míg a vizsgált kistérség 16. és 17. századi státuszáról az adózó porta és házösszeírások nagyrészt koherens adatai jól értékelhető átfogó képet nyújtanak, a 18. századtól az adóztatás változásai miatt a hódoltság utáni állapot vizsgálatát más összeírásokból, illetve adatokból kell felvázolnunk. A 18. századi adózásban megszűnt a portára kivetett adó, az új adót a jobbágy jövedelme alapján állapították meg. Így a változás szemléltetésére a portaszámok helyett átmenetileg a földterülettel rendelkezők („adózők”) száma használható, az 1767. évi úrbérrendezés után végzett népszámlálások népességadatai pedig már egzakta alapot biztosítanak az értékeléshez. A 18. század előtti és az úrbérrendezésig terjedő átmeneti időszak népességének meghatározása csak becslés alapján lenne elvégezhető. Ennek során a helyben lakó nemesség, a polgárok, az örökösen kötelezett (*colonus perpetuae obligationis*) és szabad költözésű (*colonus liberae migrationis*) jobbágyok (*coloni, subditus*), a zsellérek (*inquilini*) és házatlan zsellérek (*subinquilini*), valamint a cselédek (*famuli, servi*) számbavételére lenne szükség. A becslés eredménye kétséges, így az átmeneti időszak változásának értékeléséhez az „adózők” számának összevetésével kell megelégednünk.

Az 1720-as adóösszeírás a földterülettel⁷ rendelkező jobbágyok, zsellérek (és más falubéliek), valamint a külsősök összeírására vonatkozott, és kiterjedt a jobbágyföldet használó nemesekre is (nem tartalmazza a földdel nem rendelkezőket, ipari és kereskedelmi

foglalkozásúakat és a cselédséget). Az 1767. évi urbáriumokból (*Urbaria et conscriptiones*) a földterülettel⁸ rendelkezők száma pontosan meghatározható, így ebben a vonatkozásban a két összeírás összevethető.

Az 1720 és 1767 között a „földterülettel rendelkező” családok számának minimum 58%-os növekedése a természetes változás mellett, a már 17. század végén (Kemenesszentpéter 1696. évi újratelepítése) megkezdett telepítés folytatásával magyarázható. A Batthyány család levelezése szerint Vas vármegyében 1740-re teljesen telítődött a lakosság, a bevándorlók földhöz juttatása pedig már 1730 után is problémát okozott.⁹ A kistérség későbbi adatait tekintve ez a megállapítás nem lehetett általános érvényű, későbbi kisebb telepítésre *Uj Mihályfa* feltűnése is utalhat.

Az 1720. évi adóösszeírásból *Nemesmagasi*, *Vönöck*, *Kemenesszentmárton*, *Uj Mihályfa*, *Nagysimonyi* és *Kissitke* hiányzik, az 1767. évhez tartozó úrbéri tabellák pedig *Vönöck* és *Kemenesszentmárton* esetében nem lelhetők fel. Az 1767. évi úrbérrendezés (Felhó Ibolya és munkatársai által közölt) feldolgozásában¹⁰ a 494-es sorszámon szerepeltetett *Szentmárton* adatai (lásd: *Helynévmutató*)¹¹ valójában nem a kemenesháti, hanem a Szombathely melletti helységekre vonatkoznak. *Pórmagasi* esetében az 1767. évi adat nem határozható meg pontosan, mivel a Közgyűjteményi portál adatbázisában az eredeti irat nem érhető el.

7 Az 1720. évi összeírásban a termőföld nagyságát a bevetéséhez szükséges vetőmag mennyiségével adták meg, egységül a pozsonyi mérőt (*Cub. Posson.*) használták. Egy pozsonyi mérő (~62,5 liter) fél kishold (500–550 négyszögöl) vetésterületet jelenthetett.

8 Az 1767. évi urbáriumokban a belterületi jobbágyhelyet (kertet) „Pozsonyi mérőre való”-ban, a külterületi jobbágyhelynél a szántót „Hold”-ban (kishold) a rétet pedig „Szekérre való”-ban adták meg.
9 Szántó Imre et al.: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790.* Szerk. Spira György. Bp., 1952. (továbbiakban: Szántó, 1952.) 224. p.
10 Felhó Ibolya et al.: *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában.* Dunántúl. 1. köt. Szerk. Felhó Ibolya. Bp., 1970. (továbbiakban: Felhó, 1970.) 312. p.
11 Felhó, 1970. 523. p.

TELEPÜLÉS	ÉV SZÁM				
	1720 ¹²	1767 ¹³	1828 ¹⁴	1784–1787 ¹⁵	1869 ¹⁶
	„ADÓZÓK” SZÁMA			NÉPESSÉGSZÁM	
Magyargencs	24	32	55	891	1534
Kemeneshőgyész	15	5	38	801	1218
Kemenesmagasi (Nemes-)	√	14	35	870	1083
Kemenesmagasi (Pór-)	9	>11 ¹⁷	63	292	458
Vönöck	√	√	26	1005	1116
Kemenesszentmárton	√	√	19	278	333
Kemenessömjén	21	22	12	579	729
Kemenesmihályfa	43	40	90	953	1046
<i>Uj Mihályfa</i>	√	–	6	56	?
Tokorcs	35	38	40	266	511
Nagysimonyi	√	16	107	1256	1601
Sitke (Kis-)	√	25	96	308	460
Sitke (Nagy-)	22	44		483	835
Ostffyasszonyfa	3	10	39	1012	1682
Csőnge	27	25	27	610	1076
Kenyeri	9	20	38	356	639
<i>Kechked</i>	14	20	46	396	541
<i>Mikulosfalva</i>	8	14	26	223	365
Pápoc	21	54	94	679	1136
Kemenesszentpéter	31	62	72	614	1016
Egyházaskesző	22	28	81	454	982
Összegzés	304	>480	1010	12391	18361

12 https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1720_-evi-oroszagos-osszeiras/kereses (Megtekintve: 2024. május 24.)

13 <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJNRUdZPVZ-BUYj9> (Megtekintve: 2024. augusztus 2.)

14 <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1828-evi-oroszagos-osszeiras> (Megtekintve: 2024. október 24.)

15 Az első magyarországi népszámlálás, 1784–1787. Szerk. Danyi Dezső – Dávid Zoltán. Bp., 1960. (továbbiakban: Danyi–Dávid, 1960.) 222–238. p.

16 Sebők László: Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. KSH Levéltár 2005. 238–239. p. <https://mek.oszk.hu/05900/05936/05936.pdf> (Megtekintve: 2024. augusztus 2.)

17 Felhő, 1970. 306–307. p. (A közöltek szerint Pórmagasiban zsellérek is bírtak úrbéres földeket.)

Az alfejezetek táblázataiban ismertetett részletes adatok forrásai a fenti fejlécben hivatkozással azonosak.

A vizsgált időszakra eső két szabadságharc és az 1809. évi napóleoni háború hatásai részletes adatok hiányában nem értékelhetők – bár 1707-ben,¹⁸ 1809-ben¹⁹ és 1849-ben²⁰ is voltak harcok meg hadműveletek a térségben, illetve annak határain.

Az 1767. évi úrbéri tabellák adatai

Az úrbérrendezés Mária Terézia (1740–1780) rendelete alapján 1767 és 1774 között történt. Célja az úrbéres szolgáltatások és adók egységes megállapítása, valamint az adóalapul szolgáló jobbágyföldek védelme volt.

A jobbágytelek minimális nagyságát az urbárium $\frac{1}{8}$ telekben határozta meg, az $\frac{1}{8}$ alatti telekkel rendelkezőket a zsellérek közé sorolták. Az urbáriumban előírt terhek a teleknagysággal arányosak. A maga házában lakó zsellér a házhelye után egy forint cenzust fizetett és évi 18, a más házában lakót pedig évi 12 nap kézi robot terhelte. A településekként urbáriumokban rögzített úrbéres földdel a birtokosok nem rendelkezettek korlátlanul, például csak az urbáriumban szereplő feltételek (*HETEDIK PUNCTOM.*: §. XIX.) teljesítése mellett idegeníthették el.

Az összeírásokat a megyei közgyűlés kijelölte megyei megbízottak az előre kiadott instrukciók szerint végezték. Az úrbérrendezés a kuriális helységekre is kiterjedt, de ahol nem voltak úrbéres szolgáltatásokra kötelezett jobbágyok és zsellérek, azokat nem vették figyelembe. A *praediumok* nem kerültek úrbérrendezés alá, így ezek kimutatására az urbáriumok nem használhatók.

Tekintettel a lábjegyzetben hivatkozott adatbázis összefoglaló táblázataiban néhol előforduló hibákra és a már szintén hivatkozott (ellenőrzési céllal használt) feldolgozás adateltéréseire, ahol az eredeti irat (*urbárium*) elérhető volt, ott a kigyűjtést abból végeztem. A lenti táblázatban ezek a helységek az urbáriumban használt névalakban, dőlt betűvel szerepelnek (a normál betűs helységekre az adatbázis nem tartalmaz eredeti iratot).

Az összevetett két feldolgozás azonos jellegű hibája állapítható meg Pápoc úrbéri adatai esetében. Összefoglaló táblázataik szerint a pápoci prépostságnak 28 jobbágya, valamint a Közgyűteményi portál szerint 8,²¹ Felhő Ibolya szerint²² pedig 7 zsellére volt (ezenfelül mindkét feldolgozás még 7 zsellért sorol kisebb birtokosokhoz). Az úrbéri tabella szerint azonban a prépostság (*Ad Preposituram*) mellett valójában még a pápoci perjelségnek (*Ad Prioratum*) is volt 26 jobbágya és 7 zsellére.²³

18 A sitkei „kaland”: (lásd Thaly Kálmán: Dunántúli hadjárat 1707-ben. Hadtörténeti tanulmány. Harmadik közlemény. = Századok, 1879. 6. füzet. 453–487. p.).

19 A kiscelli csata: (lásd: Voith Ferdinánd emlékirata: Meskó tábornok visszavonulásáról az 1809-ik évi győri csata után. = Hadtörténelmi Közlemények, 1894. 7. sz. 149–169. p.).

20 A csatát megelőző események – A Rába-átkelők elvesztése: (lásd Hermann Róbert: Az iházi utközet emlékkönyve 1849–1999. Pápa, 1999.).

21 <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/vas-papoc/?list=eyJxdWVyeSI6ICJQXHUwMGUxcG9JIno> (Megtekintve: 2024. augusztus 2.).

22 Felhő, 1970. 304. p.

23 Megjegyzés: A „perjelség hiánya” már Pápoc településtörténetének szerkesztésekor feltűnt (lásd: Vasi Szemle 2020. évfolyam 3. szám 285. p.), de ennek okát ekkor még nem sikerült feltárnom. Így az e cikkben közölt adatok helyesbítésre szorulnak.

Település	Birtokosok száma	Telekszám	Telkes jobbágý	Házasszellér	Házatlan zsellér ²⁴
Magyargencs	17	23 $\frac{1}{8}$	32 (31)	–	–
Kemeneshógyész (Hógyész)	„többen”	9	5	10	4
Nemes Magasy	11	1 $\frac{3}{8}$	2	12	–
Pórmagasi	1	6 $\frac{1}{4}$	11	15	–
Kemenessömjén (Sömjén)	12	9 $\frac{3}{4}$	22	–	–
Mihályfa	17	15 $\frac{1}{8}$	40	1	2
Uj: Mihályfa	2	–	–	22	1
Tokorcs	1	20 $\frac{1}{8}$	38	–	5
Simonyi	4	4 $\frac{1}{8}$	11	7	–
Kiss Sitke	1	9 $\frac{5}{8}$	25	–	–
Nagy Sitke	1	16 $\frac{1}{8}$	44	4	2
Ostffi: Aszonyfa	10	7 $\frac{1}{4}$	10	7	–
Csönge	16	17 $\frac{5}{8}$	25	2	–
Kenyeri	1	15 $\frac{1}{4}$	20	2	–
Kecskéd	1	20	20	5	2
Szent: Miklósfa	1	8 $\frac{5}{8}$	14	10	–
Pápocz	2	(34 $\frac{1}{4}$) ²⁵	54	1	14
Szent Péter	1	31 $\frac{1}{4}$	62	4	8
Egyházos Keszeő	1	15 $\frac{1}{2}$	28	17	8
Összegzés	>100	264 $\frac{3}{8}$	463 (462)	119	46

A zsellérek általában nem rendelkeztek földterülettel, de a térségben is akadtak kivételek. A tabellák szerint Simonyiban 5, Nemesmagasiban 12 zsellérnek volt úrbéres földje (Felhő Ibolya szerint Pórmagasi-ban is volt úrbéres föld a zselléreknél).²⁶

²⁴ Más házában lakó.

²⁵ Felülvizsgált adat (az oszlop többi adata a Közgyűjteményi portál adataival egyező).

²⁶ Felhő, 1970. 306–307. p. Az úrbárium hiánya miatt Pórmagasi esetén az úrbéres földdel bíró zsellérek száma nem állapítható meg.

Így 1767-ben a földdel rendelkező családok száma meghaladta a 480-at. A táblázat adatai szerint az 1720. évi összeíráshoz képest az adózók számának növekedése nem minden településre jellemző – Kemeneshógyész, Kemenesmihályfa, Csönge estén csökkenés látható. Az átlagosnál nagyobb (közel kétszeres) növekedés az egyházi birtokú falvakra (Szentmiklósfa, Pápoc, Kemenesszentpéter, Egyházaskeszeő) jellemző.

Értékes adat az 1720. évi összeírásban még nem szereplő *Uj Mihályfa* feltűnése, vélhetőleg már korábban is lakott hely újratelepítése lehet. A *Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum* (1772–1773) szerint: *Uj Mihályfa* magyar nyelvű falu.²⁷ A közel egyidejű első katonai felmérés (1782–1785) térképén viszont Tokorcs felett két Mihályfa – „Alsó Mihályfa” (7 házzal) és „Felső Mihályfa” (3 házzal) – is azonosítható. „Uj Mihályfa” valószínűleg Alsó Mihályfával lehet azonos, a második katonai felmérés térképén (1819–1869) ez már „Kismihályfa” néven jelölt. Tokorcs honlapja szerint 1890-ben csatolták Tokorcshoz.²⁸

Az 1784–1787. évi népszámlálás adatai

Az első népszámlálást vélhetően katonai szempontból az 1777. évi pátens utasításai alapján (az 1777. évit Magyarországon nem hajtották végre) végezték, nagyrészt 1785-ben, majd a következő két évben megismételték. Az összeírást a megye (illetve a királyi város) által kirendelt polgári és katonai összeíró biztosok a helyi lelkipásztor közreműködésével végezték. A népszámlálást megelőzően megállapították és sorsámozták az összeírandó településeket és pusztákat – így az ekkor lakott helyekről pontos képet kaphatunk. Az összeírást házak szerint haladva „egyenkénti ház- és családi ív” kitöltésével végezték, minden lélekre kiterjedt, a népszámlálás rovatainak értelmezését utasításba foglalták.²⁹

A lenti táblázatban közölt „Birtokosok száma” oszlopban használt „többen” kifejezés a helyben lakó kisbirtokos nemességre utal.³⁰ A „Ház” (és „Család”), valamint a „Né-

peesség” adatok a településfejlődés lényeges mutatói, bázisul szolgálhatnak a későbbi változások megítéléséhez. A „Népeesség” oszlop adatai a népszámlálási sorozat kötetében a „Tényleges népeesség”-ként megadottakkal azonosak. A lenti négy társadalmi (foglalkozás szerinti) csoporton kívül a kötet hat további kategóriát is tartalmaz – foglalkozásra vonatkozó adatok nehezen értelmezhetők: például „polgár és paraszt örököse” oszlop is van; az iparos falusi lakos is polgár, ha jövedelmének nagyobb részét ebből szerezte.³¹

„Uj Mihályfa” külön sorszámmon felvett település,³² Kemenesszentpétert pedig Csonkás *praedium* adataival együtt írták össze.³³

Az első népszámlálás népeességadata alapján megkísérelhető a vizsgált kistérség 18. század eleji népeességének meghatározása. Ugyanis Szántó Imre közlése szerint a 18. század kezdetén Magyarországon egy négyzetmérföldre 400 lelket, 1790-ben pedig már 1777 lelket számolhatunk.³⁴ A növekedés szorzójának figyelembevételével a kistérség népeessége a 18. század elején közelítőleg 2800 főre becsülhető.

Az 1869. évi népszámlálás adatai

A századforduló utáni 1828. évi adócélú összeírás még nem teljes, nem tartalmazza a nemesek, a papok, a nemesi birtokok tisztviselőinek és szolgálóinak, a kuriális telkeken lakó zsellérek, a katonák, valamint a fogyatékosok adatait.

A század közepén jelentős társadalmi változások – az 1848. évi jobbágyfelszabadítás és az 1853-ban kiadott úrbéri pátens hatásai – történtek. A feudális jog és tulajdonrendszer megszűnésével az agrárnépeesség beltelek- és termőföldtulajdonhoz jutott.

27 *Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum*. Bp., 1920. 98. p.

28 Hivatkozás nélkül közölt adat.

29 Danyi–Dávid, 1960. 6–15. p.

30 A hivatkozott kötet több birtokos esetén nem sorolja fel az összes birtokos nevét: * „és mások”.

31 Danyi–Dávid, 1960. 16. p.

32 Danyi–Dávid, 1960. 241. p.

33 Uo.

34 Szántó, 1952. 223. p.

Település	Birtokosok száma	Ház	Család	Népesség	Nemes	Polgár	Paraszt	Zsellér
<i>Magyar Gencs</i>	többen	95	191	891	24	1	34	137
<i>Hőgyész</i>	többen	86	172	801	159	–	3	99
<i>Nemes Magasi</i>	többen	133	198	870	217	3	2	100
<i>Pór Magasi</i>	1	39	64	292	2	–	9	50
<i>Vönöczk</i>	többen	157	224	1005	246	1	1	120
<i>Szent Márton (Kemenes-)</i>	többen	44	64	278	77	–	1	26
<i>Sömjén</i>	többen	90	138	579	79	2	22	65
<i>Mihályfa</i>	többen	140	198	953	75	3	51	102
<i>Uj Mihályfa</i>	többen	16	13	56	2	–	1	11
<i>Tokorcs</i>	többen	42	65	266	4	–	36	30
<i>Simonyi</i>	többen	192	285	1265	226	3	4	154
<i>Kis Sitke</i>	1	39	66	308	4	1	18	38
<i>Nagy Sitke</i>	1	70	101	483	8	3	42	41
<i>Ostfi Asszonyfa</i>	többen	122	233	1012	56	6	25	166
<i>Csönge</i>	többen	82	147	610	35	2	32	83
<i>Kenyeri</i>	1	47	77	356	5	3	21	55
<i>Kecskéd</i>	1	57	96	396	–	2	19	69
<i>Szent Miklósfalva</i>	1	29	40	223	–	–	12	36
<i>Papóc</i>	1	81	122	679	–	3	37	93
<i>Szent Péter és Csonkás pr.</i>	1	79	118	614	2	–	48	77
<i>Egyházás Kesző</i>	1	62	92	454	1	–	24	70
Összegzés	–	1702	2704	12391	1222	33	442	1622

Az úrbéres földek járadéktól mentes, szabadon adható-vehető földként az eddigi művelőik birtokába kerültek. A robotkötelezettség, a füstpénz és a (dézsma) megszűnése az úrbéri szolgáltatásra kötelezett rétegek számára utat nyitott a társadalmi és gazdasági fejlődésre. A jobbágy szabad paraszttá, a zsellér szabad munkaerővé vált, az ország háromnegyedére tehető népségben a polgárosodó életforma térnyerése tapasztalható.

A változások dokumentálásának tekintetők az 1850-ben induló Kataszteri felmérés

(célja a földadó pontos megállapíthatósága) kataszteri térképei és kataszteri telekkönyvek. Adataik (birtokos, lakhely) a településtörténet jelentős forrásai, amit az „első” hivatalosnak tekintett 1869. évi népszámlálás tesz teljessé.

Az 1867. évi kiegyezéssel kétközpontú (dualista) állam jött létre, így a szűkebben értelmezett birodalmi sas szárnya alatti korszak is a végéhez ért. Az Alsó-Kemenes-hát ekkori állapotát az 1869. évi népszámlálás adatai reprezentálják.

Település	Ház	Család	„Lakos”	R. kat. ³⁵	Ev. ³⁶	Ref. ³⁷	Izr. ³⁸
<i>Magyar-Gencs</i>	127	301	1534	394	1105	1	34
<i>Kemenes-Hógyész</i>	116	288	1218	385	791	12	30
<i>Nemes-Magosi</i>	172	281	1083	198	861	1	23
<i>Pór-Magosi</i>	65	112	458	164	271	4	19
Vönöck	175	255	1116	367	731	3	15
<i>Kemenes-Szentmárton</i>	52	68	333	129	193	–	11
<i>Kemenes-Sömjén</i>	107	169	729	164	554	–	11
<i>Kemenes-Mihályfa</i>	164	186	1046	136	899	–	11
Tokorcs	71	91	511	102	396	–	13
<i>Simonyi</i>	235	395	1601	549	820	6	226
<i>Kis-Sitke</i>	48	79	460	426	31	–	3
<i>Nagy-Sitke</i>	85	167	835	594	226	1	14
<i>Osztfi-Asszonyfa</i>	164	349	1682	802	840	3	37
Csönge	143	224	1076	237	828	1	10
Kenyeri	55	100	639	556	71	6	6
<i>Kecskéd</i>	71	106	541	529	7	–	5
<i>Szent-Miklós</i>	44	66	365	355	3	–	7
<i>Pápóc</i>	143	225	1136	1095	5	–	36
<i>Kemenes-Szent-Péter</i>	89	507	1016	973	–	–	43
<i>Egyházas-Kesző</i>	106	186	982	971	1	–	10
Összegzés	2232	4155	18361	9126	8633	38	564

35 Római katolikus.

36 Evangélikus („Augsburgi”).

37 Református („Helvét”).

38 Izraelita.

Az 1869. évi összeírásban Új-Mihályfára vonatkozóan nem található adat, Kemenesszentpétert pedig valószínűleg Csonkás (ekkor már Pinkócz) pusztá adataival együtt írták össze.

Összegzés

A 18–19. századi összeírások történeti statisztikai vizsgálatával jó képet kaphatunk az Alsó-Kemeneshát hódoltság utáni állapotának változásairól, valamint az agrárnépesség életviszonyainak alakulásáról.

A vizsgált időszak első felére a ház- és porta- (telek-) számok, valamint a népességszám robbanásszerű növekedése a jellemző, de ez egyben az agrárnépesség életviszonyainak romlását is eredményezte.

A hódoltság idejéből 1610-ből van utolsó adatunk a házak számáról (277 *do.*, ebből 94 nem lakott – 14 település) és 1648-ból a portaszámra (30³/₄ *p.* – 15 település) vonatkozóan. A 18. században elsőként az 1784–1787 évi népszámlálás tartalmaz házösszeírást (1702 *do.* – 21 település), 1767-ből van adatunk az úrbéri földekre (*jobbágy Helynek Minémősége* – „Telek szám”: 264³/₈ – 19 település).

Ha elfogadjuk a 18. század elejére becsült népességi adatot (2800 fő, – mely valószínűleg alulértékelt), az 1869. évi adat (18361 fő) figyelembevételével megállapítható, hogy a népesség száma mintegy 64 évenként megduplázódott. A változás nem lineáris, ezt mutatja az utóbbi 82 év pontos adata, mely szerint az erre eső növekedés csak 1,5-szeres, így a nagyobb növekedés a 18. század első 87 évére tehető.

Az „adózők” számának növekedése a vizsgált első 47 évben (1767-ig átlagosnak tekinthető) 1,6-szoros, a változás üteme ezután kismértékben nő, a következő 61 évben (1828-ig már átlag feletti) 2,1-szeres.

Az agrárnépesség élet- és gazdálkodási viszonyainak átfogó értékeléséhez a mezőgazdasági összeírások részletes elemzésére lenne szükség. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt röviden csak két kemenesháti település már feldolgozott³⁹ adataira térek ki. A művelésbe bevont terület és a legelőterület növelése főként az erdők és a rétek rovására történt, de a jobbágytelkek felaprózódásának kezdete, valamint a majorsági gazdálkodás megjelenése is erre az időszakra tehető. A 19. század közepén még a nyomásos gazdálkodás volt a jellemző, de a már fejlettebb ugar nélküli formában, a csökkenő rétterület kompenzálására előtérbe lépett a takarmánytermesztés. Az erdőirtás olyan ütemben folyt, hogy Szentmártonnak a század közepére (1857. évi *Conscriptio*) már erdője sem maradt, Vönöckön ekkor még az összterület 33,9%-a az erdő; 1895-ben (1897. évben kiadott mezőgazdasági statisztika) már Vönöckön is csak az összterület 0,5 %-át adja az erdő. A rétek részaránya 1857-ben Szentmártonban 18,2%, Vönöckön 5,6%; 1895-ben pedig Szentmártonban 9,1, Vönöckön pedig 3,4% volt. Érdekes adat, hogy Vönöckön a vizsgált időszakban ekkor még a legelőterület növekedése a nagyobb, közel 3,5-szeres.⁴⁰

Lényeges változás mutatható ki a 18. század második felének közepén a jobbágyok és a zsellérek vonatkozásában, amely a térség agrárnépességének elszegényedésére utal. Az 1767. úrbéri összeírás 463 telkes jobbágyat és 165 zsellért tartalmaz, az 1784–1787. évi népszámlálási adatok szerint parasztként 442, zsellérként pedig 1622 fő került összeírásra. Húsz év alatt a zsel-

39 Kiss Elemér: A kemenesaljai Úttörő Termelőszövetkezet története. A mezőgazdasági termelés kialakulása és fejlődése Kemenesszentmártonban, Mersevátton és Vönöckön. Szombathely, 1972. (továbbiakban: Kiss, 1972.).

40 Kiss, 1972. 22–29. p.

lérek száma 1457 fővel nőtt, míg a jobbágyok száma 21 fővel csökkent; 1767-ben még a jobbágyok száma magasabb, 1787-ben viszont a zsellérek és jobbágyok aránya már közel 3,7-szeres.

Az agrárnépesség lakhatási viszonyainak a vizsgált időszak 82 évre eső változása is romló tendenciát mutat, 1787-ben 1 házra 1,6 család és 7,3 fő esett, 1869-ben pedig 1,9 és 8,2.

Az 1869. évi népszámlálás a népesség hitfelekezet szerinti összeírását is tartalmazza. A lakosság 49,7% római katolikus, 47%-a evangélikus, az izraeliták 3, a reformátusok pedig 0,2%-ot képviselnek. Az izraeliták aránya Nagysimonyi esetében feltűnően magas, közel 14% (226 fő).⁴¹

Mivel az 1869. évi összeírás a népesség anyanyelv szerinti megoszlására nem terjedt ki, a betelepítések nemzetiségére (még) nem következtethetünk. A telepítések Újmihályfa kivételével más új településeket nem hoztak létre.

Mentio

1864. február 7. és 10. között Horváth Elek meghívására Csöngén tartották második ülésüket a Dunántúli Történetkedvelők⁴². Az ülésről („a répce-szemerei, s csöngői szép napokról”) 1864. február 21-én Ráth Károly részletes tudósítást közölt *A Hon*⁴³ 1864. évi 42. számában. A csöngői ülés résztvevői közül Horváth Eleket, Nagy Imrét (Alsó-szopori), Ráth Károlyt és Vég hely Dezsőt az 1867-ben alapított Magyar Történelmi Társulat választmányi tagjai közé választották.⁴⁴ A Dunántúli Történetkedvelők utolsó, tizenegyedik összejövetele 1867. szeptember 7–12-én volt Kismartonban, ezen az ülésen kinyilvánították a Magyar Történelmi Társulatba történet beolvadásukat.

41 Hitközségét 1720-ban alapították, anyakönyvi kerületéhez tartozott Csöngé, Kemenesmagasi, Kemenesmihályfa, Kemenessömjén, Kenyeri, Ostffyasszonyfa, Rábakecskéd és Pápoc. Zsinagógája 1820-ban épült.

42 A Dunántúli Történetkedvelő Társulatát 1863. december 27-én alapították Répceszemerén, a hazai történetkutatás megújítására.

43 1863–1882 között megjelentetett „politikai, nemzetgazdászati és irodalmi napilap”.

44 Thaly Kálmán: A Magyar Történelmi Társulat keletkezése = Századok. 1867. Első füzet. 1–18. p.

SZIPŐCZ JUDIT

A kőszegi nemezgyár múltja, jelene, jövője a 21. század tükrében

A kőszegi posztós céhek, a kőszegi textilipar előzményei

Kőszeg a 19. század második felében elkerülte a kapitalista fejlődés. A Semmeringbahn (1853) és a Déli-vasút sopron–kanizsai vonalának megépítésekor (1865) e két vasútvonal holtágába szorult a város, amely korábban az Adria és a Bécsi-medence között folyó tranzitkereskedelem egyik átvezető állomása volt. Megszűnt a tőkebeáramlás, nem volt komolyabb ipari beruházó kedv, így a kőszegi manufaktúraalapítások a 20. század elejére tolódtak át. Az egykor nagyon gazdag kőszegi céhes iparból a feudális társadalmi válságot tulajdonképpen csak a textilipar élte túl. Erre támaszkodva jöttek létre a kőszegi textilüzemek.¹ A nagyipar megjelenése előtti elszigeteltséget nagyban oldotta a város gazdag céhes ipara. A történeti Vasvármegye egyetlen szabad királyi városában az első céh 1504-ben alakult, ezt követően még 54 működött az évszázadok során.²

Nincs az az iparág, amely itt művelőre ne talált volna. Kőszeg falai között nagy számmal éltek szeg- és szerkovácsok, tűcsinálók, szűcsök, tímárok, gerencserek, szappanosok, csizmadiák, sarkantyúkészítők, kolompárok, gombkötők, puskaművesek, süveggyártók és szűrszabók. Sőt éltek

itt harang- s orgonakészítők, körzőcsinálók, kesztyűsök, rizspor- és parókakészítők is. A kézművesek a céhek korában világlátott emberek, akik közül sokan mint segédek vándorlásuk ideje alatt Németországban, sőt Belgiumban is megfordultak. Külföldi iparosoknál tanulva magukkal hozták a finom formaérzékét, az ipari technikát és általában a felvilágosodottság szellemét, a polgári öntudatot.

A 17. századtól kezdve a többi iparos közül – számban, tekintélyben és jómódban – a híres kőszegi posztósok tűntek ki leginkább. Termékük keresett cikk volt a dunántúli vásárokon. A 19. század első felében beköszöntött a gőz és gép korszaka, ami nagy lendületet adott az ipari fejlődésnek, elsősorban a gyáriparnak, amely a nagyban való gyártás előnyeit felhasználva kizárólagos uralomra tett szert, és lassacskán elsorvasztotta a kisipart.

A kőszegi posztóipar sem kerülte el sorát, de végül nagy erőfeszítések árán, a modern technika vívmányait felhasználva, 1845-ben 800 darab részvény kibocsátásával Ertl János városbíró indítványára elhatározták a kőszegi posztógyár megalapítását, hogy ezzel is javítsanak a város közgazdasági viszonyain és emeljék annak forgalmát. Még ugyanebben az évben hozálattak a modern gyár építéséhez a Pulverstampf-réten. Biztató eredménnyel kecsgettette az érdekelteket Kossuth Lajos és társainak a hazai ipar védelmére megindított hazafias propagandája és a különféle „iparvédő egyesületek” keletkezése is.

A vállalat még meg sem izmosodott, máris szomorú válság elé nézett, amikor

1 Rusvay Lajos: Még egyszer a magyarországi lengyel menekültekről. = Honismeret, 1981. 9. évf. 3. sz. 55–56. p. Takáts Géza: Mozaikok a Lakástextil Vállalat Kőszegi Bútorszövetgyárának életéből. 1928–1977. Kőszeg, 1979.

2 <https://www.kvmkl.hu/allando-kiallitasok/kis-mesterségek> (Megtekintve: 2024. augusztus. 31.)

1848-ban kitört a forradalom. Alig harminc évvel később, 1879-ben [sic!]³, kellő forgótöke hiányában beszüntette működését. Mindezt elsősorban az osztrák kormánynak a magyar vállalattal szemben tanúsított szűkkeblősége s Rohonczy Ignác császári hadi biztoshoz intézett tiltó parancsa okozta, miszerint a gyár büntetés terhe alatt posztót a magyar felkelőknek nem szállíthat. A polgárságnak az a törekvése, hogy a gyárat újraindítsa, dugába dőlt. Gazdag felszerelését, gépeit 1859-ben potom áron eladták.

A kőszegi posztósok azzal is igyekeztek a haladó kor szellemével lépést tartani, hogy tökéletesítették ipari technikájukat és egész üzemi berendezésüket a modernebb szövőszékek, valamint a második közös kalló⁴ felállításával, új helyszínen, a mostani nemezgyár területéhez tartozó alacsony épületben. Kellő anyagi erő hiánya miatt azonban a mindinkább előtörő nagyipari termeléssel sem mennyiség, sem minőség, sem ár tekintetében nem tudtak lépést tartani. 1885-ben Bieberauer Vilmos, Schmidt Mihály s Gabriel József mint utolsó művelői ennek a valamikor nagy jelentőségű iparágának, még részt vettek gyártmányaikkal az 1885-ös budapesti ipari kiállításon, ahol aranyérmert nyertek munkájukkal. Hét évvel később azonban a kőszegi posztósok kézműipara teljesen megszűnt.

3 Lázár Károly Fejezetek a kőszegi textilipar történetéből című tanulmányában a megszűnés időpontját 1852-re teszi. Ezt követően malomként, 1876–1920-ig laktanyaként használták az épületet. 1923-tól Sisakgyár, 1930-tól Tanítóképző Intézet működött a falai között, majd 1947-ben végleg elbontották.

4 Kalló, kallómalom: a gyapjúsövet anyagok nedves állapotban való mechanikai tömörítésére szolgáló, vízi energiával működő gép, amely a vízikerek forgó mozgását egy erős emelő, lendítő karokkal felszerelt tüskés főtengely segítségével súlyos ütőfejek ritmikus felemelésére, illetve leejtésére hasznosította.

1896-ban a régi kalló helyén nemezgyár létesült, amely nemezt, fezt és kalapformákat szállított a Balkánra, Kis Ázsiába, Lengyel-, Finn- és Észtországba.⁵

A nemezgyárat alapító Eisner Kamill 1923-ban Sisak- és Fémárugyár néven egy másik gyárat is alapított Kőszegen, a régi posztógyár épületében. A gyárban különféle gyapjúból nemezeléssel keményebb, tömörebb és vastagabb sisaktompokat állítottak elő további feldolgozásra, például a tűzoltóság, a rendőrség, a csendőrség, a katonaság számára, de exportra is dolgoztak. A gyár nagyüzemileg 1930-ig működött, ekkor az épületet a Tanítóképző Intézet foglalta el, majd 1947-ben végleg elbontották a komplexumot. Kisüzemileg 1940-ig néhány emberrel folyt még ezeknek a sisaktompoknak a gyártása a város egy másik épületében.⁶

Az Első Magyar Nemez-, Posztó- és Kalaptompgyár⁷ megalakulásától a ma is működő nemezgyárig

1896-ban Eisner Frigyes és Eisner Kamill testvérpáros megalapítja az egykori posztós céh helyén az Első Magyar Nemez-, Posztó- és Kalaptompgyárat.

5 [https://adt.arcanum.com/hu/online-kiadványok/Taucher Gusztáv: Kőszegi ipara Trianon előtt és után](https://adt.arcanum.com/hu/online-kiadványok/Taucher%20Gusztáv%20Kőszegi%20ipara%20Trianon%20előtt%20és%20után). In: Chernel Kálmán: *Kőszeg szab. kir. város jelene és múltja*. I–II. Szombathely, 1877–1878.; Auguszt János: *A régi kőszegi posztóipar szomorú története*. Polgári fiú- és leányiskola, Kőszeg 1928, 3. 9. 10–11. p.

6 Lázár Károly: *Fejezetek a kőszegi textilipar történetéből*. = *Magyar Textiltechnika*, 2023. 4. sz. (továbbiakban: Lázár, 2023.) 50–52. p. https://tmte.hu/wp-content/uploads/2023/11/MTT202304_50_Koszeg.pdf. (Megtekintve: 2024. augusztus. 31.)

7 Kalaptomp: a kalap alapanyagául használt, rendszerint harang formájú nemezdarab, amelyből a kalapot vasalással, mintázással, préseléssel ki-formázzák.

Az Eisner Testvérek Első Magyar Nemezgyára vízerővel működő saját villamos telepet rendezett be 1905 végén. Termékeivel 1906 nyarán, Szombathelyen az áru-minta-kiállításon is részt vett, ugyanezen év őszén a bukaresti kiállításon ezüstéremmel tüntették ki. A város is méltányolta a gazdasági életben betöltött szerepét: 1907 elején saját téglagyárából önköltségi áron nagy mennyiségű téglát bocsátott rendelkezésre munkáslakások építése céljából.

A miniszterelnökség a gyár részére 1907-ben engedélyezte a magyar korona országai egyesített címerének használatát. A nemezgyár termékeinek kétharmadát számos európai országon kívül Dél-Afrikába, Észak- és Dél-Amerikába, valamint Elő-Indiába és Kínába exportálta.⁸

1917-ben az országosan elismert, jó nevű Nemez Ipartestület átalakult, új neve Nemezgyár Részvénytársaság lett, és felvásárolta a csődbe jutott csipke- és hímzőgyárat. 1918-ban nagyobb külföldi (osztrák és svájci) tőkebevonással létrehozták az Első Magyar Nemez-, Posztó- és Fezgyár Részvénytársaságot. Az 1918. évi megalakulástól a város két ellentétes részén, de közös (bécsi) irányítás mellett működött a nemezgyár és a korábbi Első Magyar Hímzőipar Soukup és Korb gyár helyén létesült posztógyár.

Az első és a második világháború ideje alatt a Kőszegi Posztó- és Nemezgyár nagy fontossággal bírt. 1949-ben mindkét gyárat államosították, a két gyár Kőszegi Nemez- és Posztógyár Nemzeti Vállalat néven működik tovább. 1963-ban a vállalatot a Kőszegi Bútorszövetgyárral, a Soproni Szőnyeggyárral, a Szombathelyi Takarógyárral, valamint a Tatai Szőnyeggyárral egyetem-

ben a szombathelyi központú Lakástextil Vállalathoz csatolták.⁹

A nemezgyárat 1992 szeptemberében az Agropartner Holding Rt. vásárolta meg a Lakástextil Vállalattól. 1997-ben Bio-Nemez Kft. néven vált ismertté az üzem. Termékeik egy része kizárólag természetes alapanyagokból készült, 100% gyapjából, műszál hozzáadása nélkül. Ausztriában az ottani bioházakban használták fel ezt a természetes anyagot. Innen eredeztethető a bio elnevezés.¹⁰

Az 1990-es évektől fokozatosan csökken a nemez iránti kereslet. Ennek oka a műanyagok előretörése egyes iparágakban, az olcsó munkaerő révén kedvezőbb árú termékek beáramlása Ázsiából.

A 19. században épült gyár hírnevét 2016-tól Fodor Ilona és Hargitai Éva építi tovább, Multifelt Factory jogcím alatt. A cég nevében szereplő „multi” kifejezés a filc sokszínűségére enged következtetni. Fodor Ilona a Szolnoki Kereskedelmi és Gazdasági Főiskolán tanult, majd a mesterképzést a Budapesti Corvinus Egyetemen folytatta, ahol külgazdasági szakirányon közgazdaságtanból diplomázott. Ezt követően Budapesten maradt, energetikai területen, a MOL Nyrt.-nél helyezkedett el, ott dolgozott majd húsz évig közgazdászként. Régións projektmenedzserként vállalatfelvásárlásokkal foglalkozott, főleg külföldi olajvállalatok privatizációja során vezetett tárgyalásokat, adott ajánlatot és készítette elő a szerződéseket. Hargitai Évával egy családi nyaralás keretében közölt találkozott, akkor került szóba először a kőszegi nemezgyár. Éva akkoriban programtervező matematikusként egy szoftverfejlesztő konzern marketingmenedzseri feladatait látta el. A gyes alatt a webáruházában a gyár filceit

8 Harsányi László: A kőszegi zsidók – A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái 6. Bp., 1974. 146–147. p.

9 Lázár, 2023. 50–51 p.

10 „Mozgásba jött” az önállósult Nemezgyár. = Vas Népe (továbbiakban: VN), 1995. február 24. 4. p.

értékesítette, és már korábban a gyár megvásárlásán gondolkodott.¹¹ Barátságuk mély bizalommal alakult, Éva álmát így már ketten építették tovább. Az újabb „ipari forradalmi hullám”-ot így csak a Kőszegi Nemezgyár éli túl, utolsó mohikánként képviselve az egykor virágzó Vas megyei könnyűipari ágazatot.

A Nemezgyár fennmaradásában nagy szerep jutott Ilona és Éva kreativitásának, szorgalmának, a természetes alapanyagok iránti szeretetének. Mindennek alapja nagyfokú környezettudatosságuk. Hargitai Éva sajnos 2020 májusában autóbalesetben elhunyt, helyét az üzleti életben Olasz Éva vette át. A nagy múltú gyár igazi ékszerdoboz az ékszerdobozban. Falai között az ipari matuzsálemek a levegőben szálló gyapjúsálak homályában féltve őrzik ipartörténetünk egy darabját. Végigjártuk jubileumát ünneplő Sopár Jakab elbeszélése alapján próbáltuk magunkban feleleveníteni a múlt képkockáit, jelenkori, illetve jövőbeli koncepcióikba pedig a tulajdonostársak beszámolójából nyerhettünk bepillantást.

A nemez előállításának alapanyaga, technológiája

A technológiáról annyit kell tudni, hogy a gyapjúhoz jak-, kecske-, tevé- vagy marhaszőrrel keverték, ezt kiegészítették a természetes szálnak tekinthető viszkózzal. Manapság kizárólag birkaszőrrel dolgozik a gyár. A nemezgyártásban az állati szőröknek a hő és a gőz hatására mutatott változókéony tulajdonságát használják ki.¹²

11 Van mit megtapintani, látszik, miből mi lesz. = VN, 2020. szeptember 8. 9. p.

12 Farkasolnak, kallóznak és ünnepelnek. Kis magyar gyári történet. = Népszabadság, 1997. szeptember 9. 8. p.

Alminőségű gyapjú esetében, annak fel dolgozása előtt szükség volt az alapanyag növényi szennyeződésektől való megtisztítására. Ezt a célt szolgálta a karbonizálás, amely az alábbi munkafolyamatokat foglalta magában: savazás, égetés, semlegesítés, mosás, szárítás. A savazó kád lyukacsos kazettájába tömték a gyapjút, majd egy 40–50% hígítási arányú kénsavat tartalmazó kádba merítették. Miután az alapanyag elhagyta a savazó kádat, meghatározott ideig állni hagyták, majd centrifugálták. Ezt követően 130°C-on kiégették, hatására a növényi szennyeződés elszenesedett, kivált az anyagból. A neutralizálás fázisában a körmosókádban legalább tíz percig áztatják, közömbösítették a gyapjút. Végezetül ismét centrifugálták és megszáritották. A gyár karbonizáló részlege manapság üzemben kívül van, mivel a gyár a 21. században kizárólag jó minőségű gyapjúval dolgozik.

A következő előkészítő művelet a farkasolás, amikor fémfogak laza szerkezetűvé tépik szét az anyagot. Műszaki nemez esetében – melyek elérhetik a 2-3 centiméter vastagságot – nem szükséges alaposabb farkasolás, így ebben az esetben egy egységes farkasológép végzi az adott műveletet.

A konfekciónemez, melynek vastagsága 1-4 mm, már finomabb bontást igényel, következképpen a többegységes farkasológép szerepe kerül előtérbe. A farkasológépekbe etetőszekrény adagolja a gyapjút. A farkasolt anyagot ventilátorral kamrákba fújatják, zsákokba gyűjtik, innen szállítják a kártoló üzemcsarnokába.

A kártológép három egysége teljes bontással, áttetsző fátyolt képez a már laza alapanyagból. A fátyol egy végtelenített bundakendőre tekeredve kanyarog a gép falécekből álló hengerei között, egészen addig, amíg el nem éri a kívánt vastagságot. Ezt követően a bundakendőt elvágják, feltekerik.

A következő feldolgozási folyamat a nemezelés.

Az alapkendő viszi előre az anyagot, miközben az alja keresztülmegy egy vízzel teli merítővályún. A bundát a gőzölőasztalnál nedvesítik, majd az öntöttvas nemezelő asztal alá kerül, amely excentrikus mozgással préseli egymásba, akár három perc leforgása alatt, a finom gyapjúsálakat. Vékony konfekció esetében több bundát nemezelnék egyszerre úgy, hogy a bundarétegek közé kendőt helyeznek, vastagabb áru előállításánál pedig két bundát nemezelnék össze.

A filcet, méretre kallózva, még tovább tömörítik. A konfekciót kevésbé kallózzák, ellenben a csiszolókorongok kőkemény tapintásúak. Az automata gépek megjelenése előtt a régi hagyományos kallózógépeket mind fából készítették a nemezgyár asztalosműhelyében. Fakalapácsok csattanásait visszhangozták a környező hegyek. A kalapácsos kallózógépek erős fizikumot igényeltek. A nemezést kézzel helyezték a gépbe, kézzel szedték ki a gépből, sőt kézzel nyújtották. Idegenvezetőm, Sopár Jakab 1970-ben a karbantartó műhely dolgozójaként részt vett a régi kallózógépek transzmissziójának megalkotásában.

A konfekciónemezést manapság hengeres kallózógéppel tömörítik. A műszaki nemezést kallózás előtt savazzák, hogy a gyapjúsálak erősebb rostjai könnyebben egymásba tömörüljenek. Erre a célra egy másik savazó kádat alakítottak ki. A nemezelt anyagot gömbbe csavarják, emelőszerkezettel megfogják, majd a kádba engedik. A méterblokkokat más módszerrel, úgynevezett kalodában engedik a savas közegbe. A hengeres kallózógépek gumi alapú alkotóelemeit viszont a sav kikezdi, így a ma már minimális rendelkezésre készülő műszaki nemezést hagyományos kalapácsos gépen kallózzák, melyet két ember kezel, egyfolytában forgatva a ne-

mezt, mivel hosszú távú állandó pozícióban becsípődhet, kilyukadhat. Mosásra, közömbösítésre fa mosókádak állnak rendelkezésre. A közömbösítés szódával történik. Túlzott mosás esetén a kallózott anyag viszszenyúlhat.

Természetesen ennek a technológiának is megvan a mai, fémből készült változata. Víztelenítésre a konfekciónak centrifuga, a műszaki nemeznek hengeres víztelenítő gép áll rendelkezésre. A mosást követi a festés. Kettő festőkádban a vékonyabb konfekció- és dizájnfilceket festik, a harmadik kádban a vastagabb konfekció éri el a kívánt színhatást. A műszaki nemezést nem festik, kivéve nagyon ritka esetekben a nyeregnemezést. A nemezgyár jelenleg 43 színmintával dolgozik. A meleg, de nem forró vízbe só, ecetet tesznek. A só a festék erőteljesebb oldódását, az ecet a festés tartósságát segíti elő. A festési idő három-négy órát vesz igénybe.

A 21. században a filc festéséhez a Multifelt Factory Kft. svájci cégtől beszerzett szintetikus festékeket használ, amelyek a legmagasabb, „Ökotex 100” tanúsítvánnyal rendelkeznek. Laboratóriumi vizsgálatok támasztják alá, hogy a mai modern korfilcei illékony szerves vegyületektől mentesek. A végterméket szárítják, ezt követően pedig noppolják. A konfekciónemezést tükre helyezve engedik be a kúpkerék meghajtású, lánctovábbítású automata szárítógépbe. Noppolás során csipesszel leszedik a nemezre tapadt szőszöket. A műszaki nemezeken az ismeretlenségben rácsokra tekerve pihennek két-három napig, vastagságtól függően. A műszaki áru szélezése szélezőasztalon tolokéssel történik. A konfekciót sima asztalon ollóval szélezzik. A kieső anyagot zsákokba teszik, majd tépőgépen feltépi, a színezetlen anyagot visszatáplálják. A színes hulladékanyag felhasználásáról, jelentőségéről a későbbiekben még lesz szó a tűzött nemez kapcsán.

A kártolóban előállított bundát szintén szélezzik, az itt kiesett laza anyagot zsákokba gyűjtik, amely összeszedi a légtérből a port, ezért újrahasznosítás előtt porlógéppel portalanítják. A porlógép az 1910-es években készült, rendszeresen karbantartják, alkatrészt a mai napig tudnak hozzá biztosítani, teljesen üzemképes.

Az egykori asztalosműhelyben vasalják a konfekciónemezt. A vasaló szomszédságában egy modern stancológép található, amely a vásárlóval történő külön egyeztetés alapján a kívánt formára vágja a nemezt. Mint látjuk, a nemez előállítása rendkívül vízigényes technológia, ahhoz azonban, hogy vizet tudjanak nyerni, szükség volt a Gyöngyös patak medrében egy duzzasztógát megépítésére.

Működésének első évtizedeiben a gyapjú, illetve egyéb állati szőröket feldolgozó üzem a nagymérvű vízfogyasztás miatt egyfolytában pereskedett a vízi molnárokkal. A nemezgyár Kováts Rezső „kőszegi kútúró”-hoz fordult, aki nem messze a gyártól a sziklás talajban bőséges vízforrásra bukkant.¹³ A perdöntő kút megszületésével mindkét fél nagy öröme, pont került az ügy végére.

1976-ban a Latex Kőszegi Nemezgyárában 480 köbméter vizet használtak fel naponta. 1966 óta működött az a tisztító berendezés, amely a Gyöngyös patak vizét megtisztította. Néha óránként eldugult a kavicsszűrő a rendszeres, nagy megterhelés miatt. Ezért vált szükségessé egy előülepitő kiképzése, ahol a patak hordalékát lerakódtatták. Az 1976-ban épült 3280 köbtartalmú víztározót a Gyöngyös-Répcse menti Vízrendezési Társulat készítette el.¹⁴ A gyakorlatban úgy zajlott a folyamat, hogy a nemezgyárhoz tartozó zsilipen keresztül került

a patak vize az előülepitőbe, onnan a kavicsszűrőt tartalmazó vízház hatalmas medencéjébe. A szűrt vizet egy szivattyú a kikészítőüzemben található víztoronyba nyomta fel. A víz nyomását szabadesés biztosította. A kazán működéséhez lágy vízre volt szükség, melyet ionizáló berendezés biztosított. A vízház megfelelő működéséről három vízházkezelő asszony gondoskodott. A 21. században a vízház már nem működik, a csökkent termelés vízszükségletét a nemezlelőcsarnok alatt elhelyezkedő saját kút biztosítja.

A gőz előállítására a vállalat csúcseiben kettő darab szenes kazánt üzemeltetett. A kazánok fűtése lignittel történt.

1954-ben már egy 350 lóerős ellennyomásos gőzgép tette gördülékenyebbé a termelést. Mellette a generátor termelte a villanymotoroknak az áramot. Fogaskerékrendszerrel építették össze a generátort a gőzgéppel. A gépegységet központi olajzással látták el.

Az olajat a felmelegedés ellen vízzel hűtötték. Ez a gép látta el a gyárat elektromos árammal. Tizennégy légkörös új kazán termelte a gőzt, melyet a megnövekedett tüztér következtében alacsonyabb kalóriaértékű szénnel is fűthettek.¹⁵

Az égésből származó melléktermékek a 31 méter magas, nyolcszögletű, tetején gömb alakú kéményen keresztül távoztak. A kémény mára korszerűtlenné, balesetveszélyessé vált, lebontották, helyét fémből készült gázkéménnyel pótolták.

Fodor Ilona a Nemezgyár vétele előtt ellátogatott barátnőjével és üzlettársával, Hargitai Évával egy németországi filcgyárba, ahol ugyanazt a technológiát vélték felfedezni, mint a kőszegi gyárban, csak modernebb gépekkel.

13 Több mint háromszáz kutató nyomozott ki a föld mélyében varázspalcájával egy kőszegi építész. = Új Nemzedék 1943. január. 25. 19. sz. 7. p.

14 Előtisztító-víztározó Kőszegen. = VN, 1976. április. 22. 1. p.

15 Új erőtelep működik a kőszegi Textilművek Nemezgyárában. Jobban megy a munka. = Vas megye, 1954. augusztus 15. 7. p.

Kőszegen a hagyomány keveredik a modernitással. Nagyon modern, automatizált gázkazán dolgozik a gyárban, az elektromos energiát napelemek segítségével nyerik. Ugyanakkor gépeik nem mai darabok, ellenben kiválóan javíthatók, felújíthatók. A két tulajdonos hölgy pár éve beruházott egy kártolóba, előtte stancológépbe, varrógépbe, felújítottak további gépeket. Fokozatosan, céltudatosan haladnak előre. A következő időszakban épületrekonstrukciót és energiahatékonyság-növelő beruházásokat terveznek, például nyílászárócsereét, világításkorszerűsítést, tetőszigetelést.

A nemez alkalmazásának területei

A 21. század hajnalán felhasználási szempontból két nagy termékcsoporthoz különböztethetünk meg. Ipari nemez, illetve dizájn nemez. 2016-ban a két csoport aránya 40:60 a dizájnfilcek javára. Ellentétben a 20. század közép-és végeivel, amikor a műszaki filcek aránya megegyezett a konfekcióárak arányával.

A gyapjúból készült anyag funkciója az 1900-as években nagyon sokrétű volt.

1932-ben a Kőszegi Nemezgyár vadásztöltényfojtások gyártásába kezdett, Gotthárd Dezső fojtás gyáros közreműködésével. Gotthárd előtt a legtökéletesebb fojtást a német M. Hess gyár készítette a Rajnamenti Speyerben, mert elsőrangú amerikai tehénszőrt használt. Ellenben az osztrák fojtásgyárak a rövid európai tehénszőrből készítették fojtásaikat. Anyaguk silány, öbük kisebb volt a puskacső öbénél, emiatt sok gáz elillant mellettük, így a velük készített töltény nem ölte jól a vadat. A magyar Gotthárd Fojtásgyár a Hessnél is jobb, a legfinomabb amerikai tehénszőrt használta vadásztöltények fojtására. A vadászok számára tehát nem volt elhanyagolható té-

nyező, hogy fojtásuk malacszőrrel kevert, rövid európai tehénszőrből, avagy hosszú szálú, ruganyos amerikai tehénszőrből készült.¹⁶ A Kőszegi Fojtásgyárat közel húsz év elteltével összevonták a Kőszegi Nemezgyárral, a Fojtásgyár régi helyén pedig a két üzem részére kultúrházat létesítettek.¹⁷

1967-ben a vadásztöltényfojtásból negyedévenként az exporttal együtt mintegy 20 tonna volt az igény. Ennek az alapanyag-nak további feldolgozására 200 millió forintot beruházással épített üzemet a Fűzfői Nitrokémiai Vállalat.

Az úgynevezett csizmanemeből nagy mennyiséget használt fel a Szovjetunióba exportáló Vas Megyei Cipészipari Vállalat. A végtelenített filchevederek nem ragadtak, ezáltal nem vonták magukhoz a téstát, előszeretettel alkalmazta őket a sütőipar. Hasonló megfontolás alapján rendelt nemezcsöveket a téglai ipar is. A kocsikerék nagyságú korongok pedig a tükrögyártás eszközeinek részét képezték.¹⁸

A kőszegi nemez használták az ózdi, diósgyőri, csepeli, sztálinvárosi hengerdékben és kovácsolókban mint a hatalmas gépek és üllők rezgésátlóit. Az optikai és egyéb finomműszeripar számára a távcsövek és fényképezőgépek lencséinek és egyéb alkatrészeinek csiszolására a kőszegi nemezkorongok bizonyultak a legprecízebb megoldásnak. A közlekedési iparban az autóbuszok és vasúti kocsik bélelésénél alkalmazták a nemeztáblákat.¹⁹ A nemezéből készült csiszolókorongból nagy mennyiséget használtak fel a gördülőcsapágy-gyárak, de ezt a korongfajtát még a fémpenz készítés-

16 Vannak olyan védővámok is, amelyek a hazai ipart károsítják! = Magyar Vadászsíjság, 1934. április 1. 1. p.

17 Kultúrházat kap a Nemezgyár. = VN, 1950. április 1. 6. p.

18 Ahol találkoznak az iparágak... = VN, 1967. október 8. 4. p.

19 Egy határ menti üzem. = Határőr, 1958. április 22. 4. p.

sénél is felhasználták. 3600 fordulatot is kibírt percenként, mely a fémek csiszolásánál előnyösen esett latba.²⁰

A csiszolókorong-üzemben a kallózógépek erős ütésekkal tömörítették a malomkerék nagyságú korongokat. A múlt század hatvanas éveiben több mint huszonöt vasipari üzem rendelt nagy tételeket ebből, többek között a Csepel Autógyár és a Győri Magyar Vagon- és Gépgyár.²¹

Az 1896-ban épült üzem termékskálájában széles választékot képeztek a csiszolópolírozó korongok, a különféle alátétek, olajsűrűk, kenőfilcek, tömítések. Csupán a gépkocsikba többféle céllal „építettek be” nemezt. Ott rejtőzködött a gyújtáseosztóban, a kuplungtárcsában, a motorokban olajsűrű betétek gyanánt. Sőt megtalálhatuk a Zsiguli márkájú gépkocsik ablaktörőiben is. Külön megrendelésre készítették a legerősebb, úgynevezett „vasnemezt”, gőzkalapácsokhoz, sajtológépekhez. Azt mondták, ez a legjobb, legtartósabb, ellenáll minden időjárási körülménynek. Bitumennel volt átitatva.²² Az újítás Kótai Lajosnak, a Kőszegi Nemez- és Posztógyár akkori főmérnökének köszönhető, aki paraffin és bitumen összetételével vasnemezt állított elő, s ezáltal kiküszöbölte a montánviasz behozatalát – olvashatjuk a *Vas Népe* korabeli számában.²³

A kőszegi nemezt szerződéskötés előtt Japánban vizsgálták a Suzuki szakemberei. Mínusz negyven és plusz hatvan fok között tesztelték, de a nemez kiállta a próbát, melynek köszönhetően évi hatvanezer gép-

kocsiba szállítottak méretre vágott, öntapadós ragasztóval ellátott nemezt [tetőszigetelés céljából]. Ez az anyag kiváló hő- és hangszigetelő-, valamint rezgéscillapító tulajdonságokkal is rendelkezik. A sport-szergyártás számára tornaszőnyeg, nyereg, lószerszám, míg a cipőipar részére talpbetét, bélés, művétag készül belőle. A gyapjú hőtűrő képességének köszönhető, hogy a hőerőművekben nemezzsalagon szállították a pernyét.²⁴

1967-től új, sokoldalú anyaggal bővítette kínálatát a Kőszegi Nemezgyár. Az angol gyártmányú tús nemezgyártógép a vizes eljárású technológia helyett szárazon, tűzött eljárással állította elő a nemezt. A gép a budapesti kender jutagyárból került az üzembe. A teljesen automata gép mellett szólt, hogy a hagyományos nemezgyártással szemben nemcsak állati szőryanagot, hanem növényi rostot és műszálat is fel tudott használni. Ritka jutavászsonra sűrítették, illetve tűzték a nemez anyagát. Felhasználási területe főként a kárpitosiparban kedvező, és szőnyegalátét gyanánt is alkalmas. A hatvanas években a belföldi érdeklődés mellett Hollandia is jelentkezett vásárlási igényvel.²⁵ Az eljárás a kieső maradék nemez, illetve műszálas anyagok újrahasznosítása miatt is jelentősnek bizonyult. 1968-ban a kárpitosipar, az Ikarus, a Győri Műbőrgyár is benyújtotta rendelési igényét a tűzött nemezre.²⁶

Láthatjuk, hogy szinte nincs olyan területe életünknek, ahol ne képviseltetné magát a gyapjúnemez. Kabátjaink béleelőnyaga, a vatin szintén e nagy múltú gyárban ké-

20 A svájci sapkától a mongol jurtaig. = VN, 1964. május 28. 5. p.

21 A műemlékváros nemeze. = Kisalföld, 1967. március 31. 3. p.

22 Lakatos Ferenc: Egyetlen gyár az országban. Hová készül a nemez? = VN, 1979. március 4. 4. p.

23 Újító Mozgalmi Napló. A III. Országos Újítókiállítás Győri bemutatója. = Újítók Lapja, 1953. szeptember 5. 13. p.

24 A nyeregnemeztől a Suzukiig. = VN, 1997. augusztus 12. 9. p.

25 Megkezdődött Kőszegen a gépesített, száraz eljárású tűzött nemezgyártás. = VN, 1965. november 3. 1. p.

26 „Hulladék”-exportra. = VN, 1967. szeptember 16. 1. p.

szül. Kótai Lajos neve az újfajta vatin megalkotásánál ismét felmerült: a vatin hulladékanyagból állította elő, így az még melegebb és puhább lett. Az új gyártás szerint pamutfonalból egy nagy ritkaságú hálót szőttek, és ennek két oldalára a hulladékanyagból készült bundát rádolgozták. A két réteg a hálón keresztül egymásba kötött.²⁷

A hagyományos felhasználók mellett idővel újak is érdeklődtek a nemez iránt. Az iroda- és számítástechnikai ipar rezgés-csillapításra, törlésre, hangszórók bélelésére nyújtotta be a nemez felhasználása iránti igényeit.²⁸ A Parlament 1988-ban törvényt felújítását követően a kormány tagjai 3200 négyzetméter mohazöld színű, tiszta gyapjúnemenzen lépkedhettek üléstermük padozatán, a nemezgyáriak munkája előtt tisztelegve.²⁹

A nemezgyár kapcsolatba hozható még az Interkozmosz űrkutatási programjával is. Magyar kutatók az 1950-es évek végén szovjet közreműködéssel a Központi Fizikai Kutatóintézetrel karöltve vettek részt az Interkozmosz nemzetközi űrkutatási programban. A magyar űrhajósjelöltek kiválasztásával kezdetét vette bekapcsolódásunk az orvos-biológiai kutatások programjába is, melynek célja az űrrepülésben részt vevő emberek szervezetét érő szokatlan hatások károsító tényezőinek csökkentése. Az Interkozmosz élelmezési programja keretében a KPKI (Konzervipari Közhasznú Társaság) olyan konzerveket készített, melyek a magyar konyha jellegzetes ízeit biztosító fűszerek felhasználásával a súlytalanság körülményei között jelentkező étvágytalanságot, hányingert hivatottak leküzdeni. Az első közös szovjet–

magyar űrrepülést megelőzően, a magyar űrhajós már felkészülése során megismerkedett a szovjet űrhajósok alapélelmezését szolgáló élelmiszerekkel. Speciális magyar feladat volt, hogy az alapellátáson felül, annak kiegészítéseként vendégcsomagot állítsanak össze, melynek tartalmából a magyar űrhajós étkezéseik alkalmával szovjet társait megkínálta, reprezentálva a hagyományos magyar vendéglátást. Ahhoz, hogy a dobozok, az élelmiszerek, a gyűjtőcsomagolás deformáció nélkül viselje el a kilóvénél és dokkolásnál fellépő, a gravitáció mértékét sokszorosan meghaladó különleges erőhatásokat, az AlMnMg ötvözetből kialakított konténerbe tíz, egyenként négy darab konzerv befogadására és egyben kínálására is alkalmas filc tálcabetétet helyeztek. A filcbetétek a Kőszegi Posztó- és Nemezgyárban készültek. A filcbetéteket becsomagolás előtt a Központi Élelmiszeripari Kutatóintézetben besugárzásos csírátlanitásnak vetették alá. A konténerekhez minőségi bizonylat készült, melyben a konzerveknek az űrutazás során való fogyaszthatóságát garantálták.³⁰

A sokoldalú tulajdonságokkal, felhasználással bíró természetes anyag más népcsoportokat is megihletett. Mongólia 1964-ben kétszáz tonna magyar nemezt rendelt a kőszegi gyárból, lakóhelyül szolgáló sátraik, jurtaik építéséhez.³¹ A török fejedők, fezek, szintén a kőszegi posztósok keze munkáját dicsérték. A kőszegi nemez bejárta Németországot, Ausztriát, Szlovéniát, Svájcot, Hollandiát, Dániát, a balkáni államokat, Lengyel-, Finn- és Észtországot, Dél-Afrikát, Kis-Ázsiát, Indiát, Kínát, Észak- és Dél-Amerikát, Heves megyei

27 Két nagyszerű újítás a Kőszegi Textilművek Nemezgyárában. = Vasmegeye, 1955. március 5. 3. p.

28 Peltzer Géza: A nyeregtől a számítógépig. A nemez a harmadik évezred küszöbén is keresett cikk. = VN, 1999. február 18. 6. p.

29 Felújítják a Parlament épületét. = VN, 1988. szeptember 26. 1. p.

30 Szenes Endréné: A magyar konzervipari kutatás részvétele az INTERKOZMOSZ élelmezési programjában. Magyarország és az űrkutatás. = Konzerv- és Paprikaipar, 1980. július 1. 79–83. p.

31 Mongol jurta kőszegi nemezéből. = Esti Hírlap, 1964. május 8. 6. p.

népművészeti tárgyakon keresztül pedig még az Amerikai Egyesült Államokat is.

A LATEX vállalatai rendszeresen szerepeltek országos gyapjúipari kiállításokon, s szinte nem volt olyan termékük, amely ne szerepelt volna a Kiváló Áruk Fórumán.

*

Mai modern világunkban az ipari filcek alkalmasak alátétként, rezgéscsillapításra, ultra magas hőmérsékletű termékek, melléktermékek szállítására, mozgatására. A gépjárműiparban ülések szigetelésére használják. Vasúti kocsik üléseinek javítására a MÁV is rendel belőlük. Remekül használható nyereg előállításához, a műanyag fehér táblákra filctollal készült írássok, rajzok törlésére, jurták borítására.³²

A 2020-as években új ipari szegmenst futtattak fel a tulajdonosok: a filc belsőépítészeti alkalmazását. Nyugat-Európában falburkolatként használják ezt az anyagot, ami esztétikai megjelenése mellett különleges akusztikai tulajdonságokkal is rendelkezik. Egy ideje már Magyarországon is szállítanak irodaházakba akusztikai paneleket gyapjúfilcből. Ehhez tervezőkkel kellett megismertetni a nemezt. 2019-ben a formatervezési és design menedzsment díjak átadóján különdíjat nyert a Kőszegi Nemezgyár. Rendszeresen szerveznek nemezítő workshopokat, céljuk minél több emberrel megismertetni, megszerettetni a gyapjúfilcet, annak minden előnyös tulajdonságával együtt. Kialakították a bemutatótermet, gondolkodtak a szakképzés beindításában.³³

A design filc felhasználása rendkívül sokrétű. Ennél a csoportnál a vevő egyedi színt is kérhet. A belsőépítészetén kívül ru-

házi alapanyag is. A hagyományos népi termékek készítőinek kedvelt alapanyaga, de gyerekjátékok, és egyéb felhasználási termékek is készülnek belőle. A Multifelt Factory Kft. sok táskát, neszesszert gyártott, illetve gyárt megrendelésre, a vevő igényeinek megfelelően, beleértve a színt, formát, logót is.

Folyamatos kapcsolatban állnak nemezítő kézműves csoportokkal. A Szőnyeg Tervezők Társasága Egyesületének tagjai évek óta nemezes művészek natúr gyapjubunda felületét mintázzák saját terveik szerint, az üzem dolgozói pedig az egyedi nemezeket géppel készítik.

Egy másik sikeres nemezgyári projekt, a Pócs Judit Stúdióval közösen végzett munka, a Silent Stones termékcsalád, amelyet a Designlab 2023 keretében fejlesztettek ki, és 2024 áprilisában bemutatkozott többek között a milánói triennálén is. A tengerre csiszolt kövek ihlette, filcborítású akusztikus panelek zökkenőmentesen ötvözik a hagyományt, a funkcionalitást és a művészi hangulatot.³⁴

*

Természetesen ez csak töredéke a gyár életét érintő történéseknek. Mivel nem 1896-ban születtem, a nemezgyár méltó krónikásának semmiképpen sem szegődhetek. Ideje indulnom. Nagyon nehéz elszakadni az erdők, a Gyöngyös patak ölelte vadregényes tájtól, és a Kőszegi Nemezgyár nosztalgikus hangulatot árasztó épületegyüttesétől. Visszhangként köszön el a nemezgyár emléktáblájára vésett örök érvényű felirat: ALAPÍTVÁ 1896. TISZTELET AZ ELŐDÖKNEK. A táblát Fodor Ilona, és balcsese előtt Hargitai Éva, a nemezgyártás 21. századi úttörői készítették.

32 <https://webshop.multifelt.com/> (Megtekintve: 2024. szeptember 2.)

33 Van mit megtapintani, látszik, miből mi lesz. = VN, 2020. szeptember 8. 9. p.

34 <https://www.multifelt.com/silent-stones> (Megtekintve: 2024. szeptember 7.)

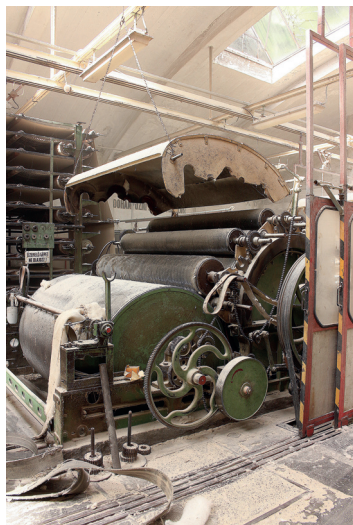
1896-ban Eisner Frigyes és Eisner Kamill megalapítja az egykori posztós céh helyén az Első Magyar Nemez-, Posztó- és Kalaptompgyárat

A karbonizáló üzem mára ipari műemléket képvisel

Többegységű farkasológép

Nemezélőszalag

A kártolóüzemben

Hagyományos kalapácsos kallózógép

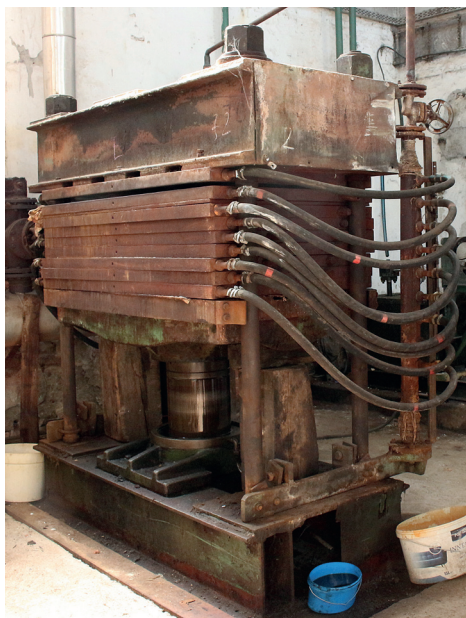
Fa mosókád

Festőkádak

Emléktábla a nemezgyár falán

Prés gép

TÓTH GÁBOR – SÁNTA BARBARA
**Savaria keleti temetője –
 újabb embertani adatok**
 SZOMBATHELY, RÓMAI KOR

Bevezetés

Savaria keleti temetőjének karakterét mindenekelőtt a temető római koron túlnyúló folyamatos használata, ókeresztény jellege határozza meg.¹ Az ókor óta folyamatosan fosztogatott, bolygatott temető régészeti kutatása a 19. században indult; alapvetően a területen folyó építkezések, közművesítések adta keretek között zajlott akkor is, és azóta is. Az előkerült embertani leletekről Mayer Adél és munkatársai adtak közre összefoglalót.²

- 1 A temetőről összefoglalóan lásd.: Derdák Ferenc – Kiss Gábor – Sosztarits Ottó: Savaria elpusztult temetői. = Panniculus, Ser. C., 1994. 29. sz. 1–10. p. Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágórhidi Czigány Balázs: Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 1998. 51–55. p., 61–67. p., 71–74. p., 92–93. p., 226–229. p. Kiss Gábor – Tóth Endre: Szombathely – Szent Márton-templom. In: Kiss Gábor (szerk.): Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Panniculus Régiségügyi Egyesület, Szombathely, 2000. 247–256. p., 77–83. tábla. Péterváry-Szanyi Brigitta: Savaria keleti temetője a római korban. Szakdolgozat, ELTE-BTK, 2005. 1–131. p. SMRA 2208-07. Pap Ildikó: Savaria keleti temetője és a szelestei germán temető épített és tegulás sírjai. = Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője, 2016. 38. kötet. 91–105. p. Kiss Gábor – Pap Ildikó – Tóth Gábor: Savaria keleti temetője és a szombathelyi Szent Márton-templom körüli temető újabb sírjai. = Savaria Természettudományi és Sporttudományi Közlemények, 2018. 17. kötet. 117–132. p.
- 2 Mayer Adél – Nagy Ágnes – Nagy Marcella: Anthropologische Angaben über die Bevölkerung von Savaria in den spätrömischen Zeiten. = Specimina Nova, 2006. 20. kötet. 147–158. p.

A vizsgálat anyaga és módszerei

2022 nyarán az ALDI új áruházat nyitott Savaria városfalától körülbelül 500 méterre Keletre, a Savaria–Arrabona út északi oldalán fekvő Szent Márton utca 57–61. szám alatti telken. Az ingatlanon már állt egy üzlethelyiség, amelynek építését teljes felületű feltárás előzte meg 1997 és 2001 között, Ilon Gábor és Farkas Csilla vezetésével.³ 2022-ben az új áruházhoz kapcsolódó építkezés során kibővítették a belső udvaron lévő parkolót: az így megnyitott felületek közvetlenül csatlakoztak a korábbi feltárás területéhez, illetve részben át is fedték azt. A munkálatok régészeti felügyelet mellett zajlottak, ennek során a temető újabb 33 sírja került feltárásra, további 3 sír pedig a feltárt terület szelvényfalában jelentkezett.⁴ A beruházásra kiírt régészeti felügyelet csak az építkezés által veszélyeztetett jelenségek kibontására adott lehetőséget, így a terület nem tekinthető teljesen feltártnak, bár néhány esetben sikerült az alsó, közvetlenül altalajba ásott sírokat is megfogni.

A feltárt sírok többsége a rendelkezésre álló adatok alapján nagy valószínűséggel a 3–4. század folyamán létesülhetett (régész-

- 3 Ásatási dokumentáció: SMRA 1275-98, SMRA 1637-03, SMRA 1425-02.
- 4 Sánta Barbara: Szombathely – Savaria K-i temetője. In: Anderkó Krisztián – Horváth Bianka – Kolonits László – Nyerges Éva Ágnes – Pap Ildikó Katalin – Sánta Barbara – Torma Péter – Zágórhidi Czigány Bertalan: A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum 2022. évi terepi régészeti tevékenysége. Régészeti jelentések. = Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője, megjelenés alatt, 45. kötet.

tani megfigyelések alapján néhány esetben felmerül az ennél későbbi keltezés lehetősége is). A melléklet nélküli földsírok keltezése problematikus, mivel a munkaterület a Szombathely, Kisfaludy Sándor utcai kora Árpád-kori temető közvetlen közelében fekszik, így elméletben számolhatunk azon temető folytatásával is.⁵

Az erősen bolygatott állapotú régészeti jelenségek viszonylag magasan, közvetlenül a kevert újkori feltöltés alatt, több rétegben, sűrűn egymás mellé ásva jelentkeztek. Hamvasztásos temetkezés a területen nem került elő. Amíg a feltárt temetkezések rítusa egységes képet mutatott (Ny–K-i tájolású, háton fekvő helyzetben elhantolt halottak), a sírok kivitelezése meglehetősen változatos volt, az egyszerű földsírtól a téglasírokon át a kő-tégla-habarc konstrukciójú sírépítményekig. A sírok zöme fel volt dűlva és/vagy kirabolva, esetenként az alapokig visszabontott állapotban maradt ránk. Érintetlenül csak néhány gyermeksír jelentkezett, ezeket jellemzően a föléljük emelt újabb sírépítmények óvták meg a későbbi korokban történt beavatkozásoktól.

Emberi csontmaradványokat 28 sírből sikerült megmenteni, ez azonban esetenként

csak néhány, sírfölddel együtt visszadobott csonttöredéket jelentett. A temetőhasználat hosszú ideje (egymást vágó temetkezések, régebbi sírok építőanyagának újrahasznosítása), valamint a sírok folyamatos fosztogatása, és nem utolsósorban újkori beépítettsége miatt több esetben felmerül, hogy a sírba/sírföldbe másodlagosan is kerülhetnek szórvány embercsontok, illetve nem biztos, hogy a sír és a belőle elcsomagolt antropológiai anyag eredetileg is összetartozott.

A hiányos és töredékes csontmaradványok vizsgálata elsődlegesen Éry Kinga,⁶ Rudolf Martin és Karl Saller⁷ ajánlásai alapján, 2024-ben történt.

Eredmények

2022/1. sír: Épített sír, belseje szépen vakolt, alja habarcsos, tegulákkal (tetőcserepekkel) kirakva. Többszörösen bolygatott, a vázcsontok maradványai a sír padlóján feküdtek, erősen bolygatott helyzetben. A vizsgálható koponya és vázcsonttöredékek alapján valószínűsíthetően férfi maradványai, aki 41–50 éves korában halhatott meg. Kórosnak tekinthetőek a nyaki és háti csigolyák degeneratív elváltozásai.

2022/2. sír: Magasan fekvő, feldúlt sír maradványa. Az embercsontok a sírba visszaszórva, a habarcsos sírépítmény anyagával keverve jelentkeztek. A csonttöredékek alapján az eltemetett férfi 45–55 éves korban halhatott meg. A felkarcsont fokozott fizikai igénybevételre utaló elváltozásai

5 A 2022. évi munkaterületek közül a K-re esőtől mindössze 50 méter távolságon belül van az Árpád-kori temetőnek az eddigi feltárások eredményei alapján meghúzott széle – legújabbán lásd Kiss Gábor: Két szomszédos, kora Árpád-kori temető Szombathelyen. In: Ritoók Ágnes – Simonyi Erika (szerk.): Középkori templom körüli temetők kutatása. „...a halál árnyékának völgyében járok...”. Opuscula Hungarica, 6. kötet, Bp., 2005. 151–162. p. Horváth Ciprián: Kora Árpád-kori temető Szombathely – Kisfaludy Sándor utca területén. S-végű karikaékszerek a kora Árpád-kori Nyugat-Dunántúlon. Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely, 2016. 36–38. p., 144–146. p. Kiss Gábor – Pap Ildikó – Tóth Gábor: Savaria keleti temetője és a szombathelyi Szent Márton-templom körüli temető újabb sírjai. = Savaria Természettudományi és Sporttudományi Közlemények, 2018. 17. kötet. 117–132. p. további irodalommal.

6 Éry Kinga: Útmutató csontvázleletek vizsgálatához. ELTE TTK, Kézirat, Bp., 1992. 45 p.

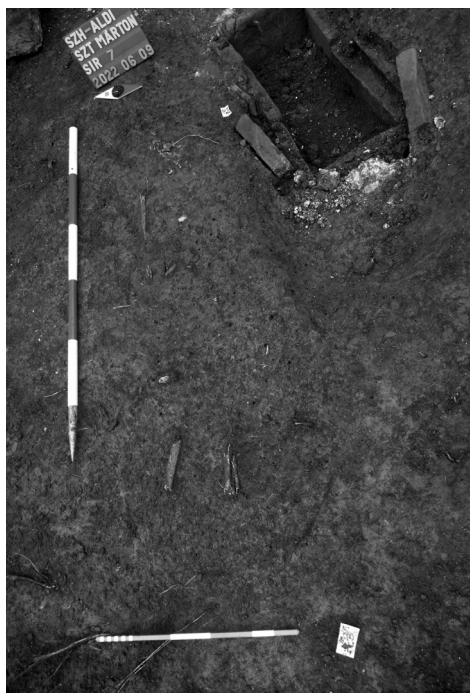
7 Martin, Rudolf – Saller, Karl: Lehrbuch der Anthropologie. Bd. 1. Gustav Fischer Verlag, Jena, 1957. 426–595. p. Martin, Rudolf – Saller, Karl: Lehrbuch der Anthropologie. Bd. 2. Gustav Fischer Verlag, Jena, 1959. 1004–1455. p.

1. kép: Vashiányos vérszegénységre utaló elváltozás a szemüregben

2. kép: Felkarcsont gyógyult törése

3. kép: A 7. számú sír

4. kép: A 11. számú sír

6. kép: A 12. számú sír

5. kép: Fogkő

7. kép: Ízfelszíni degeneráció lábközépcsonton

8. kép: A 31. számú sír kettős temetkezése

mellett jellemző a végtagok nagy ízületeinek degeneratív elváltozása is, a csigolyákon a peremképződés, illetve a fogazat rendkívül rossz állapota (életbeni foghiányok, gyökérig lepusztult fogak és tályog).

2022/3. sír: Nagy méretű, rabolt földsisír. A vázcsontok rossz állapotban, kimozdítva; a koponyatető egy darabja valószínűleg eredeti helyzetben a sír alján, annak NY-i végében. A maradványok egy 6–8 éves gyermekhez tartoztak, akinek nagyfokú vashiányos vérszegénysége lehetett a szemüregében megfigyelhető II.-es stádiumú *Cribra orbitalia*⁸ alapján (1. kép).

2022/4. sír: Elbontott téglasír maradványa, embertani anyag nem volt benne.

2022/5. sír: Feldúlt sír; alja habarcsos. ÉNY-i részén rablógödör. A váz erősen bolygatott helyzetben, a sír építőanyaga között jelentkezett, a koponya egy darabja pedig a rablógödör betöltéséből került elő. Az eltemetett, valószínűsíthetően nő, 23–30 éves korában halt meg. Fogazatában szuvas fogak is előfordultak. Felső végtagjain fokozott igénybevétel okozta elváltozások, a jobb oldali felkarcsontjának felső harmadában, a sebészi nyak alatt, szövődmenyesen gyógyult törés (2. kép). Anatómiai variáció a Worm-csontok (lambdavarrati varratcsontok) léte. A hiányos és töredékes csontanyag mellett szórványként egy gyermekkoponya darabja is elkülöníthető.

2022/6. sír: Bolygatatlan, téglából épített csecsemősír. A vázból mindössze 3 csonttöredék maradt meg. A csontok méretei alapján ezek egy érett újszülött maradványai.

8 A csontos szemüreg lyukacsossá válik, hogy a csontvelő nagyobb felületen legyen képes a vörsvértestek képzésére.

2022/7. sír: Magasan fekvő, bolygatott (féligenyesett) földsisír. A váz erősen hiányos állapotban; a csontok bolygatva, de nagyjából anatómiai helyüknek megfelelő pozícióban feküdtek (3. kép). Melléklet nem került elő belőle. Az arckoponya és a váz töredékei közül a fogazat értékelése a legfontosabb információhordozó: a csontok egy 14–17 éves korban elhalt fiatal maradványai.

2022/8. sír: Rabolt téglasír. A váz kimozdítva, egy része visszaszórva a sírba. A megmaradt fogak és váztöredékek alapján egy 5–8 éves gyermek maradványai.

2022/9. sír: Bolygatott földsisír, eredetileg valószínűleg tegulákkal lefedve. A benne lévő váz nagyon rossz állapotú, csak a koponya és a lábszárcsontok töredékei voltak meg, de ezek eredeti helyzetben feküdtek a sír alján. Egy 25–35 éves, meghatározhatatlan nemű személy maradványai, akinek jellemzően nagyon rossz volt a fogazata (lyukas fogak, gyökérig lepusztult fog).

2022/10. sír: Elnyesett gyermeksisír maradványa közvetlenül a modern kori rétegek alatt. Mindössze a medence, a combcsontok és az alkar töredékei feküdtek benne. Ezek alapján egy feltehetően 10–15 éves gyermek azonosítható.

2022/11. sír: Melléklet nélküli földsisír. A váz gyenge megtartású, a csontok részben felszívódtak. A sír láb felőli részére ráastak egy gödröt (rablógödör?), ezért a váz medencétől lefelé eső része hiányzik, míg a felsőtest bolygatatlanul feküdt a sírban (háton fekve, karok a medencére hajtva) (4. kép). A 40–50 éves férfi alkarcsontjai fokozott fizikai igénybevételről árulkodnak. Fogazati státuszából a fogkő említendő (5. kép). Koponyajelzője alapján a hosszúfejűség a jel-

lemző (*dolychocrania*). Embertani besorolását tekintve nordikus jellegű.

2022/12. sír: Bolygatatlan téglasír. A benne fekvő váz viszonylag jó állapotú, a csontok helyzete alapján a halottat feltehetően vázszonba pólyálva temették el (6. kép). Életkora a fogváltás (8-asok áttörőben), valamint a hosszúcsontok méretei alapján 13–16 év. Anatómiai variáció a Worm-csontok léte. A fogazat esetében jellemző a felső metszőfogak lapátfog típusa.

2022/13. sír: Elnyesett téglasír alja, leletanyag nem volt benne.

2022/14. sír: Kőpakolósos sír. Az antropológiai anyag a sírt borító építőanyag között feküdt elszórva. A hiányos és töredékes csontanyag egy 35–45 éves férfhoz tartozik. Alsó és felső végtagjain fizikai igénybevétel okozta elváltozások. Lábközépcsontjainak ízületein degeneratív elváltozások (7. kép).

2022/15. sír: Bizonytalan sír maradványai (feldúlt kőpakolósos sír?). Az innen származó antropológiai anyag rendszertelenül, építőanyaggal vegyesen jelentkezett. A csontok egy 25–40 év körüli személyhez tartoztak, akinek a nemét a töredékek alapján nem tudtuk meghatározni. Szórvány: állati fogak.

2022/16. sír: Magasan fekvő épített sír. Kirabolva; az embercsontok egy része a sír fedésére szolgáló kövekkel együtt visszaszórva. Egy kis termetű, vékony csontozatú, 25–35 éves nő vázcsonttöredékeit lehetett meghatározni.

2022/17. sír: Nagy méretű, vakolt falú földsír, alja eredetileg tegulával borítva. A sírt teljesen feldúlták, az üres gödörben csak nyomokban volt látható az eredeti borítás,

illetve a sírföldben jelentkezett elszórtan kevés embercsonttöredék, állatcsonttöredékekkel keveredve. A 30–40 éves férfi életében a jobb oldali állkapocsízületének kóros, degeneratív jellegű elváltozásától szenvedhetett.

2022/18. sír: Többszörösen bolygatott, építőanyagot tartalmazó omladék, feltehetően egy lerombolt sírépítmény maradványa. Az építőanyag között koponya- és hosszúcsonttöredékek jelentkeztek, amelyek egy 30–40 éves, erőteljes megjelenésű férfi maradványainak bizonyultak.

2022/19. sír: Bolygatatlan téglasír. A benne fekvő gyermek váza eredeti helyzetben feküdt, csontjai rossz megtartásúak. Életkora 1–3 év.

2022/20. sír: Magasan fekvő, sekélyen megfogható földsír. Antropológiai anyag nem került elő belőle.

2022/21. sír: Magasan fekvő, erősen bolygatott, épített sír közvetlenül a modern kori rétegek alatt. Leletanyag nem volt benne.

2022/22. sír: Falazótéglából épített sír. Kirabolva; a fedőtéglák csak a sír NY-i, fej felőli végén voltak a helyükön, a vázcsontok bolygatott állapotban (talán innen származik egy, a sír környékén talált, bronzpatinával fedett szórvány karcson). A szintén zöldes elszíneződésű hosszúcsonttöredékek és a fogazat alapján a csontanyag egy 5–7 éves gyermek maradványa.

2022/23. sír: Elbontott téglasír maradványa. Csak egy, a sír padlóját borító tegula maradt meg belőle.

2022/24. sír: Magasan, közvetlenül a modern kori rétegek alatt fekvő, erősen boly-

gatott földsír maradványa. A belőle származó embertani csontanyag a környező feldúlt sírok építőanyagával keverve feküdt. A sírból felnőtt és gyermek méretű csontok is kerültek elő – ha nem kettős temetkezés volt, akkor utóbbi nagy valószínűséggel a 26. sírból (egy, közvetlenül a 24. sír alatt elhelyezkedő, feltáratlan gyermek[?] sírból) keveredett a sírföldbe. A felnőtt csontmaradványai egy 25–35 éves személyhez (akinek a nemét nem sikerült megállapítani), a gyermeki csontok pedig egy 5–6 éves gyermekhez tartoztak.

2022/25. sír: Nagy méretű, teljesen kirabolt földsír; betöltésében elszórtan építőanyag és kevés embercsonttöredék. A legtöbb maradvány egy 25–35 éves, nagy valószínűséggel férfihoz tartozott. Ezen kívül szórványként egy erőteljes sarokcsont, egy gyermeki borda és állati fog különíthető el.

2022/26. sír: Földsír közvetlenül a 24. sír és egy modern kori beásás alatt. Mivel kívül esett a munkaterületen, nem lett feltárva.

2022/27. sír: Épített sír. Teljesen kirabolva, a rablás során a sírfölddel együtt visszazórt embertani anyag zöme a betöltés tetején feküdt, illetve nagyon kevés a sír padlóján maradt. (Ebből kifolyóan a csontok összetartozása is bizonytalan, hiszen a környező sírok anyaga is közéjük keveredhetett.) A csontok egy 23–25 éves nő maradványai. Számított testmagassága 171,9 cm (magas termetkategória). A medence szeméremcsontján szülésnyomok, felső végtagjainak csontjain fokozott fizikai igénybevétel okozott elváltozásokat. Combcsontjain csonthártyagyulladás nyomai. Szórványként különíthető egy fiatal férfi állkapcsa, valamint gyermekkoponya töredékei és fogak.

2022/28. sír: Magasan fekvő, kövekkel körülrakott földsír vagy elbontott épített sír maradványai. Nagyon kevés embercsont maradt benne. A töredékek erőteljes megjelenése férfira utal, akinek életkora 30–50 év között lehetett.

2022/29. sír: Rabolt, részben elbontott épített sír. K-i végét elvitte egy beásás (rabló-gödör?). A megmaradt embertani anyag elszórva helyezkedett el a sírban, az egyik lábszárcsont a sír visszabontott falának tetején feküdt. A minimális, értékelhető csontanyag egy 23–30 éves nő maradványa. Állati csontok is elkülöníthetők.

2022/30. sír: Részben feltárt, rabolt földsír a munkaterület szélén. Mindössze néhány elszórt hosszúcsonttöredéket tartalmazott. Nemi hovatarozása nem eldönthető, életkora 30–50 év.

2022/31. sír: Feldúlt, épített sír kettős temetkezéssel. Nyugati felét teljesen kiürítették, míg keleti felében mindkét halott lábcsontjai bolygatás nélkül, anatómiai helyzetben feküdtek. A lábfejek hiányoztak, kivéve az É-i váz bal lábfejét (8. kép). A sírföldben további embercsonttöredékek jelentek. 2022/31/A.: 30–50 éves nő hiányos, töredékes maradványai. Végtagcsontok fizikai igénybevétel okozta elváltozásai. 2022/31/B.: 35–45 éves férfi hiányos, töredékes maradványai. Számított testmagassága 170,3 cm (magas termetkategória).

2022/32. sír: Részben feltárt, rabolt földsír a munkaterület szélén. Szinte semmi nem maradt meg belőle, antropológiai anyagot nem tartalmazott.

2022/33. sír: Részben feltárt, bolygatott, épített sír a munkaterület szélén. A sírt a K-i végére ráásva kirabolták, itt a sírépítmény

is el lett bontva. A sírban fekvő halott csontjai anatómiai helyzetben feküdtek, egyedül a bal lábfej hiányzott (ez a rablás során lett kimozdítva). A csontok egy 26–35 éves nő maradványai. Deréktáji csigolyáin csőrképződés. Vashiányos vérszegénység jele a szemüregben (*Cribra orbitalia*, I-es stádium). Anatómiai variációk a koponyán: homlokcsonti varrat, Worm-csontok. Koponyajelzője középhosszú (*mesocran*). Számított testmagassága 166,2 cm (közepes termekategória). Szórvány: fiatal személy felkarcsontjának darabja, állatcsontok.

2022/34. sír: Tegulákkal fedett gyermeksírmaradványa. DK-i vége megsemmisült a 27. sír építésekor. A vázból mindössze egy koponyatöredék maradt meg, ez a sír DNY-i sarkában feküdt, tájolásnak megfelelő helyen. Életkora 3–5 év.

2022/35. sír: Feltáratlan épített sír. (Az É-i szelvényfalban jelentkezett.)

2022/36. sír: Feltáratlan épített sír. (Az É-i szelvényfalban jelentkezett.)

További antropológiai leletanyag:

1. obj.: felnőtt korú személy kéztődarabja. Állatcsonttöredék.

5. obj.: felnőtt korú személy végtagcsontjainak töredékei.

6. obj.: nőies jellegű homlokcsont töredéke (felnőtt korú).

Szórvány: erőteljes megjelenésű sípcsont középrésze, homlokcsonttöredék, csonttörmelék. Állati fog töredéke.

14. sír, nyeses szintjén, kövek közül: 25–35 éves nő koponya- és vázcsontjainak töredékei.

29. sír feletti kevert részből: egy fiatalkorú vagy egy gracilis megjelenésű nő combcsontjának töredéke. Egy férfias jellegű tarkótájéék Worm-csontokkal (30–50 év).

Megbeszélés

A római foglaláskor helyben talált népesség összetételében a hadseregmozgások mellett a birodalom más részeiből érkező bevándorlók és a befogadott vagy betelepített idegen népcsoportok hoztak változást, ennek mértéke azonban ma még ismeretlen. A tartomány lakosságáról a feliratos emlékek névanyaga mellett az emberi csontmaradványok vizsgálata révén is vonhatók le következtetések. Koponyaméreteiket tekintve Kelet- és Nyugat-Dunántúl népessége elkülönül egymástól. Jellemző a hosszúfejűség, a Nyugat-Dunántúlon keskenyebb szemüregméretekkel. A számított testmagasságértékek a Nyugat-Dunántúlon általában magasabbak.⁹

Mivel a jelen vizsgálatba bevont temetőrészlet emberi csontanyaga bolygatott sírok-ból származik – rossz megtartású, hiányos, töredékes –, nem tudja érdemben kiegészíteni, módosítani vagy megerősíteni eddigi ismereteinket, hiszen a koponyák és a vázcsontok méreteinek reprezentációs értéke mind az egyénekre, mind pedig a temetőrészletre vonatkozóan rendkívül alacsony.

Becslés tehető a halandósági viszonyokra vonatkozóan.¹⁰ A csontanyag alapján a szü-

9 Merczi Mónika – Tóth Gábor: Kelet- és Nyugat-Dunántúl népessége a római korban. = *Firkák*, 2014. 3. sz. 33–50. p.

10 Éry Kinga: *Paleoantropológia, paleodemográfia*. ELTE TTK, Kézirat, Bp., 1991. 21–27. p.

letéskor várható élettartam 26,5 év. A paleodemográfiai modellek alapján meghatározható, hogy ennyi elhalt esetben mennyire kalkulálható az újszülött- és csecsemőkorban elhaltak száma, aránya. A korrekció elvégzése után a születéskor várható élettartam 18 évre csökken. Ez nem változtatja meg a 15 éves korban számítható várható élettartamértékeket, amelyek férfiak esetében 25,7 évben, míg a nőknél 15,1 évben határozhatók meg. A nők alacsonyabb értéke annak köszönhető, hogy míg a férfiaknál a 40–44 éves korban mutatkozik a magasabb halandósági arány, addig a nőknél a rendkívül magas halandóság a 25–29 éves (össze-

függhet a szülési és gyermekágyi szövődeményekkel) korcsoportra jellemző, egy második, alacsonyabb halandósági emelkedéssel 45–49 éves korban.

Az életmódra utal, hogy általánosnak tekinthetőek az erős fizikai igénybevétel következményei, amely a végtagok csontjain és a gerinc csigolyáin is elváltozásokat okoznak. A fogazat¹¹ állapota általánosságban rossznak mondható, ez a szénhidrátok fogyasztásának magasabb arányára utal. Szintén táplálkozással összefüggő a vashiányos vérszegénység, amely előfordult vizsgálati anyagunkban is.

11 Y. Nagy Marcella: Fogbetegségek a római korban. = Ókor, 2003. 2. évf. 2–3. sz. 65–68. p.

GÁSPÁR GABRIELLA

Státusz, rang, vagyon a tarródházi Mikos család történetében¹

Bevezetés

A tarródházi Mikos család történetét a teljesség igényével megírni nem lehetséges még a Vas Megyei Levéltárban fellelhető négydoboznyi forrásanyag ismeretében sem. Az iratanyag csupán a kiindulópontja a kutatómunkának, amelyet e cikk szerzője

Tarródházi báró Mikos László portréja
a Szent István-rend középkeresztjével, 1830
(Forrás: http://www.bildarchivaustria.at/Pages/ImageDetail.aspx?p_iBildID=3524402)

korántsem tekint befejezettnek. A levéltári forrás bármennyire is bőséges, önmagában

abból a családtörténet nem rajzolható fel, legpontosabban a vagyonosodás és a vagyonelemek későbbi mozgása rajzolódik ki. Életének fontos pontjainak nincs írásos nyoma, kivéve Mikos Lászlót, aki a család társadalmi emelkedésének elindítója, a vagyon és a rang megszerzője volt. A kétrészesre tervezett tanulmány első közleménye Mikos Lászlóról szól, akinek impozáns karrierje érdekes önmagában is, egy tehetős köznemes útja a magas hivatalhoz, vagyonhoz és ranghoz. Személyének különös jelentőséget ad az, hogy jogászai munkája során a 18. század vége magyar történelmének két jelentős eseményében is részt vett: a konzervatív reformmozgalomban és a jakobinus perben.

Mikos László pályáivén túl, az általa megszerzett ingatlanok összetétele, elhelyezkedése és leírása is figyelemre méltó és elég jól dokumentált, annak ellenére jól követhető, hogy a szerzés időpontjában nem létezett ingatlannyilvántartás. Jelen tanulmány kereteit azonban szétfeszítené ennek ismertetése, ahogy a vagyonelemek sorsának kérdése is, amelyeket a leszármazottak gyarapítottak vagy elvesztettek. A tervezett második közlemény az ingatlanvagyon kialakulását és mozgásait vizsgálja a 19. század végéig. Ehhez kapcsolódóan a leszármazottak vagyoni és társadalmi helyzetét, valamint családi viszonyaik időbeli alakulását is kibontjuk. Mikos László leszármazottjainak pályafutása a forrásanyagból kevésbé követhető, döntéseik motivációira inkább csak következtetni lehet a vagyonelemek sorsára vonatkozó dokumentumok értelmezése során.

¹ Ezúton mondom köszönetet a kutatásban nyújtott segítségéért és támogatásáért Benczik Gyula és dr. Pál Ferenc levéltáros uraknak, a Vas Megyei Levéltár Kutatószolgálat munkatársainak, valamint dr. Bariska István úrnak, Kőszeg város főlevéltárosának és alpolgármesterének.

Egy elfeledett Vas megyei államtanácsos, Mikos László

„Volt Vasvármegyének a 18.-ik század végén egy hírneves udvari embere. Mikos László kerületi táblabíró, később magas udvari méltóság, államtanácsos. Báróságot is kapott I. Ferenc királytól. A magyar jogban való jártasságáról mesés hírek szárnyaltak. Minden előkelő család törekedett arra, hogy fia mellette legyen patvarista és jurátus. Fülöp herceget is ő mellé adták 1800-ban és ott együtt jurátuskodott egy-két évig Ürményi Ferenczczel, a későbbi fiumei kormányzóval s koronaőrrel és Chernel Ferenczczel, Sopronvármegye későbbi nagytekintélyű főszolgabírájával.”

(Eötvös Károly)²

Mikos László és családja származása

Mikos László nem született bárónak, evangélikus családban nevelkedett egy katolikus többségű városban, ahol apja még a nemesiségét is csak nehézségek árán tudta elismertetni. Apja Mikos Károly József prokurátor (1709/1712 – Kőszeg, 1783. 02. 09.)³ adósságait alig enyhítette felesége, Stetner Erzsébet családjának vagyona. Az anya korai halála, az apa peres ügyei, az anyagi nehézségek nem jósoltak sikeres jövőt Mihálynak, Lászlónak és Teréznek, a három

testvérnek. Mikos László 1747. június 25-én született Kőszegen az akkori Magyarország 11. legnépesebb városában, ami 3164 fős népességével megelőzte a korabeli Pestet, amelynek lakossága 2713 fő volt, legalábbis az 1720-as összeírás (*Conscriptio Liberae Regiaeque Civitatis Kőszeg*) szerint.⁴ A város a 18. század elején már jelentősnek számított, bár foglalkozásszerkezetében a mezőgazdaság dominált, az iparos népesség is számottevőnek mondható a kor viszonyaihoz mérten. Sopron után a nyugati határszél második legfontosabb városa Kőszeg volt. Thirring Gusztáv az összeírt adózó lakosok nevének hangzása után a város nemzetiségi összetételét 68,3%-ban németnek, 22,4%-ban magyarnak és 8%-ban horvátnak vagy tótnak, valamint 1,3%-ban olasznak vélte.⁵ A város népességének nagy része protestáns hitvallású az ellenreformáció megindulásáig, ezen belül főként az evangélikus vallás hívei voltak többségben.

Mikos László keresztlevelét Johannes Ladislaus Mikos néven a nemescsói evangélikus plébánián állították ki.⁶ A nemescsói artikuláris helyet 1681-ben, az ellenreformáció idején jelölték ki az evangélikus gyülekezet számára, s ez a helyzet nagyjából száz évig fennállt. Szülei az evangélikus val-

2 Eötvös Károly: A nazarénusok. Révai testvérek kiadó, Bp., 1909. 75. p.
3 Születését Szluha Márton 1709-ben jelöli meg, de egy másik adat 1712-t valószínűsít. Ez utóbbi mellett szól, hogy szülei 1710-ben házasodtak össze. Szluha Márton: Vas vármegye nemes családjai, I–II. Heraldika kiadó, Bp., 2011. II. k. (továbbiakban: Szluha, 2011.) 142. p.

4 A népességszám a *conscriptio* (összeírás) adatai alapján Acsády Ignác becslése, amelyet Thirring Gusztáv a város társadalom szerkezetének vizsgálata során használt. Thirring Gusztáv: Kőszeg népessége a 18. században. Folia Sabariensis. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1936. 3. sz. (továbbiakban: Thirring, 1936.) 138–139. p.
5 Sopron, Kismarton és Pozsony nemzetiségi megoszlásának becslése ugyanezen módszerrel történt, ezek összehasonlítása azt mutatta, hogy Kőszegen a magyarok aránya a négy város közül legmagasabb volt. Meg kell jegyezni azonban, hogy a becslés kétséges értékű, mivel csak az adózók összeírása alapján történt. Thirring, 1936. 140–141. p.
6 Mikos László keresztlevele. = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Mikos család levéltára (továbbiakban: McsL) 1. d. 5.

lás elkötelezett hívei voltak egy olyan városban, ahol a 18. században a protestáns vallásúak már kisebbségben éltek. Nem volt ez mindig így, mert a 16. században a protestáns hit gyorsan és hathatósan terjedt a hívek között a kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező Kőszegen. A reformáció 1531-ben kezdett elterjedni a városban, mivel borkereskedelme révén Ausztriával, Szászországgal állt kapcsolatban. A Szent Jakab-templomot nem erőszakkal vették el a katolikusoktól, hanem az már elhagyottan állt, mivel papjaik elhagyták a várost.⁷ A magyar nemzetiségű protestánsok 1615–1620 között felépítették saját új templomukat, a Szent Imre-templomot. Kőszegen már a 16. század végén német és magyar nyelvű alsószintű iskolák működtek. A Rajnis utca 2. szám telkén és mögötte keletre 1570-től iskolaház állt.⁸ 1610-től magyar evangélikus iskolaházat alapítottak, 1653-ban pedig magyar evangélikus kisgimnáziummal gyarapodott a város iskoláinak sora. Mintegy száz év múlva azonban az ellenreformáció térhódítása miatt már egy protestáns tanintézmény sem volt a városban. 1671-ben, az evangélikusoktól erőszakkal elvették mindkét templomukat is. A jezsuiták 1675-ben történt betelepődése után megnőtt a katolikusok száma, az evangélikus vallás híveie pedig csökkent, továbbá háttérbe szorultak a város vezetésében is.

Chernel Kálmán könyvében felsorolja a 17. századi kőszegi birtokos családokat, köztük a Mikos és Kaczor családot is, ami megerősíti, hogy a nemességszerző Mikos Márton és neje, Kaczorlaci Kaczor Judit ek-

kor már a városban éltek.⁹ A 18. században Mikost igen, de a Kaczor családot már nem jelzi a városi birtokosok között. Ebben az időszakban bukkantak fel a Stettner, Chernel, Tallián és Zarka családok,¹⁰ amelyek mindannyian valamilyen fokon rokonságban vagy kapcsolatban álltak a Mikos famíliával.

Mikos Márton, a család első ismert tagja vasi esküdt volt, aki I. Lipót császártól 1669-ben armálist kapott, amelyben a nemesítést megalapozó hadi érdemeket sorolták fel a címerrel együtt.¹¹ Az armálisban rögzített információkon kívül Mikos Mártonról csak annyit tudunk, ami Mikos Károly 1782. március 13-án László fiának írt leveléből kiderül. Mikos Márton a Vas megyei jegyző *expeditora* (jogi döntések végrehajtója) volt, aki a *jurisdictiót* kiadta. A levélíró említette azt is, hogy a Mikos rokonság a Csallóközben élt.¹² Mikos Márton és felesége feltehetően a házasságkötésük után Kőszegen laktak, erre a források közvetett módon utalnak, egyetlen ismert gyermekük, Mihály (1676. 09. 29. – 1714) Kőszegen született.¹³ Mikos Károly apjaként rendre Mihályt jelölik meg a források, azonban az 1714-ben elhunyt feltételezett apán kívül Pozsonyban is élt egy Mikos Mihály, akinek volt egy Károly nevű fia, továbbá két leánya, Judith és Klára. Felesége Mária Katarina volt, Mel-

7 Prayr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története, I. k. Sopron, 1924. 238–239. p.

8 Kőszeg – Magyar Várostörténeti Atlasz 6. Összeáll. Bariska István. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2018. (továbbiakban: Bariska, 2018.) 63. p.

9 Chernel Kálmán: Kőszeg szabad királyi város jelene és múltja. Szombathely, 1877. (továbbiakban: Chernel, 1877.) 20. p.

10 Chernel, 1877. 20. p.

11 A címer leírása a következő: a pajzs kék udvarában zöld téren ágaskodó kettős farkú oroszlán, első jobb lábával zöld gallyat tart. A pajzs fölötti sisak koronáján, zöld halmon vörös csőrű és lábú fehér galamb áll, kiterjesztett szárnyakkal, csőrében szintén zöld gallyat tartva, a foszladék jobbról arany-kék, balról ezüst-vörös. McsL 1. d. 97. MNL VaML (helyéről kivéve és tárolóban kiállítva).

12 Mikos Károly levele fiához, Lászlóhoz. 1782. MNL VaML, McsL 1. d. 9.

13 Szluha, 2011. II. 142. p.

chior Troszt egyik leánya.¹⁴ Mikos Mihály 1710. február 11-én vette feleségül Troszt Mária Katarinát, és egy esküvőjükhöz kapcsolódó iratban Mikos Márton és Kaczor Juditot jelölték meg szüleiként.¹⁵ Károly 1712. szeptember 24-én született, valószínűleg Pozsonyban.¹⁶ Mikos Károly apja, Mihály, lehetséges, hogy Kőszegen született, de a jelek szerint Pozsonyban élt.

A Pozsonyban élt Mikos Mihály Csáky kardinális fiskálisa volt 1724-ben Skaritz Gábriel után, Lehotczky András szerint.¹⁷ Nemességét 1725-ben hirdették ki több megyében.¹⁸ Feleségének egyik leánytestvére Skaricza/Skarits Gábrielhez ment férjhez, és Mikos László egyik örökösként szerepelt a Skarits-örökség elosztásakor 1822-ben, ami szintén a pozsonyi rokonságot támasztja alá. A Mikos család levéltárában a Troszt-iratok között megtalálható egy kézzel írt leszármazási tábla, s ebben is Károly egyértelműen Mikos Mihály fiaként szerepel, anyja Troszt Mária Katarina, testvérei pedig Judit és Klára.¹⁹ Klára Schücz Boldizsárhoz, Judith pedig Lehotczky Dániel ügyvédhez ment férjhez. Ez utóbbi fia Lehotczky András, a korábban idézett *Stem-*

matographia szerzője, aki Mikos Mihály unokájaként 1741-ben született.²⁰

Mikos Károly *procurator* (ügyvivő) volt, és a Dunántúli Kerületi Táblához kapcsolódó munkája miatt költözött Kőszegre, ahol 1743-tól *assessor*ként (törvényszéki ülnök, szakértő, kárbecslő) tevékenykedett.²¹ A Dunántúli Kerületi Táblát az 1723. évi 30–32. tc. hozta létre, amely feladata szerint az ítélmesteri bíróság helyett ítelt nemesi bíróságként. A Táblabíróság 1724-ben kezdte meg működését Kőszegen,²² ami növelte a város jelentőségét, s ennek megfelelően a vármegyei nemesség beköltözését is a városba. A 18. században sem volt könnyű és problémamentes boldogulni evangélikus valláshoz tartozóként Kőszegen. Pontos adatok nincsenek a 18. század végéig a felekezeti megoszlásról, de tudható, hogy a század közepén – bár a lakosság egyharmada nem volt katolikus –, a tisztviselőknek csak 15%-a volt evangélikus.²³

Mikos Károlynak sok konfliktusa akadt a városban, hatóságokkal és magánszemélyekkel egyaránt. Békétlen ember volt, anyagi viszonyai kuszák, és evangélikus mivolta sem növelte elfogadottságát. Feleségül vette a szintén evangélikus családból származó Felsőőri Stettner Erzsébetet (1716–1756), akinek apja Stettner Ferenc, anyja pedig Szeremley Mária volt. Stettner Ferenc nagypapa, Stettner Pál és felesége, Schweiger Erzsébet, valamint gyermekeik 1697-ben címeres nemesi levelet kaptak a „felsőőri” előnévvel.²⁴ Szeremley Mária testvére, Eszter Chernel Sámuel felesége lett, és a Cher-

14 Troszt Melchior felesége Hueberics Cordula volt, három leánygyermekük született, egyikük Mikos Mihályhoz, másik Skarits Gáborhoz, a harmadik Schücz Boldizsárhoz ment férjhez. Troszt Melchior (Menyhért) és felesége, valamint gyermekeik 1701. november 24-én I. Lipót által Bécsben kiadott címeres nemesi levelet kaptak. McsL 1. d. 3. (Liber Regius XXV. 485) Szluha, 2011. II. k. 760. p.

15 Kivonat az esketési lajstromból. MNL VaML, McsL 1. d. 1.

16 Az iratok elvesztek, de a házasságkötésről és Mikos Károly keresztleveléről lajstrombejegyzés készült. MNL VaML, McsL 1. d. lajstrom.

17 Lehotczky András: *Stemmatographia*, I–II. Pozsony, 1796, 1798. I. k. 240. p.

18 1822. évben kelt kivonat, az 1725-ös Pozsony megyei jegyzőkönyvből az armális kihirdetéséről Vas megyében. MNL VaML, McsL 1. d. 4.

19 Troszt család okiratai, MNL VaML McsL, 1 d. I. 3.

20 Tabella Genealogia Trosztianorum, Troszt család okiratai, MNL VaML, McsL 1. d.

21 Söptei Imre: A kőszegi Várkör 67. számú ház építés- és tulajdonlástörténete, 1767–1952. Előadások Vas megye történetéből V. Archivum Comitatus Castiferrei 4. Szombathely, 2010. (továbbiakban: Söptei, 2010.) 289–302. p.

22 Bariska, 2018. 23. p.

23 Thirring, 1936. 146. p.

24 Szluha, 2011. II. k. 540. p.

nelek anyagi gyarapodása valószínűleg a Szeremley családba történt beházasodással kezdődött.²⁵ A Chernelek reformátusok voltak, a kőszegi ág idővel áttért a római katolikus vallásra, ami a család karrierjét jelentősen előmozdította. A házasságok és üzleti kapcsolatok a Stettnerék, a Szeremleyek, a Mikosok és a Chernelek között a protestánsok erős összetartását példázták. A felsőőri Zarkákkal²⁶ kialakított kapcsolat ugyanebbe a sorba illeszkedett, mivel a megözvegyült Mikos Károly második felesége Zarka Éva volt.²⁷ A Stettnerék, Szeremleyek és Zarkák a felsőőri vagy őrszigeti kismemesi családok közé tartoztak, és a 16. században a Mikosok is felbukkantak a jegyzékekben.²⁸

Mikos Károly – Söptei Imre szerint – megörökölte a mai Jurisics tér 5. számú házat. Bariska István kimutatta, hogy a Jurisics tér 9. számú ház tulajdonosa 1748–1765-ig Leopold Muesser és Vöst Sámuelné volt, majd 1766-ban Mikos Károly.²⁹ Muesser Terézia követeléssel lépett fel vele szemben az 1750-es években.³⁰ Mikos 1758–1759-

ben házat vásárolt Csekonics Páltól,³¹ adósságait anyósa, Szeremley Mária által nyújtott kölcsönből fizette ki 1764-ben.³² 1766-ban Csekonicsnéétől megvásárolt egy majort (a csatorna vize mellett), ahol Arany Angyal néven fogadót nyitott. A Csekonicsné lakta ház a Jurisics tér 11. volt, ami szomszédos volt a 9. számú házzal. A vállalkozás meglehetősen sikertelen lehetett, mert Mikos újabb adósságait fizetni nem tudta, ezért 1766–1767-ben eladta a Jurisics téri házat, amit (az ifjabb) Batthyány III. Ádám vásárolt meg, aki 1787-ig, haláláig a ház tulajdonosa maradt.³³ A ház értéke 1743-ban Fernand Muesser vagyonosztálya szerint 2000 aranyforintra rúgott, és a város legértékesebb ingatlanai közé tartozott.³⁴ Valószínű, hogy Mikos Károly Batthyány *procurátora* (jogi ügyvivője) volt, a ház megvásárlásához a herceg kölcsönért folyamodott a városhoz, amit *inspectora* (felügyelője, ellenőre) intézett.³⁵ Bariska István tanulmányában egy második Batthyány-házat is valószínűsített, mivel a herceget 1770-ben egy bejegyzés szerint a Zarka-ház tulajdonjogába beiktatták, a Jurisics tér 7. számú ház kapubejárataánál pedig Batthyány címet találtak.³⁶

Mikos Károly – miután eladta a Jurisics téren lévő házat – 1767. április 3-án építési telket vásárolt a várost körülvevő árok déli szakaszán és május 7-én további telekrészlettel egészítette ki. Korábban említett írásában Söptei Imre részletesen leírja a Várkör 67. számú ház építésének egyes szakaszait, nemkülönben a tulajdonos személyek változását, így erre nem térek ki.³⁷ Felgyülemlett adósságai miatt Mikos 1772-ben eladta házat Ghanel Sámuelnek, aki

25 Söptei, 2010. 289–302. p.

26 A felsőőri és alsóőri Zarkák 1327-ben kaptak nemességet Károly Róberttől, majd a 16. században új adományt szereztek, amit 1611-ben erősített meg a király. Szuha, 2011. II. k. 586.

27 Zarka Éva Gludovác János özvegye volt, fiuk Gludovác Ferenc. Szuha, 2011. II. k. 142, 540. p.

28 1547-ben ismerte el az országgyűlés *de iure* a felső- és alsóőriek addig kollektív nemességét. 1582-ben a felsőőriek megerősítették birtokjogukat, és a nemeseket, akik megőrizték I. Károly oklevelét, személy szerint is felsorolták (MNLLib. Reg. IV. 267.). Ebben a felsorolásban már az alsóőriek között szerepel a Mikos család három fővel. Kovács Márton: A felsőőri magyar népsziget (Település- és népeségtörténeti értekezések 6. sz.) Sylvester nyomda, Bp., 1942. 88. p. <https://mek.oszk.hu/12600/12694/12694.pdf>. (Megtekintve: 2023. május 6.)

29 Bariska István: A kőszegi Batthyány-ház a 18. században. Előadások Vas megye történetéből V. Archivum Comitatus Castiferraei 4. Szombathely, 2010. (továbbiakban: Bariska, 2010.) 244–246. p.

30 Protocollum (Ülés jkv.) 1755–1756; 639. p., 1758–1759; 15. p. MNL VaML, Kőszegi Fióklevéltár.

31 Uo. 1758–1759; 15. p.

32 MNL VaML, McsL 1. d. 8.

33 Bariska, 2010. 244. p., Söptei, 2010. 290. p.

34 Bariska, 2010. 246. p.

35 Uo.

36 Uo. 250. p.

37 Söptei, 2010. 289. p.

rokonságban állt a Mikos családdal, és a ház a 19. század közepéig a Chernel család tulajdonában maradt.

Mikos Károly József és Stettner Mária Erzsébet házasságkötésének időpontja nem ismert. Első gyermekük, Mihály születési dátuma nem szerepel a kőszegi evangélikus anyakönyvben, sem a nemescsoiban. A nyolc gyermekből négy kisleány és egy fiú (Zsuzsanna, Mária, Krisztina, Erzsébet, Kristóf-Márton) kisgyermek korukban elhunyt,³⁸ Stettner Erzsébet pedig röviddel Teréz leánya születése után meghalt (1756. 10. 02.).³⁹ Három gyermekük érte meg a felnőttkort. László kilencéves, amikor édesanyját 1756-ban elveszítette, testvére, Mihály pár évvel talán idősebb volt nála, Teréz (szül. Felsőőr, 1756. 01.10.) – aki anyjuk halála évében született – még csecsemő volt. Az apa újra megnősült, és az akkor negyven év körüli Zarka Évát (1716 – Kőszeg, 1786. 04. 02.) vette feleségül, aki özvegyként ment hozzá Károlyhoz, közös gyermekükről nem tudnak a források.

Mikos László és két testvére, Mihály és Teréz folyamatosan változó lakáskörülmények között éltek. A fiúk valószínűleg hamar elkerültek otthonról tanulmányaik megkezdésével. Lászlóról tudott, hogy a pozsonyi evangélikus líceumban tanult 1766–1768 között,⁴⁰ valószínűleg bátyja, Mihály is. Mikos Károly anyagi problémáit talán az is növelte, hogy fiai iskoláztatása más városokban történt, mivel Kőszegen evangélikus tanulók számára nem nyílt iskola. A tanulók száma egyébként nagyon alacsony volt a városban, valószínűleg azért, mert a protestáns vallású

családok más városok felekezetükkel azonos iskolába járatták gyermekeiket. Szinte semmit nem tudunk a gyermekkorukról; nagyanyjuk, Szeremley Mária a kis Terézzel sokat törődött, s ez kölcsönösnek mondható. Végrendeletében külön megemlékezett a kisleányról, az idézet viszonylag hosszú, de általa jól megérthető a korabeli gondolkodásmód: „Noha ugyan eltökéltelett szándékom, és feltett célom, hogy Kedves Unokáim egyik úgy mint a másik javaimban részesüllyenek, mindazon által méltó tekintetben vévén Mikos Therézia Unokámnak kitsinségétül fogva hozzám viseltetett engedelmességét, s igaz hívségét, seőt alkalmas időtül Öregségemet a Gazdaságnak folytatásában könnyebbé tenivaló szíves hajlandóságát, és iparkodását. s az által mindenekben nagy könnyebbségemet tapasztalván, valamint hogy már ezelőtt kény szerént hasznos fáradságának némű némű meg jutalmazása, kény szerént pedig Ifjúságára nézve a többieknel gyámoltalanabb lévén, jövendőbeli Szerencséjének elől mozdítására azon Két Ezer forént Capitalist, a mely Szeremley Károly Urnál elrakva vagy on nékie ajándékoztam [...] fönt említett Unokám azon Capitulis Summán kívül mindenekben egyaránt részesüllyen.”⁴¹ Teréz húszévesen ment férjhez Salfai Szita László főszolgabíróhoz, egy gyermekük, József érte meg a gyakorúságot.

Mikos László bátyja, Mihály az erdélyi udvari kancellária tanácsosa és referendarius, majd később a bécsi királyi kancellária tanácsosa volt.⁴² Mihály 1789-ben a Szent István-rend tagja lett, megkapta a kisebb keresztet.⁴³ Mihály születésének és

38 Anyakönyv, 1727–1799. Kőszeg. Betűrendes Evangélikus Országos Levéltár. <https://eol.lutheran.hu/> (Megtekintve: 2022. január 12.)

39 Szluha, 2011. II. 141. p.

40 Pálmány Béla: A reformkori országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. I–II. Argumentum – Országgyűlés Hivatala. Bp., 2011. I. k. (továbbiakban: Pálmány, 2011.) 547. p.

41 Az idézet pontosan követi a korabeli írásmódot a nyelvtani hibákkal együtt. Szeremley Mária végrendelete, 1776. MNL VaML McsL 1. d. 8.

42 Szluha, 2011. II. k. 142. p.

43 Gudenus János József: A magyarországi főnemesesség XX. századi genealógiája I–II. Teller Kft. Bp., 1993. II. k. 327–328. p.

halálának pontos dátuma nem ismert, 1801. március 2-án testvérét, Lászlót teljhatalmú megbízottjának vallotta.⁴⁴ Felesége Oberaygner Ágnes volt, több leányuk született (Carolina, Johanna, Augusztina, Elisabeth, Walburga), házastársaik nevét a Troszt-iratokból ismerhetjük meg.⁴⁵

Mikos László pályája

A kutatás jelenlegi szakaszában Mikos László tanulmányairól nincs több információ, annyi azonban bizonyos, hogy jogi végzettséget szerzett. 1776-ban megnősült, Beödi Balogh Teréziát (1756–1849) vette feleségül, akinek apja Balogh Ádám csomaházi birtokos nemes és vasi esküdt, anyja pedig Páll Ilona volt.⁴⁶ Számos gyermekük született: Ferenc, Anna, János, Mária, Jozefa, Antónia, Teréz, de a nagykorúságot Anna és Teréz nem érte meg, Mária pedig fiatalon meghalt.⁴⁷

Mikos László a jogi végzettsége megszerzése után Batthyány József bíborosnál, az ország primásánál *expeditori* (kiadmányozói-ügyintézői) hivatalt töltött be.⁴⁸ Következő ismert munkahelye a Vas megyei jegyzőség volt, ahol a megyei jegyzőkönyv

bejegyzései szerint 1782-ben aljegyző lett.⁴⁹ Apja 1783-ban meghalt, elképzelhető, hogy utána rövidesen áttért a római katolikus hitre. Az áttérésre utal, hogy gyermekei piarista gimnáziumba jártak, továbbá temetése is a katolikus liturgia szerint történt, a kérdés csak az áttérés időpontja. 1784-ben rendes jegyzőnek nevezték ki,⁵⁰ majd egy év múlva a Dunántúli Kerületi Tábla ülnöke lett. 1788–1795-ig a pesti Királyi Tábla érseki ülnöke volt, emellett 1790. április 8-án királyi táblai ülnök lett és az országgyűlésre is meghívták. Nagy tudású jogásznak tartották, a fiatal jurátusok versengtek azért, hogy gyakorlatukat Mikos Lászlónál végezzék. Széchenyi István is nála tanult egy ideig. II. József halála után II. Leopold megkoronázása (1790. július 12-én) előtt tagja lett a királyi esküt szerkesztő bizottságnak.⁵¹

A konzervatív reformmozgalomban is részt vett Mikos László, ami azért lényeges a pályafutása szempontjából, mert ebben látjuk meg legtisztábban a későbbi államtanácsos nézeteit a magyar társadalom átalakításával kapcsolatban. Mikos nézetei a rendi alkotmány talaján álltak, mérsékelt reformer volt és udvarhű. II. József halála után megnyílt a lehetőség arra, hogy főnemesek és köznemesek egymással összefogva, békésen megegyezve keressenek megoldásokat a legfontosabb társadalmi problémákra. Ekkor még megvolt a változások érvényre juttatásának lehetősége, ami harminc év múlva már elenyészett. Az 1790. évi országgyűlésen a rendek belátták a reformok elkerülhetetlenségét és az 1790–1791. évi LXVII. törvénycikkkel kilenc bizottságot hoztak létre a reformjavaslatok

44 Családi irományok. Lajstrom MNL VaML, McsL 1. d. 18.

45 Troszt család okiratai. MNL VaML McsL 1. d. 3.

46 A házasságkötés 62 évvel Mikos László halála előtt történt, a fentebb már idézett temetéskor elhangzott nekrológ szerint. Pungor Zoltán 1989-ben megjelent tanulmányában a házasságkötés időpontjaként 1770. április 9-ét jelölte meg, ekkor Balogh Terézia még csak 14 éves volt. Pungor Zoltán: Baloghok Magyarországon, illetve Vas megyében – A csempesházi és Béri Balogh családok = Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 17–18. k. Szombathely, 1989. 228. p.

47 Szluha, 2011. II. k. 142. p.

48 Szenczy Ferenc: Nagy Méltóságú Tarródházi Báró Mikos László Úr Ó Excellentiája emléke egyházi beszédben. Reihard Károly nyomda, Kőszeg, 1838. (továbbiakban: Szenczy, 1838.) 12. p.

49 Megyei Jegyzőkönyvek/Protocollum I–II. Thomus I. pro anno 1783. 549. p., 622. p.

50 Családi irományok. Lajstrom. MNL VaML, McsL 1. d. 10.

51 Családi irományok. Lajstrom. MNL VaML, McsL 1. d. 12. Pálmány I. k. 547. p.

kidolgozására, mivel az országgyűlésen közpolitikai ügyek nem voltak elvégezhetőek. A rendszeres munkálatok (*Systematicum Operatum*) 1792–1793-as országgyűlésre nagyrészt elkészültek (1795-re az összes), de a magyar jakobinusok mozgalma és a napóleoni háborúk elterelték a figyelmet a jelentőségéről. A kormánynak később már nem állt érdekében ezek megtárgyalása az országgyűlésen, s bár a nemesség rendszeresen javasolta a napirendre vételt, erre sosem került sor. Az 1830-as évek reformtörekvései sok tekintetben visszalépést jelentettek a konzervatív reformbizottságok javaslataihoz képest, ahogy azt Mályusz Elemér tanulmányában kifejtette.⁵²

Mikos László az Úrbéri Bizottság munkájában vett részt, amit gróf Zichy Ferencz császári és királyi (cs. kir.) kamarás, belső titkos tanácsos, Zemplén vármegye főispánja, királyi főpohárnokmester vezetett. A bizottságnak tizenhat tagja volt: két főpap, öt főnemes, hat alispán, egy királyi táblai ülnök, egy megyei követ és egy tisztség nélküli nemes.⁵³ Mikos ekkor már cs. kir. tanácsosi címmel is bírt, ahogy (az utolsó két személy kivételével) a bizottság többi köznemes tagja is. Mikos László tehát a királyi ítélőtábla ülnökeként és cs. kir. tanácsosként jelent meg rangsorban a felsőházi tagok után. Ez a bizottság földesúr és jobbágy viszonyát igyekezett átgondolni, és ezen belül az egyik legfontosabbat: az úrbéri telek tulajdonjogi és birtokjogi kérdéseit. A magyar nemesi birtok, amelynek az úrbéri telek is része volt, nem tulajdona a nemesnek sem, mivel a tulajdonjog három eleméből csak a birtoklás (*possessio*) a nemesé, a ren-

delkezési jog (*potestas*) a nemzetségé, a használati jog (*usus*) a nemes csak a saját részén illette meg, az úrbéres telekhasználati joga a jobbágyé volt, de a birtokjoga a nemesé. Megállapították, hogy a jobbágy csak a szerzett tulajdonával rendelkezhet szabadon, az öröklöttekkel nem. Nem egyértelmű, hogy a paraszti szerzemény csak az irtásföldekre és a szőlőkre vonatkozott, vagy más ingatlanra is.⁵⁴

Mikos László a Királyi Tábla érseki ülnöke volt (Batthyány érsek által kinevezve) 1794 decemberéig, amikor Ürményi József személynöki ítélőmestere lett.⁵⁵ Személynöki protonotáriusként vett részt a magyar jakobinusok elleni perben, a lefolytatott vizsgálat egy szakaszában, 1794 decemberében. Jogász tudása elismerésének köszönhető gyors kinevezését táblai ülnökből ítélőmesterré, mivel Ürményi József személynök alá tartozott a magyar jakobinusok ügyének teljes kivizsgálása és megítélése. Az eljárásokat Nyéki Németh János királyi ügyigazgató vezette és terjesztette elő, ő volt a legnagyobb hatással a per lefolyására és kimenetelére; a vád felségsértés volt.⁵⁶ A felségsértési pereket az 1770–1771. évi LVI. tc. a Királyi Táblához utasította és nem rendkívüli, hanem rendes ítélőszékre bízta. Csáky alkancellár utasítására a per 1794-ben a nyilvánosság kizárásával folyt, a tábla

52 Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. = Századok, 1923. 1–6. sz. 16–75. p.

53 1790–1791. évi LXVII. tc. Lásd bővebben: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79000067.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D26>. (Megtekintve: 2022. január 9.)

54 Homoki Nagy Mária: A magyar magánjogi kodifikáció első lépései, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica. Tomus LIII. Fasc. 11. Különnyomat a Szabó István Emlékkönyvből. Szeged, 1998. 152–153. p.

55 1794. december 19-én nevezte ki Batthyány érsek Boronkay Imrét a királyi táblánál megüresedett ülnöki helyre, amit addig Mikos László töltött be, s akit ekkor neveztek ki személynöki ítélőmesternek. Prokopp Gyula: A kishonti kerület búcsúverse Hont megyétől = Levéltári Szemle, 1978. 1. sz. 93. p.

56 Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora (1915) I. k. (továbbiakban: Váczy, 1915.) 495. p. https://adt.arcanum.com/hu/view/MTA_Konyvek_106317/?pg=530&layout=s. (Megtekintve: 2015. június 5.)

tagjainak szigorú titoktartása mellett.⁵⁷ 1794 augusztusában Szentmarjay vallomásában megnevezte azokat, akik tudomása szerint a titkos társaságok tagjai voltak. A foglyok száma már 32 volt, amikor decemberben megkezdődtek a kihallgatások. Ürményi József személynök elnökletével 17 bírót vett részt az eljárásban,⁵⁸ köztük Mikos László is. A Budavárbán zajló szóbeli kihallgatások elvégzésére Ürményi a Királyi Tábla bírái közül választott ki személyeket. A bizottság tagjai Mikos László és Somogyi János ítélmesterek, Berzeviczy András alnádor, Bay Ferencz királyi tanácsos és Németh János közvádoló-ügyigazgató voltak.⁵⁹ Kazinczy Ferenc *Fogságom naplója* című művében Somogyit nemeslelkűnek, Némethet vérszomjas emberként írta le. Az ügyigazgatónak nem engedtek a bírók, akik a törvény által nyújtott lehetőségeket engedélyezték a vádlottaknak. A bizottság tagjai belátásán és jóindulatán múlt, hogy kivették az eljárás alól gróf Széchenyi Ferencet, akinek Hajnóczy a személyi titkára volt, így a gróf érintett lehetett az összeesküvésben. A Királyi Tábla Martinovicson és a négy igazgatón kívül még kilenc vádlottat ítél halálra, a fellebbviteli eljárásban a Hétszemélyes Tábla további négy személyt, négy esetben pedig enyhített a büntetési tételeken.⁶⁰ Királyi kegyelemért folyamodni csak a fellebbviteli szakasz után lehetett. A királyi kegyelem kijárásában komoly szerepe volt József ná-

dornak, ő érte el, hogy a jakobinusok egy részének megkegyelmeztek. Személyes indíttatása is volt, mivel a halálra ítélt Versegly az ifjú nádor magyartanára volt.

Mikos jogászi karrierje a perben tanúsított elfogulatlan szakszerűsége, és személynöki ítélmesteri munkája, valamint kialakított kapcsolatai miatt felfelé ívelt. 1798. szeptember 13-án országbírói ítélmesternek nevezték ki.⁶¹ A kinevezéséhez kapcsolódó munkát 1798–1802-ig látta el, amikor királyi udvari kamarai tanácsossá nevezték ki. Az udvari kamara elnöke Széchen Sándor kincstárnok volt 1789–1808-ig,⁶² akivel Mikos László együtt dolgozott a konzervatív reformok előkészítése idején az Úrbéri Bizottságban. Az udvari kamarai tanácsosok kiválasztásának szempontjai nagyjából a 18. század közepétől körvonalazódtak. A korábbi szemlélet mellett – amely a családi hagyomány folytatását tekintette az alkalmasság alapjának – egyre nagyobb szerepet játszott a megfelelő jogászi végzettség és a bíraskodási tapasztalat. Az udvari kamarai tanácsosok feladatai közé sokféle pénzügyi és jogi kérdés tartozott, amire megoldási javaslatokat kellett előterjeszteni.

1808-ban tagja volt az Ürményi József által vezetett bizottságnak (IV. tc. a bandériumokról), mivel Ürményi nagyra értékelte szakértelmét, s többször felkérte különböző törvények előkészítésében való részvételre. Munkája elismeréseként 1810. március 11-én a Szent István-rend kiskeresztes vitéze lett.⁶³ A rendet Mária Terézia alapította 1764-ben azok számára, akik kiemelkedtek polgári érdemeikkel az egyházi és világi nemesek közül. A vitézek száma

57 Fraknói Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése. Ráth Mór Nyomda, Budapest, 1884. (továbbiakban: Fraknói, 1884.) 308. p.

58 Br. Almássy Pál és Br. Révay Pál táblai bárók, Berzeviczy alnádor, Tihanyi országbíró, Somogyi, Kornis, Atzél és Majláth ítélmesterek, továbbá Gányi Bernáth, Ürményi, Mikos, Fáy, Bay, Miller, Mihálffy, Melczer ülnökök, a közvádoló Németh volt. Fraknói Mikost az ülnökök közé sorolta, noha ekkor már személynöki ítélmester volt. Fraknói, 1884. 315–316. p.

59 Váczy, 1915. 503. p., Fraknói, 1884. 316. p.

60 Fraknói, 1884. 359. p.

61 Családi irományok. Lajstrom. MNL VaML, McsL 1. d. 14.

62 Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai, 1526–1848. Maecenas, Bp., 1988, 111. p.

63 MNL VaML McsL 1. d. I. kútfő 14.

összesen mindig csak 100 fő lehetett: 20 nagykeresztes, 30 középkeresztes és 50 kiskeresztes.⁶⁴

1814-ben állam- és értekezlettanácsossá nevezték ki Mikos Lászlót; államtanácsosként a törvényhozási és magyar pénzügyi osztályban tevékenykedett.⁶⁵ A császár a *Staatsrat* (államtanács), vagy akár a *Staatskonferenz* (államkonferencia) által már tárgyalt ügyeket is kiadta további véleményezésre olyan személyeknek, akikben megbízott. A kabinet referensei között több magyar is volt, akik főleg az államtanácsból kerültek ki, ezek között volt Mikos László is.⁶⁶ A referensi rendszer V. Ferdinánd idején is tovább működött. Mikos Lászlót a császári királyi felség olyannyira értékelte, hogy: „...első szülöttének, a korona örökösének, most dicsően uralkodó V. Ferdinánd királyunknak a magyar törvényben oktatását reá bízni kegyeskedett.”⁶⁷

Munkája elismeréseként a császár Mikos Lászlót 1824. március 26-án a Szent István-rend középkeresztjével jutalmazta,⁶⁸ a kereszt javadalmazással nem járt. A nagykeresztet nem kaphatta meg, mivel négy

generációra visszamenőleg nemességét nem tudta igazolni. A nagykeresztet általában a legelőkelőbb kormányhú személyek kapták, köztük a kancellár, a nádor, a nagykövetek és egy-két jeles főispán. A nagykeresztesek mellén és vállán átvett, középen vörös, szélén zöld szalag volt a dekórum, a középkeresztesek szalagja jóval keskenyebb volt és a nyakat övezte, ahogy az Mikos László e tanulmány elején közölt képén látható. 1831-ben, amikor már egészsége megromlott, visszaküldte a keresztet, mivel a kitüntetettek száma limitált volt.

1814 körül, 58 évesen jutott el pályája csúcsára az államtanácsosi tisztséggel, társadalmi rangja azonban állásához és ambícióihoz képest is alacsony volt. A bárói cím megszerzése érdekében már 1800 körül megtette az első lépéseket, és körmönfont jogi megoldásokkal nemesi előnevet szerzett. 1804-ben már neki és családja tagjainak „tarródházi” volt a nemesi előneve, nemkülönben Kiss Ignác ügyvédnek, mert ugyanarra az uradalomra mindketten jogot szereztek. A Nádasdy–Lengyel család tarródházi uradalmának megszerzése hosszú és bonyolult folyamat volt, ennek bővebb leírása egy korábbi tanulmányomban olvasható.⁶⁹ A tarródházi uradalom megszerzése feltételes volt, Kiss Ignác leányának házasságából született fiúutódok elsőbbséget élveztek, így került később az Inkeyek birtokába az uradalom. Mikos László magas fizetéséből számos birtokot vásárolt, Tarródházára nem volt szüksége, csak a bárói rang eléréséig.

1825. december 5-én Mikos László és testvére, Mihály, valamint leszármazottaik bárói diplomát kaptak II. Ferenc császártól.⁷⁰ A bárói címer négyfelé osztott pajzs,

64 A Szent István magyar király vitézi rend keresztje: nyolcszögletű, zöld színű vörös címerrel díszített kereszt. A címerben zöldhalmon aranykorona fekszik, felette a magyar apostoli kereszt. A kereszt két oldalán M. T. (Mária Terézia) és a pajzs körül „Publicum meritorum praemium.” Hátsó oldalán vörös mezőben egy korona van e szavakkal: „Sancto Stephano Regi Imo Apostolico.” Fillértár mindenemű közhasznú ismértek terjesztésére 1. kötet 3. szám Schmidt Antal könyvnyomtató, Pozsony, 1834. 20. p.

65 MNL VaML, McsL 1. d. 26.

66 Bedekovich Ferenc báró, Izdenczy József báró, Kuszenics Tádé, Majláth György, Mikos László báró, Nándory József, Semsey András, Somogyi János, Somssich Pongrác, Zichy Károly. ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Kabinettskanzleiakten, <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/leveltari-iratgyujtemeny/becsi-magyar-leveltari-kirendeltsag-becsi-segedletek/>. (Megtekintve: 2018. január 23.)

67 Szenczy, 1838. 18. p.

68 MNL VaML, McsL 1. d. 33.

69 Gáspár Gabriella: Tarródháza birtokosai a XV. századtól a XIX. század elejéig. = VSZ, 2018. 3. sz. 322–338. p.

70 Bárói diploma. MNL VaML, McsL 1. d. 37.

az 1. és 4. osztály aranyudvarában néger mellkép látható ezüstfüggőkkel és nyakgyönggyel; a 2. és 3. osztály kék udvarában fehér griff ágaskodik. A pajzsot grófi korona fedi, és azon két koronás sisak áll, a jobb oldaliból egy kék ruhás, fehér öves szőke angyal emelkedik ki, jobb kezével vállánál egy kivont pалlost, kinyújtott bal kezével piros szívet tartva; a bal oldali sisak koronájából a leírthoz hasonló fehér griff emelkedik ki. A foszladék jobbról arany-fekete, balról ezüst-kék, a pajzsot – jobbról egyszerű, balról tigris őrzi.⁷¹ A címer meg egyezik Bernhard Georg Mikosch udvari tanácsos, cseh *indigena* (idegen származású, honfiúsított) grófi címerével, aki 1719-ben birodalmi báróságot, 1720-ban pedig grófi címet kapott. A Mikos család levéltárában van egy feljegyzés, amely Mikosch Bernát Gyögyről életrajzi adatokat tartalmaz, annak értelmében a Csehországban született Bernhard Georg apja Ludvig von Mikosch, aki korábban lovagi címet kapott.⁷² A katonacsaládból származó Bernhard Georg Prágában és Bécsben tanult – az akkor „zsidó tudományoknak” mondott –, gazdasági-pénzügyi ismeretekben szerzett jártasságot. Tudása folytán gyors karriert futott be a Császári és Királyi Udvari Kamaránál, különböző bizottságok munkájában vett részt, s a *bancalítás* (pénzügyi hivatal) felállítása után pedig annak udvari tanácsosa lett. Magas fizetés, adómentesség illette meg, uradalmakat és gyárat vásárolt, bárói, majd grófi rangot kapott.⁷³ Halála után özvegye élete végéig, gyermekei pedig nagykorúságukig járadékban rész-

sültek a cseh bányászati és pénzverési forrásokból.⁷⁴

A Bernhard Georg Mikosch életéről szóló dokumentumot talán egyetlen okból szerezte be és őrizte meg Mikos László: hogy alapot teremtsen a lehetséges családi kapcsolat feltételezésére. Közvetlen leszármazás nem mutatható ki a két család között, csak a címer azonossága, ami a császár felé irányuló kérelem vagy javaslat része lehetett. Mikos László folyamodott a báróságért a lajstrom szerint,⁷⁵ a rangot egy év múlva, 1825-ben megkapta. Ekkor már 78 éves volt, ebben a korban egy ember már nem vágyik a rangra, Mikos László nem is maga miatt, hanem a fiainak, a családjának szerezte meg a bárói címet.

1834. május 10-én belső titkos tanácsosnak nevezték ki, kérte felmentését a munka alól; nyugdíját tízezer forintban állapították meg, és még abban az évben, június 29-én nyugállományba helyezték.⁷⁶ Egészségi állapota már évek óta megromlott, 1836-ban elkészítette végrendeletét, amiben igazságosan gondoskodott utódairól, nem feledkezve meg a birtokain élő emberekről sem. Életében, ha tudott, mindig segített a hozzá fordulóknak. Halála után végrendelete biztosította, hogy az általa fontosnak tartott ügyeket örököse tovább vigye. Különösen fontosnak tartotta az egészség, a gyógyítás és az oktatás kérdését. A szombathelyi Emberbaráti Kórháznak évi 500 forintot hagyott. A jobbágyok gyerekei tanulására külön figyelmet fordított; a tehetséges, okos gyerekeket megajándékozta, könyvekre, jutalmakra is külön összegeket hagyott. Földbirtokain, ahol volt iskola, azt évente 50–60

71 Wappenbuch ds Adels von Ungarn I–IV. Géza Csergheő de N.-Tacsikánd Heft 15–21 Nürnberg Verlag von Bauer und Raspe 1889, 1890. III. 422–423. Taf 312.

72 MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii 33. kötet 433. 337 tétel.

73 Bernhard Georg Mikosch. MNL VaML, McsL 1. d. 15.

74 Felesége Hammé Mária Franciska, egy fia (Ferenc József) és egy leánya (Anna Terézia) volt. MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii 33. kötet 433. 337 tétel.

75 Báróságért folyamodik. MNL VaML, McsL 1. d. Lajstrom 36.

76 MNL VaML, McsL 1. d. 50., 53.

forinttal támogatta, a tanítók megfogadásához hozzájárult (Polány, Nagyunyom, Széplak). A vegyes vallású falvakban lehetővé tette a református és katolikus tanítók megfogadását egyaránt (Tótfalu). Vallásos ember volt, a misékre évente 1000 Ft-ot hagyott Sorki-Újfalun. Széplakon a templomot újra felépíttette, és az egész falu hasznára évi 240 Ft-ot hagyott. Örököse gondjára bízta, hogy akaratát teljesítse és tovább folytassa.⁷⁷

Mikos László 1838. április 25-én halt meg Sorok-Újfalun négy napig tartó „epeláz” után, sűrű fohászkodások között. (Betegsége a régies megnevezés alapján nehezen azonosítható, legvalószínűbb valamilyen akut gyomorbetegség, ami tartós lázas állapottal és gyakori hányással járt.) 91 évet élt, ebből 62 évet szeretett feleségével. „Hideg tetemei a polányi családi sírboltba takarítottak ugyanazon hónap 25.-kén, e gyászos tiszteletre nagy számmal összesereglett fő- és alrendűek szomorú kíséretében.”⁷⁸ Sorok-Újfalu, ma Sorokpolány településrésze, a 19. században azonban még külön elnevezése volt Polányinak, ahol akkor a családi sírbolt már létezett, ha nem is mauzóleumként.

Szenczy Ferencz áldozópap, a filozófia és teológia doktora, a későbbi megyés püspök búcsúztató gyászbeszédében hosszan

méltatta Mikos László jellemét és tudását. „A Boldogultban láthatjuk a tökéletes bírós kormány férfit képet, mert meg volt benne: a tudomány, s mi innen következik, a dolgok velejébe ható mély belátás, a bátorság, s a megvesztegethetetlen igazságérzet.” „...a Boldogult, mivel erény és szilárd character az ellenben is tiszteletet gerjeszt, egyáltalán mindenkitől szeretettet, s becsültetett.”⁷⁹ Szenczy dicséri puritán jellemét, amit magas hivatalaiban is megőrzött, szerénységét szóban és viselkedésben, szellemi józanságát, és a rendíthetetlen elveiből következő egységet gondolkodása és tettei között.⁸⁰

Mikos László életének kétharmadát országos hivatalokban töltötte, ugyanakkor jogtudós volt, és munkáját nagy tisztelet övezte. Szenczy szavai alapján ma úgy mondanánk, hogy okos, józan, visszafogott, szófukar, makacs és szigorú ember volt. A társadalom és a jogrend megreformálása nem állt tőle távol – ahogy ez a 18. század végén általános igény volt a művelt nemesség körében –, amikor azonban el lehetetlenült a konzervatív reformmozgalom, azt tette, amit mindenki más; képességei szerint segítette a kormányzatot, elismerést, rangot és vagyont szerzett a tudásával és kitartásával.

77 Végrendelet, 1836. MNL VaML, McsL 1. d.

78 Hírnök, 1838. május 10. (2. évf. 38. sz.)

79 Szenczy, 1838. 14–15. p.

80 Uo. 4–5. p.

DR. PUSKÁS TIVADAR¹ – LENDVAI REZSŐ² – KÖCSE TAMÁS³
**Egy régi dokumentum a Vas vármegyei
 mentők életéből**

AZ ELKÉPZELÉS – ÉS AMI MEGVALÓSULT

1994. december 19-én készült el Vas vármegye sürgősségi ellátásának terve. A dokumentumot az alábbiakban tesszük közzé.⁴

Bevezetés

Másokon segíteni az emberiséggel egyidős törekvés.

Ezzel az örök érvényű mondattal kezdődik a Jubileumi Album,⁵ amelyet az Országos Mentőszolgálat megalakulásának 50. évfordulójakor, 1998-ban adott ki Vas vármegyében, Szombathelyen a Vas Megyei Mentőszervezet és a Vas Megyei Mentésügyi Alapítvány. A sok képet tartalmazó kiadvány a vasi embermentés történetét mutatja be. 2008-ban és 2018-ban bővítettük könyvünket⁶ a következő tíz és újabb tíz esztendő változásainak felsorolásával, a fejlődés bemutatásával.

Magyarországon a mentőintézményeink közül elsőként 1887. május 10-én a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület jött létre. Régen Vas vármegyében a tűzoltók látták el a mentést. Brutscher József parancsnok 1904-ben szervezte meg a mentőosztályt Szombathelyen a tűzoltóság keretein belül. Az első kivonulás 1904. április 6-án történt.

Az Országos Mentőszolgálat 1948. május 10-én alakult meg. Vas vármegyében ekkor

- 1 Dr. Puskás Tivadar: 1977–1982: mentőorvos Budapesten; 1982–1983: mentőorvos Szombathelyen; 1983–1992: állomásvezető főorvos Szombathelyen; 1992-től a Vas Megyei Mentőszervezet, 2002-től az előbbi mellett a Győr-Moson-Sopron megyei Mentőszervezet, majd megalakulása után, 2005-től 2010-ig – a korábbiak Zala megyével kiegészítve – a Nyugat-Dunántúli Regionális Mentőszervezet vezetőjeként szolgált. 2006-tól 2014-ig országgyűlési képviselőként, 2010-től nyugállományba vonulásáig, 2019-ig Szombathely polgármestereként tevékenykedett.
- 2 Lendvai Rezső: 1965–1969 Nagy Lajos Gimnázium, Szombathely; 1969–1972 Markusovszky Kórház Szombathely – műtősségéd; 1971–1972 katonaság, Lenti; 1972–1974 mentőápoló képesítő képzés – Budapest; 1974–1978 OTKI Egészségügyi Főiskola mentőtiszt szak; 1978–2009 mentőtiszt szombathelyi mentőállomás; MOT Elsősegélynyújtó Munkacsoport, Máltai Elsősegélynyújtó és Katasztrófavédelmi Munkacsoport; Pécsi Tudományegyetem Közigazgatási és Jogi Tanszék 2008–2009, betegjogi jogvédő.
- 3 Kócse Tamás: 1980–1990 mentőápoló Szombathelyen, 1990-től mentőtiszt, 2007-től megyei vezető mentőtiszt, etika-, ember és társadalomismeret tanár, a Vas Megyei Mentésügyi Alapítvány alapító tagja, 2014-től ügyvezető elnöke, 2010–2019-ig Szombathely MJV Egészségügyi Szakmai Bizottságának tagja, a Pécsi Tudományegyetem óraadó oktatója 1991-től jelenleg is.
- 4 Dr. Puskás Tivadar: Szombathely sürgősségi ellátásának tervezete. = Medica és Pharma, Szombathely, 1992. alapján készült tervezet.

- 5 Dr. Puskás Tivadar – Lendvai Rezső – Kiss Béla – Fűsz Ernő – Dr. Birosz Béla – Dr. Göbl Gábor: Jubileumi Album – 1948 – 1998. Országos Mentőszolgálat Vas Megyei Mentőszervezete, Vas Megyei Mentésügyi Alapítvány, Szombathely, 1998.
- 6 Dr. Puskás Tivadar – Lendvai Rezső – Csákvári Imre – Kovács Jenőné: Jubileumi Album – 1948 – 1998. 1998 – 2008. Országos Mentőszolgálat Vas Megyei Mentőszervezete, Vas Megyei Mentésügyi Alapítvány, Szombathely, 2008.; Dr. Puskás Tivadar – Dr. Lórántffy Máris – Kócse Tamás – Lendvai Rezső – Csákvári Imre – Kovács Jenőné: Jubileumi Album – 1948 – 1998. – 1998 – 2008. – 2008 – 2018. Országos Mentőszolgálat Vas Megyei Mentőszervezete, Vas Megyei Mentésügyi Alapítvány, Szombathely, 2018. október. (továbbiakban: Dr. Puskás – Dr. Lórántffy – Kócse – Lendvai – Csákvári – Kovács, 2018.)

Szombathelyen, Celldömölkön, Körmenden és Kőszegen működött mentőállomás. 1950 és 1955 között Csepregen is üzemelt egy mentőbázis, Sárváron 1951. december 15-én, Szentgotthárdon 1965. október 1-én létesült mentőállomás. Vasváron 1991. október 1-én nyitották meg az új mentőintézményt.

A sürgősségi ellátás fejlődése új célokat fogalmazott meg mind a mentőellátást, mind a helyszíni és kórházi sürgősségi ellátást illetően. A mentőknél a 15 percen belüli kiérkezés igénye fogalmazódott meg a mentőállomás-hálózat sűrűségét illetően,⁷ a kórházon kívüli és a kórházi sürgősségi ellátás összekapcsolása egyre logikusabb és követendő igény lett. A rendszer ki- és átalakítása ekkor kezdődött, ami több évtizedes, talán soha véget nem érő folyamatot jelent.

Dokumentum

Országos Mentőszolgálat
Vas Megyei Szervezete

A VAS MEGYEI SÜRGŐSSÉGI ELLÁTÁS FEJLESZTÉSÉNEK ELKÉPZELÉSEI AZ EZREDFORDULÓIG

1994 év végén időszerű összefoglalni néhány pontban távlati elképzeléseinket Vas megye sürgősségi ellátásának fejlesztéséről.

Ennek oka:

- a társadalmi intézményrendszer átalakítása még nem zárult le;
- az egészségügyi reform megvalósulása még nem fejeződött be;

- a még mindig korszerű felépítésű mentőszolgálatunk továbbfejlesztése helyett számos esetben a kérdést felületesen ismerők meggyőzése a feladatunk;
- néhány országos és helyi, a sürgősségi ellátó-, valamint a betegszállító rendszer (át- és ki-) alakítását célzó lépés megvalósítása mögött a betegellátás színvonalát javító észszerű célt nehéz felfedezni;
- a lakosság abban érdekelt, hogy a helyi ellátás úgy legyen jó, hogy szükség esetén a megyei, a regionális vagy országos rendszerbe zökkenőmentesen kerüljön át a beteg (mentőállomás ↔ Országos Mentőszolgálat); jelen helyzetben lehetetlen lokális erők bevonása nélkül elindítani bármilyen, később kötelezően állami garanciát követelő (pl. mentés) fejlesztést.

Az összeállítás keretjellel, nem részletezett. Néhány pontja csak az országos alapelveket tartalmazza.

A törvényi szabályozás igényéről nem szólok, hiszen még az előző Parlamenttől későbbre maradt, megvalósítandó vállalás. (Törvénybeli kötelezettsége csak az Országos Mentőszolgálatnak van, de egyértelműen deklarált, határozott feladat ellátása nélkül mások is részesednek a közpénzekből.)

A mentés bázisfinanszírozása egyértelmű, a betegszállítás teljesítményarányos fizetése deklaráció kérdése.

Ez utóbbi tiszta (verseny-) helyzetet teremthetne a mentést és betegszállítást is egy szűk forrásból ellátó Országos Mentőszolgálat és az átmenetileg részfeladatot teljesítők között.

Irreális olyan mutatók összehasonlítása, amelyek úgy készülnek, hogy a „mentésre” fordított összegek az összköltségből nem levonhatók.

⁷ Dr. Puskás Tivadar: Beszámoló egy Nyugat-Európai tanulmányútról. = Magyar Mentésügy, 1992. (továbbiakban: Puskás, 1992.) 2–3. sz.

A finanszírozás különválasztása esetén persze a feladatszám aránytalan növekedésének veszélye fennáll, az indokoltság megállapítása azonban a finanszírozó érdeke.

I. Mentőhálózat

Cél: 15 percen belül (városokban 10 percen belül) orvosi szintű segítséget kaphasson minden rászoruló. (Olyan hálózat épüljön ki, hogy ennek lehetősége meglegyen.)

Megvalósulás Vas megyében

- Legalább egy-egy mentőállomás a megye északi (Bük, Hegyfalu, Répcelak térsége) és déli (Őriszentpéter) részén;
- minden mentőállomáson 24 órás „esetkocsi” szolgálat;

Ütemterv:	1. Sárvár
	2. Celldömölk
	3. Vasvár
	4. Kőszeg Szentgotthárd Őriszentpéter
	5. Bük, Hegyfalu, Répcelak, Szombathely

A mai béreket és árakat figyelembe véve egy 24 órában üzemelő mentőgépkocsi bér- és dologi költsége évente 11 millió forintba tehető.

Az Országos Mentőszolgálat fejlesztésként nehezen elképzelhetően kapja meg a kívánt helyekre ezt az összeget, de a dologi költségek átvállalása már az első pillanattól valószínűsíthető.

Ennek összege hozzávetőlegesen kétfélmillió forint. Később egy beindult, rendszerbe állított szolgálattal könnyebben bővíthető a társadalombiztosítási kötelezettségvállalás;

- helikopteres szolgálat beindítása;
- „Szombathely dél” – új mentőállomás. (A város déli részén az „újraéleszthetőség” esélyei messze rosszabbak. Várható, hogy az itt épült lakótelepen öt-tíz év múlva jelentősen növekszik a hirtelen halottak száma.)

II. Sürgősségi ellátási rendszer kiépítése

Cél: a helyszíni és a kórházi ellátás elveinek, gyakorlatának egyeztetése, összevonása.

Megvalósítás Vas megyében

- Közös helyszíni sürgősségi rendszer:
 - a mentők és körzeti ügyelet közös irányítása,
 - működtetése.

Az látszik észszerűnek, hogy a két szolgálat olyan helyen legyen közös, ahol „esetkocsi” is működik. Ezért a megvalósítás ütemében az I. pontban elért eredmények szerint lehet továbblépni. Jelenleg Szombathelyen, Kőrmen- den és korlátozott időben Szentgotthárdon van meg a lehetősége a közös működtetésű helyszíni sürgősségi ellátásnak.

- A helyszíni és a kórházi ellátás zökkenőmentes átmenete – sürgősségi osztály. A sürgősségi osztály létrehozásának gondolatáról a kórház szakmai és gazdasági vezetőivel kell konzultálni, a bővítésénél érdemes ezt figyelembe venni.

III. Infrastruktúra

Cél: a magas színvonalú tevékenység feltételeinek biztosítása.

Megvalósítás Vas megyében**Épületek**

- Sürgősségi Osztály kialakítása;
- új mentőállomások és sürgősségi ellátóhelyek létrehozása (pl. Óriszentpéter);
- a meglévők modernizálása, újjáépítése (Szombathely, Sárvár, Celldömök, Vasvár, Kőszeg).

Felszerelés**egészségügyi**

- mentőgépkocsi (OMSZ)
 - helikopter (OMSZ?, honvédség?, rendőrség?)
 - hírközlés (OMSZ + helyi)
 - irányítóközpont
 - felszerelések, eszközök (OMSZ + helyi?)
- adminisztratív
- számítógépes nyilvántartás
 - az illetékesek számára hozzáférhető adatbázis
 - kiépített, ellenőrizhető, spontán információcseré (sürgősségi ellátás – kórház – családorvosi hálózat)

IV. Ellátási „táblázatok”

Cél: minden beteg esélye meglegyen a tudomány aktuális állása szerinti ellátáshoz.

Megvalósítás Vas megyében (országos szintű!)

- a sürgősségi irányítás ajánlásai
„multifunkcionális”	egészségügyi
(az irányítást végző szelektál)	(a hívó szelektál)
Minden sürgősségi történetre reagáló irányítás	Csak egészségügyi történetre reagáló
(pl. mentők, tűzoltóság, rendőrség, autószerelő stb.)	irányítás.

- kikérdezési protokollok;
- helyszíni ellátási ajánlások
fibrinolízis, stroke, új gyógyszerek, új módszerek.

Igyekszünk az új eljárások, módszerek, eszközök, gyógyszerek kipróbálásának feltételeit megteremteni Vas megyében.

V. Katasztrófaelhárítás

Cél: a katasztrófaelhárítás rendszerébe a sürgősségi ellátószolgálat beilleszkedése.

Megvalósítás Vas megyében

- A rendszerben a mentőszervezet, az alapellátás helyének meghatározása;
- az eszközök hozzáférhetősége, karbantartása, mobilizálhatósága, működőképessége stb.

Az Országos Mentőszolgálat megyei mentőállomásai lehetnének a karbantartói a felszereléseket tartalmazó „depóknak” (Állami Egészségügyi Tartalék), melyeknek tulajdonosa a minisztérium (Népjóléti?, Belügyi?, Honvédelmi?).

VI. Oktatás

Cél: a saját és külső „szakemberek”, laikusok szakmai oktatása, képzése.

Megvalósulása Vas megyében

- személyi feltétel
- hely és felszerelés;
- saját dolgozók képzése, továbbképzése;
- főiskolai oktatás, közép- és általános iskolai oktatók képzése;
 - laikusok oktatása.

VII. Kapcsolattartás

Cél: a hazai és a nemzetközi együttműködés biztosítása.

Megvalósítás Vas megyében

- koncepcionális és gyakorlati együttműködés;
- hazai (megyék közötti, regionális, országos) és külföldi (Ausztria, Szlovénia, Horvátország) együttműködés;
- szakmai és „társadalmi” együttműködés.

Szakmai „párbeszéd” a kórház osztályaival, az alapellátást végzőkkel. Szerepvállalás az önkormányzati szervezetekben.

VIII. Tájékoztatás

Cél: tevékenységünkről mindenkit spontán tájékoztatunk, a tevékenységünkre szorulókról csak kérésre, kontrollált tájékoztatás.

Megvalósítás Vas megyében

- tevékenységünk megismertetése fontos feladatunk eszközei: írott sajtó, rádió, televízió, köz-rendezvények;
- a tevékenységünkre szorulóknak adatainak védelme oly módon, hogy az arra illetékesek rögtön kapjanak információt.

IX. Tudományos tevékenység

Cél: magas színvonalú munka szellemi alapjának megteremtése.

Megvalósítás Vas megyében

- saját kötelező és fakultatív továbbképzés biztosítása,

- aktív kongresszusi részvétel,
- közlemények publikálása,
- kísérletekben való aktív részvétel.

X. Gazdasági ténykedés

Cél: a magas színvonalú munka hasznosságának biztosítása, forrásbővítés.
(A mentéssel, betegszállítással összefüggő, kifizetődő tevékenység végzése.)

Megvalósítás Vas megyében

- a befektetés és az eredmény összhangjának megteremtése;
- a leoptimalisabb csatlakozás a finanszírozási rendszerhez;
- helyi forrás keresése;
- tevékenységbővítés: aktuális helyi, időjárási, közlekedési tájékoztatás; autómentő-szolgálat; sürgősségi eszközök, gyógyszerek pótlása (kereskedelem?); sürgősségi táskák rendszerének karbantartása, bővítése; a Magyar Orvosok Autós Szövetségének működtetése.

Szombathely, 1994. december 19.

Dr. Puskás Tivadar
mentőszervezet
mb. vezető főorvos

Mi valósult meg az elképzelésekből?

Kezdjük az első sorral, az „intézménnyel”! Már nem Vas Megyei Mentőszervezet, hanem Nyugat-Dunántúli Regionális Mentőszervezet a szervezeti egység neve. Az elképzeléseink között ez is szerepelt.

A cím: három évtized távlatából visszatekintve – természetesen megértve az akkor 42 éves ember sietségét – az elképzelések

megvalósítására szánt hat év, azaz az ezredforduló, irreálisan rövid. Ötször annyi idő telt el az óta, s örülök, hogy idáig is eljutottunk!

(Számomra az is örömteli változás, hogy visszatértünk a régi megnevezéshez, Vas vármegyéről beszélünk.)

„A társadalmi intézményrendszer átalakítása még nem zárult le;

az egészségügyi reform megvalósítása még nem fejeződött be.”⁸

Talán soha nem zárul le a társadalmi átalakulás, az egészségügyi rendszer fejlesztése. Folyamatosan változó, fejlődő, esetenként visszafejlődő, valamilyen érdekeket – remélhetően összességében minden ember érdekét – szolgáló összefüggésekről van szó.

A mentés és a betegszállítás különválasztása a 2000-es évek első évtizedének végén megtörtént. A finanszírozás is kettévált, a mentés maradt bázis alapú, a betegszállítás pedig teljesítmény alapú lett.

Mentőhálózat

A 15 percen belüli kiérkezés biztosítását lehetővé tevő mentőállomás-hálózat kialakítása országosan elfogadott alapelv.⁹

1994-ben Kőrmenden a kórház melletti telken épült fel az új mentőállomás, amely a közös irányítású és működtetésű orvosi ügyeletnek is helyet biztosított.¹⁰ 2000-ben Bükön,¹¹ 2002-ben Répcelakon,¹² 2005-ben Őriszentpéteren¹³ avattuk fel az új mentőállomásokat. Vasváron 1991-ben létesült mentőállomás, amelyet 2001-ben felújítottunk, bővítettünk.¹⁴ Azóta – külön rend-

szerben – egy épületegyüttesben szolgálunk az orvosi ügyelettel.

Szombathelyen a helyi embermentés centenáriumára, 2004-re készült el az új mentőállomás, amely a közös működtetésű orvosi ügyelet otthona is lett.¹⁵ Kár, hogy 2019 után az új városvezetés nem tudta kívánni¹⁶ az országos rendszer kialakítását,¹⁷ amelynek referenciául szolgálhatott volna a két évtizedes Vas vármegyei tapasztalat.

2007 tavaszán új mentőállomás épült Celldömölkön, s az épület egyik felében az orvosi ügyelet kapott helyet.¹⁸ 2008-ban a sárvári mentőállomás újult meg jelentős helyi segítséggel és összefogással.¹⁹ Szentgotthárdon 2015 végén adtuk át a megújult épületet,²⁰ az év augusztusában a város polgármestere „díszpolgári címet” adományozott a mentőállomás kollektívájának.²¹ Kőszegen 2024-re készült el az Egészségügyi Központban az új mentőállomás.²²

Alégimentés bázisát nem sikerült a megyében megteremteni, a sármelléki repülőter megindítása tovább rontotta a majd’ két évtizede még sikerrel kecsegtető reményeinket. Szombathely déli felében lévő mentőbázis kialakítása érdekében nem történtek lépések, Szombathelyen az újraélesztések helyszíntől függő eredményességéről nem készültek újabb vizsgálatok.

¹⁵ Uo. 62. p.

¹⁶ <https://www.vaol.hu/helyi-kozelet/2021/01/uj-helyen-az-orvosi-ugyelet-szombathelyen-a-lordok-hazaban-fogadjak-a-betegeket> (Megtekintve: 2025. január 18.)

¹⁷ A szombathelyi orvosi ügyelet is visszakerül a mentőszolgálathoz. 2023. október 25. –<https://www.savarforum.hu/rovat/a-szombathelyi-orvosi-ugyelet-is-visszakerul-a-mentoszolgalthoz> (Megtekintve: 2025. január 8.)

¹⁸ Dr. Puskás – Dr. Lórántffy – Köcse – Lendvai – Csákvári – Kovács, 2018. 24. p.

¹⁹ Uo. 50. p.

²⁰ Uo. 56. p.

²¹ Uo. 58. p.

²² <https://www.vaol.hu/helyi-kozelet/2021/07/uj-mentoallomas-epulhet-koszegen> (Megtekintve: 2025. január 8.)

⁸ Puskás, 1992. 27–32. p.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. 28. p.

¹¹ Uo. 18. p.

¹² Uo. 44. p.

¹³ Uo. 40. p.

¹⁴ Uo.

A sürgősségi ellátási rendszer kiépítése

2023 végére a kórházon kívüli egységes sürgősségi rendszer kialakítása, azaz az orvosi ügyelet és az OMSZ összevonása országos programmá vált.

Körmenden 1996 februárjától 2016 áprilisáig, Szombathelyen 2003 januárjától 2021-ig a mentőszolgálat irányította és működtette az orvosi ügyeletet. Ma a rendszer országos átalakításával Szombathelyen, Celldömölkön, Körmenden, Kőszegen, Sárváron, Szentgotthárdon és Vasváron működtet az Országos Mentőszolgálat orvosi ügyeletet.²³

A kórházon kívüli és a kórházi ellátás közötti zökkenőmentes átmenetet biztosítja a sürgősségi osztályok országos rendszerének kialakítása. Szombathelyen a Markusovszky Lajos Egyetemi Oktató Kórházban 2007-ben nyílt meg az új sürgősségi tömb és a sürgősségi osztály, amely egyéb előnyei mellett a szakmai egyeztetéseket is hatékonyabbá és egyszerűbbé tette.²⁴

Infrastruktúra

A három évtized alatt az infrastruktúra korábban elképzelhetetlen mértékben fejlődött.

A mentőállomás-hálózat bővítése, az épületek modernizálása megtörtént. A mentőgépkocsik, a felszerelés a nemzetközi élmezőnybe tartozik. A helikopteres szolgálat beindítása még a jövőben megvalósítandó feladat. Az informatika mind az irodai, mind a mozgó egységeknél a mindennapok eszközévé vált.

Ellátási „táblázatok”

A medicina szabályai sokat változtak. A diagnosztikus és terápiás protokollok képezik

a tevékenység alapját, ezek rendszeres modernizálása, „karbantartása” a napi gyakorlat.

A 112-es segélyhívó központ kialakításával megvalósult az, hogy a bajba jutottak csak értesíteni kell a segítőt, akinek feladata a megfelelő válasz kiválasztása.²⁵ (A jelen rendszerben a segítség adása szempontjából jelentőség nélküli az irányítóközpont helyszíne, de büszkeséggel tölthet el bennünket, hogy Magyarországon Szombathelyen és Miskolcon veszik fel a segélyt kérő telefonhívásokat.)

Jó néhány eljárás kidolgozásában és kipróbálásában is részt vehettünk. Volt olyan kezdeményezés (hipotermia helyszínen történő indítása újraélesztett betegeknel),²⁶ amelynek – megfelelő támogatottság és kitartás hiányában – végső értékelése még a jövő feladata.

Katasztrófaelhárítás

Magyarországon a katasztrófaellátás törvénybeli és gyakorlati megvalósítása 2010 után kezdődött, s csak hosszú éveken át valósult meg.²⁷ Az azonnal reagálni tudó szervezetek – a mentők, a tűzoltók, a rendőrség – összehangolt munkájának köszönhetően, kiegészülve a honvédség, az egészségügyi irányító hatóság tevékenységével, sikerült a 21. század nagy veszélyeivel, az ár-

25 Mi a 112-es segélyhívószám? | A rendőrség hivatalos honlapja. (Megtekintve: 2025. január 7.)

26 Dr. Kirchfeld Ágnes – Dr. Puskás Tivadar – Dr. Lórántfy Mária – Dr. Bödecs Tamás – Dr. Venyegei Szabolcs – ifj. Fekete László OMSZ Nyugat-Dunántúli Regionális Mentőszervezet – Vas Megyei Markusovszky Kórház, Szombathely: Helyszíni reanimáció – „hütemi” kell! = MOT XV. Vándorgyűlés, Aggtelek – 2010. május 13–15.

27 2011. évi CXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról.

23 <https://www.mentok.hu/ugyelet/> (Megtekintve: 2025. január 8.)

24 https://szombathely.helyivilaga.hu/adatlap/markusovszky_egyetemi_oktatorhaz/4660 (Megtekintve: 2025. január 6.)

vizekkel és a Coviddal sikeresen felvenni a küzdelmet.²⁸

Továbbra is meggondolandó, gyakorlati, praktikussági és gazdasági megfontolások miatt követendőnek gondolom – ami a tanulmányban olvasható – azt, hogy „az Országos Mentőszolgálat megyei mentőállomásai legyenek a karbantartói a felszereléseket tartalmazó »depóknak« (Állami Egészségügyi Tartalék), melyeknek tulajdonosa a minisztérium.”

Oktatás

A magas színvonalú betegellátáshoz jól képzett, folyamatos továbbképzésben résztvevő szakemberekre van szükség. Az Országos Mentőszolgálat dolgozói minden esztendőben vizsgával záruló továbbképzésben részesülnek. Az oktatást gyakorló szakemberek végzik, s van közöttük olyan, aki a terület kinevezett felelőse. A képzés és továbbképzés személyi feltételének biztosítását az arra hivatott, az oktatáshoz affinitást érző, hivatásukat gyakorló mentődolgozók végzik. Szombathelyen szakirányú végzettséget adó mentőápoló szakképzést indítottunk. 2004-től – Budapest és Nyíregyháza után az országban harmadikként – a Pécsi Tudományegyetem Szombathelyi Képzési Központjában felsőfokú végzettséget biztosító mentőtisztképzés indult.²⁹ A szakorvosjelöltek gyakorlati képzését, a szakorvosok továbbképzését rendszeresen végezzük. A szombathelyi mentőállomáson oktató-

és gyakorlótermet alakítottunk ki,³⁰ ahol a vármegye mentődolgozói számára a hivatásuk elsajátításának tárgyi feltételei adóttak. A mobil gyakorlóeszközökkel az összes mentőállomáson lehetőség nyílik a képzésre, továbbképzésre, gyakorlásra. Magyarországon Vas vármegyében rendelkezünk a legnagyobb mennyiségű, az újraélesztés tanulására, gyakorlására alkalmas eszközzel.³¹ Az eredményes újraélesztés első feltétele a beavatkozás minél korábbi megkezdése, tehát a laikusok széles körű képzése, a reanimáció alaptudásának elsajátítása. 2011-ben indítottuk a „Szombathely, a segítség városa” programot,³² amely során a város lakóinak majdnem harmadát megtanítottuk a keringésleállást követő szükséges beavatkozásra. A munka folytatására, továbbképzésre van szükség az eredmény fenntartására, a segítség szemléletének elsajátítására, az egészségkultúra további emelésére!

Kapcsolattartás

Egy vármegyei, aztán később regionális tagozódású országos szervezet egységei között természetszerű a koncepcionális, szakmai s gyakorlati együttműködés.

Az Alpok–Adria-együttműködés keretei között (Vas vármegye 1988. november 26-tól 2024. január 1-ig volt tagja a Szövetségnek),³³ elsősorban a katasztrófaellátás területén dolgoztunk együtt a környező külföldi régiók mentőszervezeteivel is. Ausztria, Horvátország és Szlovénia mentőintézmé-

28 <https://www.penzcentrum.hu/utazas/20240916/ezek-volt-magyarorszag-legnagyobb-arvizei-1800-ota-a-2024-es-is-konnyen-felkerulhet-a-listara-1156545> (Megtekintve 2025. január 8.); <https://www.kisalfold.hu/helyi-kozelet/2024/09/nagy-arviz-2024-a-szigetkozbe-lassan-megerkezik-a-viz-cikkunk-frissul> (Megtekintve: 2025. január 7.)

29 https://www.etk.pte.hu/public/upload/files/kiadvanyok/karikiadvanyok/15jubileum/5_Klinikai_es_apolastudomyanyi_intezet.pdf (Megtekintve: 2025. január 7.)

30 <https://www.alon.hu/node/826> (Megtekintve: 2025. január 7.)

31 <https://www.alon.hu/szombathely/egyuttes-ujra-elesztési-rekord-szombathelyen-kepsorozattal>, 2013. 12. 19. 17:15 – (Megtekintve: 2025. január 8.)

32 SZMJ 477/2011. (XI. 24.) számú önkormányzati határozata.

33 Majthény László: ELŐTERJESZTÉS az Alpok–Adria Szövetségből történő kilépésről, 2023. november 15.: 86/2014. (XII.12.) számú határozat.

nyeivel a szomszédság kapcsán is kialakítottunk együttműködést.

A kórházak osztályaival, az alapellátás dolgozóival a napi találkozások természetes szakmai, emberi kapcsolatok kialakítását is jelentik. 1991. március 12-én megalapítottuk a Vas Megyei Mentésügyi Alapítványt.³⁴ Alapítása óta meghatározó háttérrel nyújt a Vas vármegyei mentők eszközeinek fejlesztéséhez, továbbképzésekhez, kiadványok megjelentetésével és oktatásokkal járul hozzá a lakosság ismereteinek bővítéséhez. A Mentők Napját minden évben megünnepeljük. Az elsőt 1992 májusában tartottuk Szombathelyen és Szentgotthárdon.³⁵ Ez utóbbi városban jelentős helyi támogatással akkor indult az orvos-mentőbiztosítási szolgálat. Azóta minden évben a vármegye más-más mentőállomásán rendezik meg a mentők napi ünnepséget. A csillebérci, tiszaujvárosi, hajdúszoboszlói, zánkai mentőversenyeken sikeresen szerepeltek a vasi bajtársaink.³⁶ 2012 óta ünnepelik a mentők a Vas vármegyében választott védőszentjüket, Szent Kamillet, szobránál a horvátzsidányi erdőben, a Peruska Mária-kápolnánál.³⁷ Szép szokás, hogy aktív szolgálati évük lejáta után „nyugdíjas búcsúztatókon” köszönnek el bajtársaink.³⁸ Jólesik ilyenkor felidézni a korábbi évek vidám vagy éppen könnyfakasztó történéseit, sikereit, veszteségeit. Mikulás-ünnepségeket rendszeresen rendezünk, s örömteli találkozunk családjaink tagjaival is a közösen rendezett sportrendezvényeken, kirándulásokon.³⁹ Rendszeres résztvevői

34 Pk. 60047/1991/2. Csákvári Imre – Kovács Jenőné – Lendvai Rezső – Dr. Puskás Tivadar: 20 év a Vas Megyei Mentésügyi Alapítvány életében. Vas Megyei Mentésügyi Alapítvány, 2011. (továbbiakban: Csákvári – Kovács – Lendvai – Dr. Puskás, 2011.)

35 Csákvári – Kovács – Lendvai – Dr. Puskás, 2011. 144. p.

36 Uo. 158. p.

37 Uo. 159. p.

38 Uo. 148. p.

39 Uo. 106. p.

vagyunk – munkával ünnepelünk – a Savaria Történelmi Karneválnak, ott voltunk a Pályaorientációs Vásáron.⁴⁰

Több bajtársunk társadalmi tisztséget is ellát a mentőmunka mellett. Számos képviselő, polgármester, bizottságok tagjai is vannak közöttünk.

Tájékoztató

Munkánk jelentős részét a nyilvánosság előtt végezzük. Tevékenységünkről mindenkit igyekszünk tájékoztatni. Ezt szolgálják a Mentők Napi rendezvények, a mentési bemutatók, az írott, a képi és az elektronikus sajtóban megjelenő cikkek.

2007 őszén nyitottuk meg a Fűsz Ernő Mentőműzeumot, ahol számos mentéssel kapcsolatos relikviát megtekinthetnek az érdeklődők.⁴¹ Régi iratok, egyenruhák mellett mentőrepülőgép-makettet, vastüdőt, az első hordozható EKG-t, kisszekevényi defibrillátort is lehet itt látni. Az udvaron az első Mercedes típusú rohamkocsi fogadja a látogatót. Érdeemes ellátogatni ide, hiszen ilyen élményben Magyarországon csupán Budapesten, a Kresz Géza Mentőműzeumban lehet részünk.

A tevékenységünkre szorulók adatainak védelme alapszabály! Ennek hiányát említő panasz előfordulásáról nincs ismeretem.

Tudományos tevékenység

A magas színvonalú szakmai munka alapja a képzés, a továbbképzés megszervezése, az elméleti és gyakorlati tudás megszerzése, karbantartása. Ez csak élénk és rendszeres közös szakmai – nevezhetjük tudományos tevékenységnek is – összejöveteleken lehetséges.

1994. április 7–9-én Szombathelyen rendeztük a Magyar Mentésügyi Tudományos

40 Uo. 159. p. 1., 4. kép.

41 Uo. 140–141. p.

Társaság VII. Vándorgyűlését.⁴² A társaság közgyűlése itt, Szombathelyen változtatta a nevét Magyar Oxyologiai Társasággá. A Vas vármegyeiek 25 előadást tartottak. Társaságunk 2004-ben a XII., 2014-ben a XVII. Vándorgyűlését is Szombathelyen rendezte.⁴³

Rendezvényeink között az évente tartott őszi szimpóziumok⁴⁴ is a sürgősségi ellátók – a „sürgészek” – országos seregszemléje volt. 1995 szeptemberében indult, s 2012 őszén rendeztük az utolsó, a XVIII. őszi szimpóziumot Bükfürdön. Sajnáljuk, hogy vége szakadt e népszerű, szakmai értékei mellett az összetartozás érzését is erősítő rendezvénysorozatnak!

A Máltai Országos Elsősegélynyújtó Konferenciák szervezésében is szorgoskodtunk.⁴⁵ Szombathely, Körmend, Ják, Celldömölk volt a helyszín.

A Vas vármegyei mentődolgozók a különböző rendezvényeken ötszáznál több előadást tartottak, a szaklapokban megjelent közleményeik száma meghaladja a százat. A Vas Megyei Mentésügyi Alapítvány segítségével félszáznál több a megjelentetett könyvek, összefoglalók, albumok, tanítási és tanulási segédanyagok száma.

Gazdasági ténykedés

Az Országos Mentőszolgálat költségvetési szerv, gazdálkodása szigorúan meghatározott keretek között zajlik.⁴⁶ A különböző szintű szervezeti egységeknek nincs módjuk

ettől eltérni. Az alapítványon keresztül, helyi forrás bevonásával minimális szabad gazdálkodásra nyílt lehetőség. Az orvosi ügyelet feladatának átvételével e tevékenységre jutó forrást is megkapta a költségvetésből az önkormányzati kiegészítéssel együtt. Ennek elszámolása persze rendszeresen nehezen történt mind az önkormányzatok (sokallták a szolgáltatásért fizetendő összeget), mind az OMSZ gazdasági irányítása (kevesellték a szolgáltatásért kapott összeget) részéről. A rendszer működtetése mellett csak annak szakmai előnyeit tudtuk érvként megjelentetni. A 2023-ban bevezetett országos ellátási rendszer korábbi igazunkat támasztja alá.

Az elmúlt három évtized, az akkor kevéssé elképzelhető változások idejéért tesznek az akkor elképzelt fejlődési irányok közül többet is. A helyi forrásokat igyekeztünk és igyekszünk kutatni ma is, s ezeket felhasználni a vasi emberek mentésének javára. Három évtizednyi távolból talán elégedettek lehetünk az akkori célok meghatározásával is, az elképzeléseink megvalósításával is. Persze jó lett volna korábban eljutni idáig!

Köszönettel tartozunk mindenkinek, akik segítségükkel, kritikájukkal, esetleg akadályok állításával hozzájárultak több évtizedes munkánkhoz. Külön köszönet illeti Kiss Béla bajtárs⁴⁷ tevékenységét! Semmi nem valósulhatott volna meg családjaink támogatása nélkül. Köszönjük!

42 Uo. 143. p.

43 Uo. 150., 168. p.

44 Uo. 145. p.

45 Uo. 146. p.

46 322/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet az Országos Mentőszolgálatról.

47 Kiss Béla (1944–2006); 1964–1972 között menőápoló; 1972–1977 főápoló; 1974–1977 OTKI Egészségügyi Főiskola mentőtiszt szakkurzus hallgatója; 1977–2006-ig Vas megyei vezető mentőtiszt. Évtizedeken át a mentőápoló-képzésben is tevékenykedett, a PTE-n az „Elsősegélynyújtás”-t oktatta. Vas Megyei Vöröskereszt titkára, majd Elnöke, az Országos Elnökség tagja. Két cikluson át a Szombathelyi Önkormányzat Bűnmegelőzési Bizottságának tevékenykedett. 1991: Vas Megyei Mentésügyi Alapítvány alapító tagja, 1991-től 2003-ig ügyvezető elnöke; 2003-tól 2006-ig az elnöke.

NÉMETH SÁNDOR – KOVÁCS GÁBOR

Vas (vár)megye közigazgatása a rendszerváltás óta

Bevezetés

Jelen tanulmány célja Vas vármegye jelenkori közigazgatásának bemutatása. A feladat összetett, hiszen határmenti, évszázadok óta többnemzetiségű vármegyeként a trianoni békeszerződés erősen megcsontította, majd az 1950-es megyerendezés is erősen átalakította, tehát az előzmények feltárása legalább annyira fontos a téma megértéséhez, mint a mai igazgatáspolitikai intézkedések számbavétele.

A szocializmus ideje alatt a határmentiség újra hátrány lett, székhelye és kisvárosai dinamikusabban fejlődtek, községei viszont számukban és önrendelkezésükben fogyatkoztak. A változást az 1990-es politikai rendszerváltás hozta el, amely körülbelül egy évszázad után értékelte fel ezt a (vár)megyét, illetve településeit, és adott nekik új esélyt a könnyebb boldogulásra.

A terjedelmi korlátok miatt a tanulmány csak a főbb történelmi korszakok közigazgatási jogi kereteit és annak a megye településállományára lecsapódó főbb elemeit vizsgálja, mélyebb elemzések további kutatásokat igényelnek – és várhatóan indítanak el.

A vármegye mai közigazgatásának történelmi előzményei

A modern közigazgatás kialakítása és működése a dualizmus kori Vas vármegyében

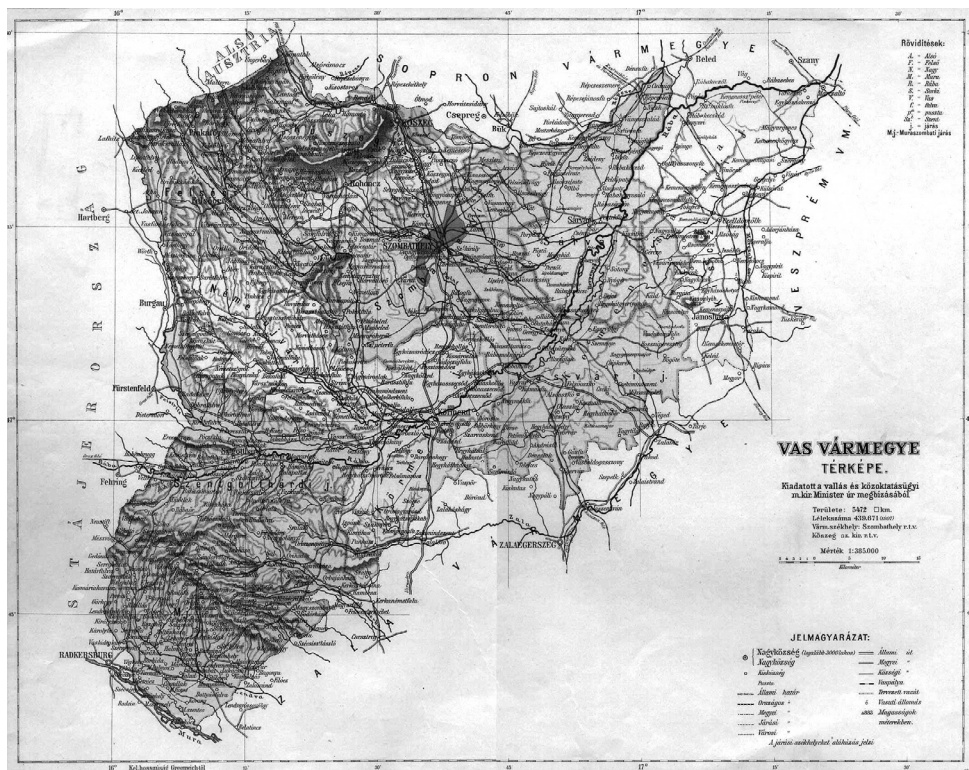
A kiegyezés után a feudális közigazgatás helyett a szolgáltató állam kialakítása megkövetelte a központi és a települési közfel-

adatainak pontosabb meghatározását és elosztását. Ez szükségessé tette a közfeladatok ellátásával megbízott különböző településtípusok pontos definiálását. A vármegyék szerepe is átalakult, a nemesi önrendelkezés bástyái helyett a központi hatalom középszintű megtestesítői lettek.

A kiegyezést követően a vármegyei és a városi igazgatás megreformálására 1870–1871-ben került sor. Az 1870. évi XLII. tc. nagyrészt, de nem feltétlenül a szabad királyi városokból kialakította a városok legmagasabb szintű csoportját, a törvényhatósági jogú városokat.¹ Az 1871. évi XVIII. tc. az 1848-ban már megszüntetett egykori oppidumok helyzetét rendezte, és egy részüket rendezett tanácsú várossá emelte fel, a többit pedig a jóval alacsonyabb rangú községi jogállásba sorolta.² Az 1876. évi XX. tc. a 48 szabad királyi város közül 28-tól megvonta a törvényhatóságot és beolvasztotta őket vármegyéjükbe.³

Innentől kezdve közigazgatási értelemben csak vármegyei és városi törvényhatóságok léteztek, a vármegyék pedig járásokból és az ezekkel egyenrangú rendezett tanácsú városokból álltak. A községek helyzetét az 1886. évi XXI. és XXII. tc. rendezte, mégpedig úgy, hogy a községeket három nagy csoportra, a kisközségekre, a nagyközségekre és a rendezett tanácsú váro-

- 1 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről.
- 2 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről.
- 3 1876. évi XX. törvénycikk némely városi törvényhatóságok megszüntetéséről.

1. ábra: Vas vármegye közigazgatási beosztása, 1910
 maps.hungaricana.hu (Megtekintve: 2024. január 22.)

sokra osztotta.⁴ A szabad királyi város és a mezőváros kategória jogi szempontból megszűnt, de az illető helységek hagyománytiszteltből és büszkeségből továbbra is használhatták – többnyire használták is – ezeket a címeket. A törvényhatósági megyék nemcsak a dualizmus korában, hanem az egész Horthy-korszakban fennmaradtak, a közigazgatás szovjet típusú átalakításával 1950-ben szűntek meg, illetve alakultak át tanácsai megyékké.

Az 1870. évi népszámláláskor az 5474 km² kiterjedésű Vas vármegye még 24 já-

rásra tagozódott. Az 1870-es években végrehajtott közigazgatási reformok eredményeként Vas vármegye területén fekvő egyik várost sem ruházták fel törvényhatósági joggal. A megyeszékhely rendezett tanácsú városi rangot kapott, Kőszeg pedig szabad királyi, de nem törvényhatósági joggal felruházott város volt, mindketten járási székhelyek, amelyek közigazgatásilag nem képezték járásuk részét. A két városon kívül nyolc nagyközség és 609 kisközség létezett a vármegye területén, amelyek tíz járásra és 92 körjegyzői kerületre oszlottak (1. ábra).

4 1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról és az 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről.

Vas vármegye tíz járásra történő felosztását megelőzte, hogy az országgyűlés 1871-ben 25 fős bizottságot küldött ki a járásbíróóságok székhelyének megállapítására, ugyanis a járások kialakítása elsősorban a bíraskodás területi allokációjával járt együtt. A bizottság Vas vármegyére az eddigi 24 járás helyett 10 járásbíróóságot, azaz járást javasolt. A megye is bizottságot küldött ki, amely felterjesztést küldött az igazságügyi miniszterhez, hogy tíz helyett 12 járás legyen, az országgyűlési bizottság által javasolton túl még Vasvár és Vashidegkút (ma Cankova, Szlovénia) is legyen járási székhely.⁵

Az országgyűlés végül is a tíz járás mellett döntött, de elfogadta a vármegye azon kérését, hogy az akkor gazdaságilag és társadalmilag is virágzó Jánosháza helyett a vármegye egykori székhelyét, Vasvárt jelölje ki járásközpontnak. Vas vármegye tíz járásra történő felosztása egészen a trianoni határmódosításokig fennállt.

A trianoni béke hatása: a történelmi Vas vármegye széthullása

A történelmi Vas vármegye területi egysége az első világháború végén szűnt meg, miután Muraszombat környékére délszláv katonai alakulatok vonultak be. Ausztria csak 1921 végén tudta hivatalosan is birtokba venni a neki ítélt településeket, majd a következő években további határmódosulások következtek, melynek során 1923-ban kilenc község (Alsó- és Felsőcsatár, Horvát-lövő, Kis- és Nagynarda, Magyar- és Németkeresztes, Pornópáti, Szentpéterfa) került vissza hazánkhoz. Ezzel egyidejűleg megtörtént az eredetileg Magyarország területén maradt Lovászdad (ma: Luising, Heiligenbrunn község településrésze), illetve

5 Kóvér István: Vas vármegye Trianon előtt és Trianon után – I–II. kötet. Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely, 2020. (továbbiakban: Kóvér, 2020.) 1541 p.

Rótfalva (ma: Rattersdorf) és Rendek (ma: Liebing) átadása Ausztriának, valamint a délszláv csapatok által megszállt Szomroc is visszatért Magyarországhoz.⁶

A megye területének 62%-a (3284 km²) maradt hazánkban, beleértve mindkét várost is.⁷ Az 1920-ban 612 elemet számláló vasi településállományból mindössze 294 helység (48%) maradt Magyarországon, 196-t (32%) Ausztriához, 122-t (20%) pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak ítélték⁸ (2. ábra).

A veszteségek nem egyenletesen oszlottak meg a járások között. A tíz járásból mindössze három olyan volt, amelyet nem ért területi veszteség (Celldömölki, Sárvári, Vasvári) és további kettő, a Körmenidi és a Szombathelyi, amelyek viszonylag csekély veszteséget szenvedett, településeinek csupán 10–15%-át veszítette el. Szentgotthárd és Kőszeg hátországának körülbelül 2/3-át csatolták el, a Muraszombati és a Németújvári járás értelmezhetetlenül összezsugorodott, előbbiből három (Gödörháza, Magyarszombatfa, Velemér), utóbbiból mindössze egyetlen (Nemesmedves) falu maradt Magyarországon. A Felsőőri járást teljes egészében Ausztriához csatolták.

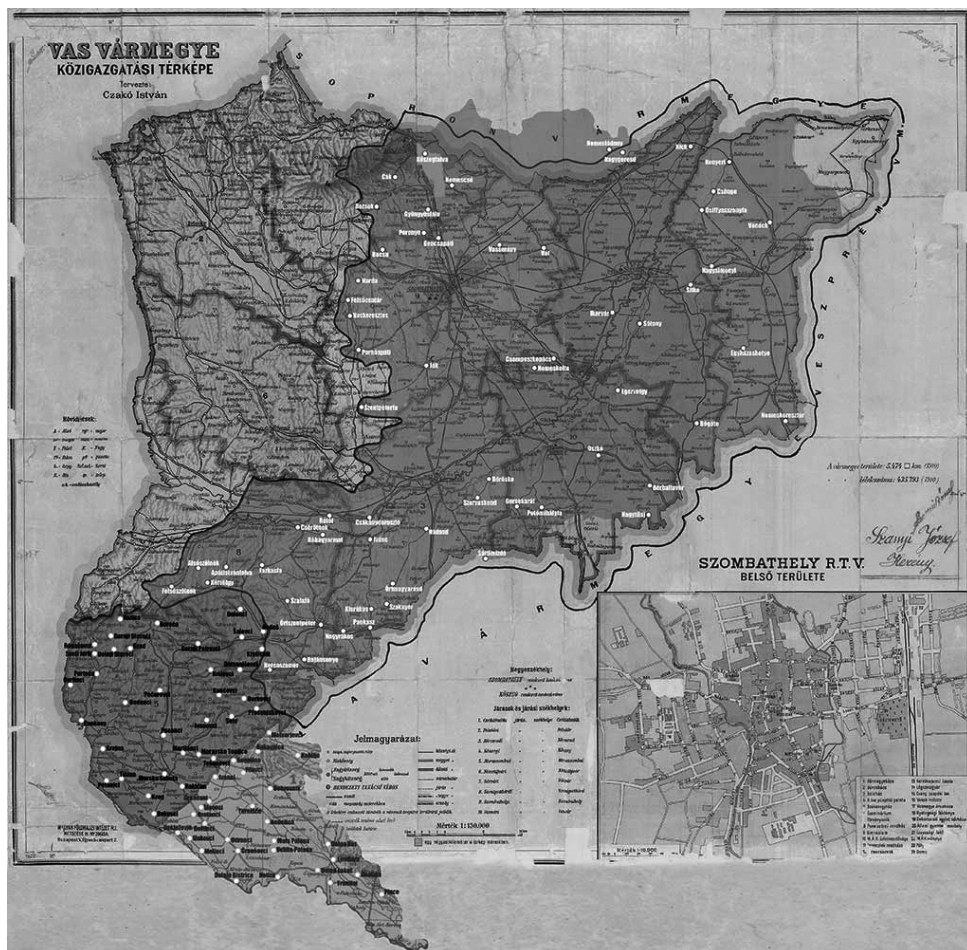
Vas vármegye közigazgatása a Horthy-korszakban

A két világháború között nagyobb szabású közigazgatási átalakításokat nem hajtottak végre, ezzel is erősítve a revízió indokoltságát és igényét. Az erősen megcsönkített

6 Balizs Dániel: Etnikai térstruktúra, asszimiláció és identitás a történelmi Vas megyében. PhD-értekezés, Szegedi Tudományegyetem – Földtudományok Doktori Iskola, Szeged, 2015, 152 p.

7 Patkó Máté: Magyarország közigazgatási határainak változása a XX. században. Szakdolgozat, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest, 2016. (továbbiakban: Patkó, 2016.) 50 p.

8 Kóvér, 2020.

2. ábra: Vas vármegye területi veszteségei és közigazgatási beosztása, 1922
documenta-pannonica.si (Megtekintve: 2024. január 22.)

vármegyéket is csak „közigazgatásilag egyelőre egyesített” elnevezéssel vonták össze. A városok pontosabb meghatározásával sem foglalkoztak, mai értelemben vett várossá nyilvánítási procedúra nem létezett.

A Vas vármegyei városállományban is mindössze annyi történt, hogy a rendezett tanácsú város helyett bevezetett megyei város státuszt Kőszeg és Szombathely is megkapta. Utóbbi 1942-ben a törvényhatósági

jogú város rangot is,⁹ de azt a világháború, majd e kategória 1950-es megszüntetése miatt nem sokáig élvezte.¹⁰ Ennek ellenére az országos átlagba belesimult a megye vá-

9 Az 1942. XXIII. tc. alapján, amit az 1945. szeptember 1-jén kiadott 111.325/1945. BM-rendelet hajtott végre.

10 Csapó Tamás – Kocsis Zsolt: Szombathely településföldrajza. Savaria University Press, Szombathely, 2006, 179 p.

rosodottsága, hiszen a Horthy-korszakban is szűkmarkúan osztották a városi címeket. A két világháború között mindössze 11 település várossá nyilvánítására került sor, de abból hat Nagy-Budapest 1950-es megszerzése után önállóságot is elveszítette.¹¹ A második világháború végén 50 db városi rangú település volt az országban, amelyből 11 törvényhatósági, 39 megyei város (rendezett tanácsú) címmel rendelkezett. Közülük 42 már a 20. század előtt megkapta a városi címet. 1945-ben az ország lakosságának 38,1%-a élt ezekben a helységeken.¹²

A belügyminiszter 148116-23 BM-leirattal elrendelte Vas vármegye új járási beosztásának megállapítását. A törvényhatósági bizottság az általa korábban kiküldött javaslatmány javaslatát is figyelembe véve, azt részben elfogadva, 1923. október 8-án úgy döntött, hogy a vármegye megmaradt területét hét járásba csoportosítja akként, hogy a csonka Muraszombati járás három és a Németújvári járás egy megmaradt községét a szomszédos Szentgotthárdi járáshoz csatolta. Az elcsatolás következtében megszűnt járasok nevét a szomszéd járasok nevével egyesítve megőrzi a Szentgotthárdi-Muraszombati, a Körmenyi-Németújvári és a Kőszegi-Felsőöri névalakban.¹³ Ez a járási felosztás a korszak végéig, a világháborút lezáró 1945. január 20-i fegyverszünetig fennmaradt.

A települések száma viszont jelentősen változott, a községösszevonások miatt csök-

kent. A folyamatot a kormányzat a hatékonyabb közfeladat-ellátás érdekében ösztönözte.

A vármegye közigazgatása a koalíciós időszakban (1945–1950)

Vas vármegyében az 1945. január 20-i állapot szerint 247 önálló település volt, ami az 1923-as állapothoz képest 47-tel (16%-kal) kevesebb. A városok köre (Kőszeg és Szombathely megyei városok) nem változott, rajtuk kívül 245 község – közülük 15 nagyközség – volt. Összesen 84 körjegyzőség működött, amelyek közül 69-et csak kisközségek alkottak, 5 kisközség pedig a 15 nagyközség központú körjegyzőség valamelyikéhez tartozott.

A Független Kisgazdapárt vezette koalíciós kormány időszakában folytatódtak a községösszevonások (1. táblázat), de ezzel ellentétes folyamatként új községek szervezése is történt. Vashegyalja község Ritkaháza részéből önálló kisközséget hoztak létre,¹⁴ Sömjenmihályfa községet pedig Kemenessömjén és Kemenesmihályfa kisközségekre kettéválasztották.¹⁵ Ekkor Németzsidiány nevét a község képviselőtestületének kérésére Kiszsidányra változtatták.¹⁶

1949-ben minisztertanácsi rendelettel megszüntették a „vármegye” elnevezést, a „főispán” tisztségét és megbízatását is.¹⁷ Helyette a „megye” fogalmát vezették be, és ennek első számú vezetője az „alispán” lett. A vármegyerendszer megszüntetése tartalmi változtatásokat is jelentett (pl. törvényhatósági, főispáni jogkör), és a rendelet nyomán módosultak a megyék határai és elnevezései. Szintén 1949-ben a jegyzői állásokat állami állásokká nyilvánították,

11 A 11 várossá vált település: Balassagyarmat, Csongrád, Kalocsa, Mohács, Mosonmagyaróvár és Salgótarján, továbbá 1950-ben a Nagy-Budapestbe olvasztott Budafok, Kispeszt, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc és Rákospalota.

12 Kovacsicsné Nagy Katalin: A magyar városok története a kiegészéstől napjainkig, avagy falupusztítás várossá nyilvánítással. In: Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, LXXV. kötet (Ünnepi kötet dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára), Szeged, 2013, 427–440. p.

13 Kővér, 2020.

14 154.922/1946. III. 9. sz. BM-rendelet.

15 161.108/1946. III. 9. sz. BM-rendelet.

16 163.390/1946. III. 2. sz. BM-rendelet.

17 4343/1949. XII. 14. Mt. sz. rendelet.

Év	Új település	Elődtelepülések	Jogszabály
1946	Sitke kisközség	Nagysitke és Kissitke kisközségek	152.031/1946. III. 9. BM sz. rendelet
1948	Püspökmolnári nagyközség	Rábamolnári és Püspöktamási községek	164.763/1947. III. 2. sz. BM-rendelet
1948	Vasszécseny kisközség	Vasszécseny és Lipárt községek	172.250/1948. III. 2. sz. BM-rendelet
1949	Balogunyom kisközség	Balogfa és Nagyunyom kisközségek	163.326/1946. sz. BM-rendelet
1949	Egervár kisközség	Déneslak és Egervár kisközségek	171.889/1948. III. 2. sz. BM-rendelet
1950	Bozzai kisközség	Bárdos és Bozzai kisközségek	5203-10-22/1948. I. 8. BM sz. rendelet

1. táblázat: Településegysítések Vas (vár)megyében, 1945–1950

Forrás: Horváth Sándor – Kránitz József – Péter Lajosné: Vas megye közigazgatási beosztása 1945–1950–1987. Vas Megye Tanácsa, Szombathely, 1987. (továbbiakban: Horváth–Kránitz–Péter, 1987.) 367 p. alapján saját szerkesztés

ezért őket 1949. február 1-jétől nem az önkormányzatok, hanem a belügyminiszter nevezte ki (jegyzői állások államosítása).

Mindezek a szovjet típusú tanácsrendszer bevezetésének előkészítését szolgálták. A folyamat 1950-ben érte el célját.

A megye közigazgatása az államszocialista időszakban

A szocialista közigazgatás általános jellemzői

A második világháborúban elszenvedett vereség maga alá temette a magyar polgári közigazgatást. Az 1949-es sztálini típusú alkotmány elfogadását követően került sor a helyi-területi közigazgatás átfogó reformjára. Az 1949. évi XX. törvény szerint az államhatalom helyi szervei a megyei tanács, a járási tanács, a városi tanács, a községi tanács, a városi kerületi tanács. Az Alkotmány azon rendelkezését, miszerint a helyi tanácsok az államhatalom helyi szervei,

a tanácsokról szóló 1950 évi I. törvény (az úgynevezett I. tanácsi törvény) értelmezte.¹⁸

A nagyobb városok megyei, a kisebbek és kevésbé fontosak járási igazgatás alá kerültek, csupán a főváros nem tartozott területi hatáskörű szervek joghatósága alá. Ezzel egy időben felszámolódott a városi autonómia és az önkormányzatiság is, hiszen valamennyi város a centralizált állami irányítás alá került. A trianoni döntést elismerve a csonka megyéket megszüntették és más megye területébe olvasztották be (pl. Sopron megye). Ekkor alakult ki a ma is fennálló, 19 elemet számláló megyerendszerünk.

A városi rang megadása az ötvenes évektől kezdve tisztán állami (elsősorban pártpolitikai) akarat kérdése lett. Maga a városi jogállás pedig egyértelmű előnyökkel járt (az állami újraelosztásban elfoglalt előnyös pozíció, a városi intézmények letelepítésében nyert, kapott előny, a nagyobb gazdasági fejlődés lehetősége, nagy lét-

¹⁸ 1950. évi I. törvény a helyi tanácsokról.

számú, nagyobb hatalmú helyi adminisztráció). Az állam csak visszafogottan élt a várossá nyilvánítás lehetőségeivel. Ebben az időszakban nem volt a mai értelemben vett várossá nyilvánítás, hanem a Minisztertanács döntött a megyei tanácsok és a megyei pártbizottságok javaslata alapján arról, hogy mely településnek adja meg a városi címet, amelynek előírásait az Elnöki Tanács 1954-ben kiadott 9. számú törvényerejű rendelete szabályozta. Ebben a bő negyedszázadban 26 település kapott városi rangot, közülük 9 szocialista város és 17 régi, nagy városi hagyományokkal rendelkező helység. 1971-re hazánkban 76 városi jogállású települése lett.¹⁹

A hazai településfejlesztésben új szakasz kezdődött az 1970-es évek elején, a várossá nyilvánítási elvek szakszerűvé és tudatossá váltak. Elfogadták a 11/1971. (III.31.) számú Kormányrendeletet, amely meghatározta és előírta a községek nagyközséggé válásának feltételeit, mivel alig volt nagyközség. Nagyközséggé lehetett nyilvánítani (a megyei tanácsok javaslatára) a minimum ötezer fős településeket, vagy azokat a községeket (lakosságszámától függetlenül), amelyek:

- járási székhelyek vagy
- városiasodó jellegűek (pl. Répcelak) vagy
- országos jelentőségű gyógy- és üdülőhelyek (pl. Bük) voltak.

A fentiek alapján 1971 és 1973 között 287 községet nyilvánítottak nagyközséggé. Ennek a jelentősége fontos, hiszen 2014-ig csak nagyközségek kezdeményezhették várossá nyilvánításukat.

1971-ben elkészült az 1007/1971 (III. 16.) számú Kormányhatározattal elfogadott Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (OTK), amely meghatározta, hogy hosszú távon 130 település tölthet be városi

szerepkört.²⁰ Az OTK tehát meghatározta a városhálózat fejlődését.

Az OTK szellemiségében 1974-ben állították össze és határozták meg a várossá válás kritériumait. Ez a 23/1974. ÉVM-MTTH együttes közlemény az addig készült legpontosabb meghatározását és körülírását adta a magyar városoknak. Legfőbb feltétel volt a városias szerepkör és a minimum 8 ezer fős lélekszám.²¹

A tudatos városfejlesztés hatására 1971-től 1983-ig összesen 21 település kapott városi címet. Ahol a települések nem érték el a 8 ezer fős határt, községeket csatoltak hozzájuk. 1983-ra 97-re emelkedett a városi jogállású települések száma. Az 1970-es évek második felében haladta meg először a városiakok száma a falvakban élőkét.

Az 1980-as évektől a várossá nyilvánítás már nem járt közvetlen gazdasági vagy anyagi előnnyel, de a megyék még mindig jelentősen támogatták a kiszemelt nagyközségeket. A járási rendszert felváltó városkörnyéki igazgatás bevezetésétől (1984) az úgynevezett városi jogú nagyközségeket három lépcsőben (1984-ben 12 db, 1986-ban 18 db, 1989-ben 41 db) várossá nyilvánították, ami addig soha nem látott városodási hullámot indított el.²²

Az új városok többsége rendelkezett a kisvárosokra jellemző, és elvárt központi szerepkörökkel, de lakosságuk jórészt alatta

20 1007/1971. (III. 16.) Kormányhatározat az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptióról, valamint Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió – Vas megye településhálózat-fejlesztési terve. Városépítési Tudományos és Tervező Intézet, Budapest, 1972, 65 p.

21 23/1974. ÉVM-MTTH együttes közlemény a nagyközségek várossá nyilvánítására tett javaslatok elbírálásának irányelveiről. = Tanácsok Közlönye 33. sz. 578–580. p.

22 Csapó Tamás – Kocsis Zsolt: A várossá nyilvánítás elvi kérdései, potenciális városok az Északnyugat-Dunántúlon. = Tér és Társadalom, 1999. 1. sz. 183–196. p.

19 Az Elnöki Tanács 1954. évi 9. törvényerejű rendelete az igazgatási területszervezésről.

maradt a tízezer főnek, sőt megjelentek az ötezer fő alatti törpevárosok is (pl. Vasvár). 1983–1990 között 71 db települést nyilvánítottak várossá, ami azt jelenti, hogy bő hét év alatt a városok csoportja addig soha nem látott mértékben és ütemben több mint másfélszeresére nőtt, elérte a 168-at. Az abszolút történelmi csúcspont az 1989-es esztendő volt, amikor 41 nagyközség kapott városi rangot.²³ 1982-ben 96 város volt hazánkban, és ezekben élt az ország népességének 53%-a.

A várossá nyilvánítások üteme az 1983-tól 1989-ig tartó időszakban jelentősen felgyorsult, és ebben a bő fél évtizedben 70 település kapott városi rangot, közülük 41 db egyetlen évben, 1989-ben. Ennek eredményeként 1990. január 1-jén már 166 városi jogállású település volt hazánkban, ami nagyfokú korrelációt mutatott a sokoldalú funkciókkal rendelkező „valódi” városok körével.²⁴

A járások szerepe többször is átalakult a korszakban: a nemesi vármegyék fennállása idején igazgatási és igazságszolgáltatási fórum, majd 1948-tól kizárólag igazgatási feladatokat ellátó szerv volt egészen 1971-ig. Ekkortól a megyei tanácsok igazgatási-végrehajtó szerveiként járási hivatalokat szerveztek, ezzel együtt megszűntek testületi szerveik. 1983. december 31-én Magyarországon megszüntették a járásokat, helyettük városkörnyéki igazgatást vezettek be, amelyek a rendszerváltáskor az önkormányzatiság kiépültével megszűntek.

A települési szinten is számottevő változások történtek a szocializmus bő négy évtizede alatt. 1945–1948-ig, ahogy azelőtt, a kisebb települések (kisközségek, esetleg egyes nagyközségek) hivatali ügyeik közös ellátására körjegyzőségeket alkothattak.

23 www.varossanyilvanitas.hu (Megtekintve: 2024. január 22.)

24 Beluszky Pál – Győri Róbert: Legyen rangja város! In: szerk. Csapó T. – Kocsis Zs.: Nagyközségek és kisvárosok a térben. Savaria University Press, Szombathely, 2008, 19–32. p.

A tanácsrendszer ideje alatt a körjegyzőségeket közös tanácsok váltották fel, amelyek esetében a közös tanácsi székhelyhez nem önkéntesen csatlakozhattak az ügynevezett társközségek, hanem az Elnöki Tanács döntött a hovatartozásukról.

Az 1950-ben valamennyi településen megalakuló tanácsoknak elvileg az volt a szerepük, hogy a helyi munkások mintegy önkormányzati szerveként szervezzék meg az adott helység életét. Ezek a magasztos elvek csak rövid ideig érvényesültek, hiszen a sokasodó közfeladatok miatt egyre több települést osztottak be közös tanácsba, ezáltal drasztikusan csökkent az önálló tanácsok száma a korszakban.

Vas megye közigazgatása a korszakban

Az 1950. február 1-jén létrejött Vas megye, a Zala-hoz csatolt három (Egervár, Gósfá, Vasboldogasszony), a Veszprémhez került négy (Egyházaskesző, Kemeneshőgyész, Magyargencs, Várkesző) és a Győr-Sopronhoz csatolt Kemenesszentpéter községek kivételével megtartotta a teljes Vas vármegye területét. Az ezzel egyidejűleg megszűnt Sopron vármegyétől 16 település²⁵ került át Vas megyéhez, amelynek mai területi kiterjedése (3336 km²) is ekkor alakult ki. Az idecsatolt települések közül Csepreg és Sajtoskál a középkorban mezőváros volt, de előbbi az átszatolással egy időben, utóbbi már korábban községgé süllyedt vissza.²⁶

25 A megszűnt Sopron megyétől Vashoz került 16 település: Csepreg, Bó, Bük, Chernelházadamonya, Horvátzsidány, Iklanberény, Kiszsidány, Lócs, Mesterháza, Nagygeresd, Nemesládony, Ólmod, Peresznye, Sajtoskál, Simaság, Tompaládony.

26 Gróf Katalin – Németh Sándor – Pozsgai Andrea: Csepreg történeti településföldrajza a dualizmus korában. In: szerk. Kókai S.: A változó világ XXI. századi kihívásai – Tanulmánykötet Prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére. Nyíregyházi Egyetem – Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza, 2016, 461–477. p.

Vasban az 1950-es átszervezésnél az addigi hét járás még megmaradt (3. ábra), a Sopron megyétől átkerült Csepregi járást felosztották a meglévők között, az Írottközi járást átnevezték Kőszeginek, a Körmend-németújvárit pedig Körmendinek. A közigazgatás szocialista átszervezése remek alkalmat adott arra, hogy a településhierarchiát is az új elveknek megfelelően átalakítsák. Ahogy az országban, úgy Vasban is több helységet lefokoztak. Szombathely és Kőszeg városi rangja megmaradt ugyan, de megyei városi rangjuk elveszett.

A korábbi hét nagyközségből az 1950-es visszaminősítésük után csak négy maradt (Körmend, Sárvár, Szentgotthárd és Vasvár). Celldömöktől, Jánosházától és Véptől viszont ugyanúgy megvonták a címet, mint a már említett Csepregtől vagy a szintén Vas megyéhez került Büktől.²⁷ Több szakaszban csökkentették a járások számát: 1954-ben a Kőszegi, 1969-ben a Szentgotthárdi és a Vasvári, 1978-ban pedig a Celldömölki járást szüntették meg.²⁸ A járási rendszer 1983. december 31-i megszüntetéséig csak a Szombathelyi, a Körmendi és a Sárvári járás maradt meg, illetve állt fenn.

A Kádár-korszak konszolidációs időszakában, az 1960-as évektől a gazdasági dekoncentráció együtt járt a közigazgatás központosításának oldásával is. Ez megmutatkozott a városi cím adományozásának némi fellendülésével. Vasban Sárvár már a középkorban jelentős gazdasági és kulturális hatással bíró mezőváros volt, és a kiegyezéstől kezdődően jelentős gyáripari kapacitást épített ki, és azt a szocializmusban is tovább tudta fejleszteni. Az 1902-ben Tizenháromváros és Vármel-

lék, 1912-ben pedig Sár és Péntekfalu Sárvárral történő egyesítése révén 1920-ra Vas megye második legnagyobb városa lett.²⁹ 1968-ban csatolták hozzá Rábasömjént, továbbá Sitkétől Kanotapusztát, Lánkapusztát, Földvárpusztát, Saroltamajort, Csényétől Újmajort, valamint az Ostffyasszonyfa vasútállomást. Sárvár 1968. augusztus 20-i hatállyal kapta vissza 1871-ben elvett városi címét és lett Vas megye harmadik városa.³⁰

A későbbi várossá nyilvánítások szempontjából fontos, hogy az 1960-as évtizedben több vasi település kapta vissza nagyközségi rangját. 1969-ben Celldömölk, 1970-ben pedig Jánosháza és – újként – Répcelak.

Az 1971-es OTK meghatározta a településhálózat fejlesztési irányait és ütemét. Vas megyében a dokumentum távlatának első üteméig, 1985-ig Celldömölk, Körmend, Szentgotthárd és Vasvár nagyközségek várossá nyilvánítását javasolta, Csepreggel, Jánosházával, Őriszentpéterrel és Répcelakkal távlatilag is nagyközségként számolt. Ez biztosította azt, hogy a már városi rangú Szombathellyel, Kőszeggel és Sárvárral együtt valamennyi, OTK által megnevezett felső- és középfokú központ a megyében városi jogállású település legyen.

1971–1983 között Celldömölk (1978), Körmend (1978) és Szentgotthárd (1983)

27 Petrikné Vámos Ida szerk.: A magyar településhálózat területszervezési változásai 1945 és 1990 között. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1996, 472 p.;

28 Patkó, 2016. 50 p.

29 Baranyai Gábor: Sárvár és környékének természetrajza. In: szerk. Csapó T.: Sárvár fejlődése a rendszerváltozástól napjainkig. Sárvár Város Önkormányzata, Sárvár, 2010, 7–11. p.; Baranyai Gábor: Sárvár infrastrukturális fejlettsége, közművesítettége. In: szerk. Csapó T.: Sárvár fejlődése a rendszerváltozástól napjainkig. Sárvár Város Önkormányzata, Sárvár, 2010, 80–86. p.; Csapó Tamás – Lenner Tibor: Sárvár történeti földrajza és településmorfológiája. = Vasi Szemle, 2014. 6. sz. 655–676. p.

30 Csapó Tamás szerk.: Sárvár fejlődése a rendszerváltozástól napjainkig. Sárvár Város Önkormányzata, Sárvár, 2010, 147 p.

3. ábra: Vas megye közigazgatási beosztása, 1950

Forrás: Horváth–Kránitz–Péter, 1987. 367 p. (saját szerkesztés)

Jelmagyarázat: 1 = Kőszegi járás, 2 = Szombathelyi j., 3 = Sárvári j., 4 = Celldömölki j., 5 = Szentgotthárdi j., 6 = Körmendi j., 7 = Vasvári j.

kapta meg a városi címet.³¹ Szentgotthárd némi késését az is okozta, hogy 1974-ben a városok minimális lakosságszámát 8 ezer főben határozták meg, amit az csak több,

addig önálló község – Farkasfa, Jakabháza, Máriaújfalu, Rábafüzes és Rábatótfalu – hozzácsatolásával tudott elérni.

Gyarapodott a nagyközségek csoportja is (2. táblázat).

Noha az 1971 elején a fentiekben említett kormányrendelet legalább ötezer főt írt elő a nagyközségi címhez, az ennél kisebb Óriszentpéter és Bük is megkapta azt. Az előbbi az OTK-ban vizionált térszervező szerepének, utóbbi pedig a turizmusban ki-

31 Lenner Tibor: Körmend településfejlődése. In: szerk. Csapó T. – Kocsis Zs. – Lenner T.: A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányjai az ezredforduló után. Berzsenyi Dániel Főiskola, Társadalomföldrajzi Tanszék, Szombathely, 2005, 138–145. p.; Csapó Tamás – Lenner Tibor: Celldömölk történeti földrajza és településmorfológiája. = Vasi Szemle, 2010. 3. sz. 345–364. p.; www.va-rossanyilvanitas.hu Megtekintve: 2024. január 22.)

Nagyközséggé nyilvánítás éve	Település	Nagyközséggé nyilvánítás éve	Település
1871	Körmend	1970 (1871)	Jánosháza
1871	Sárvár	1970	Répcelak
1871	Vasvár	1971	Őriszentpéter
1889	Szentgotthárd	1983 (1902)	Bük
1969 (1871)	Celldömölk (Kiscell)	1988 (1926)	Vép
1970 (1886)	Csepreg		

2. táblázat: Vas megye mai területének nagyközségei, 1971–1988

Forrás: Forrás: Horváth–Kránitcz–Péter, 1987. 367 p. (saját szerkesztés)

épített speciális szerepkörének köszönhetően nagyközséggé válását.

1983-ban szigorították a várossá nyilvánítási kritériumokat és ekkor szüntették meg a járási rendszert.³² Helyette 1984. január 1-jei hatállyal a városkörnyéki igazgatást vezették be, ami Vas megyében azt jelentette, hogy a négy járást hét városkörnyék váltotta fel, aminek a központjai meggyeztek a korábbi, 1945–1954 között fennálló hét járásával (4. ábra).

A városkörnyék már a nevében is mutatja, hogy a központi települése város kellene hogy legyen. Ez Vasban 6 városkörnyékre volt igaz, egyedül a Vasvárra nem. A település túl kicsi volt ahhoz, hogy egy lépésben várossá emeljék, ezért 1984-ben – Vas megyében egyetlenként – városi jogú nagyközséggé nyilvánították. Kismáxfát már 1978-ban hozzácsatolták, amit 1986-ban Nagymáxfá és Alsóújlak követett és így ebben az évben várossá nyilvánították.³³

32 7010/1983. ÉVM-irányelv a nagyközségek várossá nyilvánítására vonatkozó pályázatok elkészítéséhez és elbírálásához.

33 Petrikné Vámos Ida szerk.: A magyar településhálózat területszervezési változásai 1945 és 1990 között. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1996, 472 p.

Minden erőfeszítés ellenére a település lakossága nem érte el az 5000 főt, vagyis Vasvár lett Vas megye újkori történetének első törpevárosa.

A nagyközségek sora is bővült ebben az időszakban. 1988-ban Vép kapta meg ezt a címet. Ez azt jelenti, hogy a rendszerváltáskor Vasban hét város mellett hat nagyközség volt, amelyek a városok utánpótlását jelentették és bő húsz év alatt városok is lettek.

A városok és a nagyközségek gyarapodásával szemben a községek és az önálló tanácsok száma rendületlenül csökkent a korszakban (3. táblázat).

A települések számának csökkenése 231-ről 213-ra nem drámai mértékű (-7,8%), az önállóságukat elveszítő községeké viszont annál inkább. 1950-ben a vasi települések 82%-a önálló tanáccsal rendelkezett, 1986-ban viszont már csak 7%-uk. Mindkettő folyamatnak alapvetően a kistelepülések voltak a szereplői. A településállomány számszerű csökkenése mögött a több hasonlóan kis méretű települések összevonása, illetve a várossá nyilvánításokat megelőző központi településekhez történő községhezácsolások állnak. Az összevonások sok esetben a település-

4. ábra. Vas megye közigazgatási beosztása, 1984
 Forrás: Horváth–Kránitz–Péter, 1987. 367 p. (saját szerkesztés)

Közigazgatási egység/év	1950	1966	1969	1970	1977	1985	1986
Járások száma*	7	6	6	4	4	7	7
Városok száma	2	2	3	3	3	6	7
Nagyközségek, községek száma	229	229	225	222	221	209	206
Ebből: önálló (nagy)községi tanács	188	128	50	15	10	8	8
(nagy)községi közös tanács	20	44	63	62	60	57	57
társközségek	21	101	175	207	211	144	141
Települések összesen	231	231	228	225	224	215	213

3. táblázat: Közigazgatási egységek Vas megyében, 1950–1986
 Forrás: Horváth–Kránitz–Péter, 1987. 367 p. (saját szerkesztés)

méret növelése okán egy fejlődést indított el az utódtelepülésen, a városokhoz csatlások viszont gyakran csak a községek periferizálódását növelték. Vas megye kisvárosaiban és nagyközségeiben gyarapodó, községeiben viszont változatos fejlettségi szintet mutató, de alapvetően önrendelkezését folyamatosan veszítő, központosítottan irányított településállománnyal érte meg a rendszerváltást.

Vas (vár) megye közigazgatása a rendszerváltás után (1990-től)

A közigazgatás jogi környezete a harmadik köztársaságban

A helyi önkormányzást szabályozó 1990-es önkormányzati törvény (1990. évi LX. tv., rövidítve: ÖTV) kimondta, hogy: „A helyi önkormányzatok alapjogai egyenlőek.”³⁴ A települések közötti hierarchia jogi szempontból megszűnt, és így minden település saját sikereinek a kovácsa vagy kudarcainak elszenvédője lett. Az önkormányzatokra delegált kötelező feladatok ellátásához a helyhatóságok jogosultak ugyan állami normatíva igénybevételére, de a feladat egyre több, a hozzájuk rendelt központi forrás pedig egyre kevesebb lett.

Felértékelődtek az önkormányzatok sajátos bevételei, különösen az általuk kivethető helyi adók. A helyhatóságok eltérő adóerőképessége miatt addig soha nem látott mértékű fejlettségbeli különbségek alakulhattak ki – akár egymással közvetlenül szomszédos – települések között. A szocializmussal ellentétben a demokráciában egy helység boldogulását immár nem feltétlenül a mérete, hanem az elhelyezkedése határozza meg. Amíg a szerencsés – például nagyvárosközeli, Balaton-parti stb. – fekvésűek jelentős fejlesztéseket tudtak vég-

hezvinni, addig a belső vagy külső perifériákon tengődők gyakran a puszta működésükben is eladósodtak.

Korábban a járási, majd a városkörnyéki igazgatás megszűnése után a rendszerváltáskor megalakult önkormányzati rendszer végtelenen atomizálódott, hiszen nem volt alsó középszint a települési és a megyei szint között. A helyhatóságok közötti együttműködés ad hoc jellegű volt, ellátandó feladatonként eltérő hatáskörrel és területi illetékességgel működő önkéntes önkormányzati társulásokat, illetve projekt-társulásokat (SAPARD³⁵-társág, LEADER³⁶ társulás stb.) alakítottak, illetve megjelentek az uniós statisztikai adatgyűjtéshez igazodó NUTS³⁷-rendszer elemei a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) tervezési-statisztikai kistérségei. Utóbbiakat 1994-ben a KSH elnöke 9006/1994 (S. K. 3) közleményével vezették be, mint a statisztikai folyamatok mérésének területi egységét.³⁸ Az alapításkor 138 db volt belőlük.

A közlemény 9002/1998 (S. K. 1.) KSH Elnöke közleményével történt módosítása következtében 1997. augusztus 1-jétől kezdődően 150 kistérséget rögzítettek.³⁹

A kistérségek megállapításáról, lehatárolásáról és megváltoztatásának rendjéről szóló 244/2003 (XII.18.) Kormányrendelet felülvizsgálta, és az előzőekhez képest 18 új kis-

34 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról.

35 Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development, magyarul: speciális segélyprogram a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés számára.

36 Liaison entre actions de développement de l'économie rurale, magyarul: közösségi kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében: az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának része, az Európai Bizottság által kidolgozott négy közösségi kezdeményezés egyike.

37 *Nomenclature of Territorial Units for Statistics* (Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája), az egész Európai Unió által készített, földrajzi alapú kódolási rendszer.

38 9006/1994 (S. K. 3.) KSH Elnöke közleménye.

39 9002/1998 (S. K. 1.) KSH Elnöke közleménye.

térség létrehozását valósította meg, így 2007 szeptemberéig összesen 168 kistérség fedte le az ország területét.⁴⁰ E jogszabály alapján a kistérség területfejlesztési-statisztikai területi egység, amely a közigazgatás területi feladatainak ellátásához szükséges illetékeségi területek megállapításának is alapja. A területfejlesztési-statisztikai kistérség földrajzilag összefüggő területi egység, amelyet a hozzá sorolt települések teljes közigazgatási területe alkot, továbbá amelynek határai e települések közigazgatási határai által meghatározottak. Egy település közigazgatási területe csak egy kistérségbe tartozhat.

2007 szeptemberétől újabb hat tervezési-statisztikai kistérséget hozott létre az Országgyűlés, 174-re növelve számukat. Már ekkor felmerült egy önálló Devecseri kistérség létrehozása, erre azonban akkor nem került sor. Az átszervezést végül a 2010. októberi ajkai vörösiszap-katasztrófa után határozta el az Országgyűlés, figyelembe véve Devecser és több környező település érintettségét a balesetben. A 2010. évi CXLIX. törvény alapján 2011. január 1-jével az Ajkai kistérségből kivált 27 település, létrehozva az új Devecseri kistérséget, melyhez a kistérség településeinek nagyobb, lakosságának azonban csak kisebb része került. A kistérségek száma ezzel 175-re nőtt.⁴¹

2013. január 1-jétől a kistérségek ismét csupán területfejlesztési és statisztikai területi egységek, közigazgatási szerepük megszűnt, egyidejűleg államigazgatási (közigazgatási) területi egységként létrejöttek a járások. A kistérségek területi beosztását (az egyes kistérségek nevét és a hozzájuk tartozó települések felsorolását) több mint

egy évig továbbra is törvény határozta meg, mivel azt mellékletként beillesztették a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvénybe.⁴²

A hivatali ügyintézés gördülékenyebbé és költségkímélőbbé tétele érdekében növekedett a körjegyzőségek száma. Többféle állami hatósági feladatot is önkormányzatok láttak el, jó példa erre az okmányirodák hálózata, amelyek szakmai felügyeletét a körzetközponti jegyzők látták el.

A települések dinamikus fejlődésének egy lehetséges útját a városi cím elérésében látták a helyi közösségek. Először szabályozta törvény a várossá nyilvánítást, de egyben liberalizálta is azt. A törvény a várossá nyilvánításokról csak azt mondta ki, hogy „a nagyközség a várossá nyilvánítást akkor kezdeményezheti, ha a városi cím használatát fejlettsége és térségi szerepe indokolja”. A település képviselő-testülete kezdeményezhette, a pályázatot a belügyminiszter terjesztette fel a köztársasági elnöknek, aki döntött a városi cím adományozásáról. Ezen túl a törvény nem szabályozta a kérdést, sőt közölte, hogy a várossá nyilvánítást nem indokolt részletes feltételekhez kötni. Várossá nyilvánítási dömping indult el az országban: az ezredfordulón 226 db, 2015-ben 346 db, 2024-ben 348 db város volt hazánkban.

Az önkormányzati rendszer eladósodása miatt új önkormányzati törvényt (2011. évi CLXXXIX. tv., rövidítve MÖTV) alkottak, ami a helyhatóságok normatív finanszírozása helyett az eltérő adóerőképességet is figyelembe vevő feladatfinanszírozást vezetett be.⁴³ Az önkormányzati feladatok ellátására alakult kistérségi társulások helyett az államigazgatási feladatok végrehajtására

40 244/2003 (XII.18.) Kormányrendelet a kistérségek megállapításáról, lehatárolásáról és megváltoztatásának rendjéről.

41 2010. évi CXLIX. törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvény módosításáról.

42 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről.

43 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól.

Vármegye/főváros	Közös önkormányzati hivatalok		Önálló hivatalok száma*	Hivatalok összesen	Önkormányzatok száma
	száma	tag-települései			
Bács-Kiskun	34	77	43	77	120
Baranya	50	295	7	57	302
Békés	19	49	27	46	76
Borsod-Abaúj-Zemplén	81	321	38	119	359
Csongrád-Csanád	13	33	28	41	61
Fejér	25	67	42	67	109
Győr-Moson-Sopron	46	159	25	71	184
Hajdú-Bihar	19	48	35	54	83
Heves	39	99	23	62	122
Jász-Nagykun-Szolnok	20	46	33	53	79
Komárom-Esztergom	21	53	24	45	77
Nógrád	40	122	10	50	132
Pest	27	65	123	150	188
Somogy	53	236	11	64	247
Szabolcs-Szatmár-Bereg	64	184	46	110	230
Tolna	28	100	10	38	110
Vas	39	212	5	44	217
Veszprém	47	207	11	58	218
Zala	47	252	7	54	259
Fővárosi és fővárosi kerületi önkormányzati hivatalok			24	24	24
Összesen	712	2625	572	1284	3197

4. táblázat: Önkormányzatok és önkormányzati hivatalok Magyarországon, 2024
Belügyminisztérium adatszolgáltatása, 2024

szerveződő járási rendszert alkalmaztak, amelyek a szintén újonnan felállított megyei kormányhivatalok szervezeti egységei. Jelenleg Magyarországon 197 db járás működik, közülük 23 a fővárosban, a kerületeknek megfelelő területi beosztásban.

A körjegyzőségek helyett közös önkormányzati hivatalok (továbbiakban: KÖH) alakultak, nagyjából az elődjéhez hasonló feladatrendszerrel (4. táblázat).

2023. július 1-jével a „megye” elnevezés újra „vármegyére” változott.⁴⁴

⁴⁴ Alaptörvény 35. cikk (2) bekezdés módosítása.

Vas (vár)megye közigazgatása napjainkban

A települési szint: a településkategóriák

A megye településállománya a rendszer-váltást követően alig változott, mindössze hárommal, 216-ra nőtt. Ennek forrása Alsóújlak és Tormásliget kiválása Vasvárból, illetve Csepregből, valamint Sömjénmihályfából alakult két község, Kemenesmihályfa és Kemenessömjén.

1990 decemberétől Szombathely megyei jogú város lett, a városok száma pedig csaknem megduplázódott az azóta eltelt három és fél évtizedben. A sort az egykori mezőváros, Csepreg kezdte, amikor 1995-ben városi címet kapott. Őt az iparosodott Répcelak (2001), az Őrség természetes térszervező központja, Őriszentpéter (2005), a fürdőtelepülés Bük (2007), az agglomerációs típust képviselő Vép (2009) folytatta, majd 2012-ben az egykori kereskedőváros, Jánosháza zárta.⁴⁵ Ez azt eredményezte, hogy a városállomány bő két évtized alatt közel a kétszeresére nőtt, de az átlagos méretük jelentősen csökkent, hiszen az újak mindegyike 5000 fő alatti kisváros, sőt Őriszentpéter lélekszáma nem éri el az 1500 főt sem. 2024-ben Magyarország 3178 településéből 348 (11%) rendelkezik városi ranggal, Vas vármegyében a 216-ból 13 db (6%).

A folyamat eredményeként 2012-ben, Jánosháza várossá nyilvánításával Vas megyében elfogytak a nagyközségek, a települések jogi szempontból három csoportra oszlottak: 1. megyei jogú város (1 db), 2. város (12 db), 3. község (203 db). A járások kialakításával a városok kategóriája egy újabb, addig jogilag nem létező alcsoporttal, a járásszékhely városokéval bővült.

45 Lenner Tibor – Palkovits István: A Nyugat nyomában: Vas megye gazdaságának fejlődéstörténete. = Településföldrajzi Tanulmányok, 2014. 3. sz. (különszám) 80–96. p.

Településközi szint: a körjegyzőségek, illetve a közös önkormányzati hivatalok

A települések hivatali ügyeik közös intézésére a korábbi közös tanácsok helyett 1990-től körjegyzőségeket hoztak létre (5. táblázat). A településvezetők elnevezése és jogköre is megváltozott. A helységek első számú vezetője, a hivatali szervezet irányítója a pártállami rendszerben a tanácselnök volt, az önkormányzatiság kiépülése után a polgármester lett. A hivatali apparátus munkáltatója és szervezője korábban a titkár, 1990 után pedig a jegyző lett.

1992 és a körjegyzőségek 2012-es megszüntése között a körjegyzőségi székhelyek száma 30%-kal nőtt (52-ről 68-ra).⁴⁶ Emögött az a folyamat húzódtott meg, hogy az önkormányzatiság kialakulásával a közös tanácsokból „kiszabadult” községek egy része megpróbált a saját maga ura lenni, de csakhamar belátta, hogy együtt könnyebb. Alacsonyabb kiindulási bázisról ugyan, de hasonló folyamat játszódott le a rendszer-váltáskor, mint 1950-ben. Először megszokták a saját helyhatóságot működtető települések, majd belátva az ezzel felmerülő anyagi terheket, növekedett az együttműködési szándék. 1986-ban 15 önálló tanács, 2012-ben csaknem ugyanannyi, 18 önálló hivatal működött a megyében.

A körjegyzőséget működtető települések aránya 2012-ben csaknem ugyanannyi volt, mint a közös tanácsok aránya 1966-ban (91,6%, illetve 93%). Ez az egyes település-csoportokon belüli „természetes módon” kialakult régi és ezáltal szoros kapcsolatrendszereket mutatja, amelyek korszakokon, akár évtizedeken átívelve akkor is fennállnak és megmaradnak, ha együttműködésüket közös tanácsnak vagy éppen körjegyzőségnak nevezik. A közös tanácsok,

46 2012. évi XCIII. törvény a járások kialakításáról, valamint egyes, ezzel összefüggő törvények módosításáról.

Év	körjegyzőség/ székhely	tag	együtt	tagok száma (székhellyel együtt)						összes település	önálló hivatal	önálló hivatal működhető települések aránya %	körjegyzőség sége
				2	3	4	5	6					
1992	52	102	154	22	18	5	6	1	213	59	27,70	72,30	
1993	52	97	149	24	17	6	4	1	215	66	30,70	69,30	
1994	50	94	144	23	16	6	4	1	216	72	33,33	66,67	
1995	49	92	141	22	17	5	4	1	216	75	34,72	65,28	
1996	51	95	146	23	18	5	4	1	216	70	32,41	67,59	
1997	50	93	143	23	17	5	4	1	216	73	33,80	66,20	
1998	50	94	144	23	16	6	4	1	216	72	33,33	66,67	
1999	51	94	145	24	17	5	4	1	216	71	32,87	67,13	
2000	53	96	149	26	17	5	4	1	216	67	31,02	68,98	
2001	56	102	158	27	19	4	5	1	216	58	26,85	73,15	
2002	58	103	161	30	18	4	5	1	216	55	25,46	74,54	
2003	59	103	162	32	17	4	5	1	216	54	25,00	75,00	
2004	60	108	168	29	21	4	5	1	216	48	22,22	77,78	
2005	60	109	169	28	22	4	5	1	216	47	21,76	78,24	
2006	60	110	170	28	22	3	6	1	216	46	21,30	78,70	
2007	61	112	173	29	21	4	6	1	216	43	19,91	80,09	
2008	65	119	184	30	24	4	6	1	216	32	14,81	85,19	
2009	66	123	189	28	27	4	6	1	216	27	12,50	87,50	
2010	66	125	191	28	26	5	5	2	216	25	11,57	88,43	
2011	67	126	193	29	26	5	5	2	216	23	10,65	89,35	
2012	68	130	198	27	29	5	5	2	216	18	8,33	91,67	

5. táblázat: Körjegyzőségek Vas megyében, 1992–2012
Belügyminisztérium adatszolgáltatása, 2024

illetve a körjegyzőségek jellemzően 3-4 önkormányzat együttműködését jelentették (átlag: 3,47, illetve 2,9), amely a napi ügyintézési gyakorlatban is praktikus üzemméretet és az ügyfél számára vállalható utazási távolságot eredményezett.

A körjegyzőségeket felváltó közös önkormányzati hivatalok (KÖH) kialakításánál a kormányzat részéről a méretgazdaságosság volt a döntő, ezért néhány kivételtől – például a nemzetiségi falvak esetében – eltekintve pénzügyi ösztönzőkkel a soktelepüléses, nagy kiterjedésű KÖH-ok

létrehozását favorizálta. Ez sikerült is, hiszen Vas vármegyében 2024-ben 39 KÖH működött, amelyhez 212 helység tartozott, ami az összes 216 település 98,1%-a és mindössze négy önkormányzat működtetett önálló hivatalt. Egy KÖH-re átlagosan 5,4 település jutott, de akadnak olyan KÖH-ök is, amelyekhez több mint tíz helyhatóság tartozik, és több olyan is található, amely a többi taggal területileg közvetlenül nem érintkező községet is magába foglal. Az alsó szintű közigazgatás ilyen fokú koncentrációja korábban nem volt tapasztalható.

Területi középszint: a kistérségek, illetve a járások

A 2013. január 1-jétől a kistérségeket felváltó járások és a körjegyzőségek helyett bevezetett KÖH-ok jelentős változásokat jelentett a közigazgatásban (5. ábra).

Vas megyében a kilenc kistérség helyett hét járást alakítottak, amelyek székhelyük és nagyjából a területi illetékességük tekintetében is hasonlóak voltak a Trianon óta eltelt bő százéves időszak zömében működő járásokéval. A megszűnő Csepregi és Óriszentpéteri kistérségi társulások helyett nem alakítottak járásokat. Előbbit a Kőszegi és a Sárvári, utóbbit a Körmentdi és a Szentgotthárdi járás között osztották fel. A Cell-dömölki, a Szombathelyi és a Vasvári járás területe nem változott a korábbi kistérségükhöz képest.

Összegzés

Vas (vár)megye mai közigazgattási beosztása, jellemzői alapvetően kettő tényezőnek a kombinációjából alakult ki: 1. történelmi múlt következményei, illetve 2. jelenkori szabályozás eredményei.

1. Történelmi hagyományok lenyomata:
 - A (vár)megye területe többször és jelentősebb mértékben változott az elmúlt bő 150 évben, mint az azelőtti több mint nyolcszáz esztendőben. A változások üteme a rendszerváltás óta lelassult.
 - Vas egyike azon vármegyénknek, amelyek a honfoglalás korának természetes településrendjét, az aprófalvas települési szerkezetet némileg megőrizte. A vármegye 1950-ben kialakult mai területén nem sokkal – 231-ről 216-ra (6,5%-kal) – csökkent az önálló települések száma. A szocializmust itt nem lehet falurombolással vádolni.
 - Annak ellenére, hogy gazdasági szempontból az ország egyik legfejlettebb vármegyéje, a kevésbé urbanizáltak közé tartozik. Településeinek 6%-a város, népességének 61,5%-a városlakó, az országos arány 11, illetve 70,2%. Kettő település tekinthető igazán történelmi városnak, Szombathely és Kőszeg, további négynek, Sárvárnak, Szentgotthárdnak, Vasvárnak és a megszűnt Sopron vármegyétől idecsatolt Csepregnek van még számottevő városi múltja. A vármegye további hét városa a modernkori urbanizáció folyamatának eredményeként létrejött központi helyeknek, fiatal városoknak tekinthetők. A tradicionális és a modern városok harmonikus egyvelege alkotja a vármegye mai városi textúráját.
2. Jelenlegi folyamatok hatásai:
 - Nagy a városi lejtő, az első és a második legnagyobb város – Szombathely és Sárvár – népessége között 5,5-szeres a különbség. A 13 város több mint fele ötezer alatti törpeváros, azok viszont egyenletesen fedik le a vármegye területét, ami a lakosság közszolgáltatásokkal való egyenletesebb területi ellátását segíti elő.

5. ábra: Vas megye közigazgatási beosztása, 2024
 Belügyminisztérium adatszolgáltatása, 2024

Jelmagyarázat: 1 = Kőszegi járás, 2 = Szombathelyi j., 3 = Sárvári j., 4 = Celldömölki j.,
 5 = Szentgotthárdi j., 6 = Kőrmendi j., 7 = Vasvári j.

- Úgy tűnik, hogy a hetes járásbeosztás volt időben a legstabilabb. Újra-újra felmerülő kérdés volt és lesz az Őrség és a Sopron vármegyétől átszatolt Répce-mente önálló járássá szervezése.
- A tapasztalat azt mutatja, hogy a kiegyezéskor kialakult szolgáltató állam keretei között Vas (vár)megyében a települések együttműködése viszonylag stabil csoportokat formált, amelyek egy-

egy egységet képeznek a közigazgatásban. A jellemző 3-4 darabos üzemméretük csak a KÖH-ok kialakítása után nőtt meg, ami miatt az állampolgár fizikailag messzebb került az ügyintézés helyétől.

A főbb megállapítások, következtetések sora még bővíthető lenne, illetve egyesével is megérnének önálló kutatást és feldolgozást.

UDVARDI BALÁZS TAMÁS

Számadás

CSONDOR JÁNOS ÉLETÉNEK FEJEZETEI

Bevezetés

Csondor János életét és tevékenységét, munkássága folytán a szomszédos Zala vármegyéhez köti a helytörténet-kutatás, illetve az akkor még Somogy vármegyei Belleznához. Fő műve, a *Gazdaságbéli számadó és számvevő tiszti utasítások* (Keszthely, 1819), a maga korában úttörő jellegű munka, amelyet személyes kapcsolatrendszerében is kamatoztatni tudott.¹ Ismert műve megtisztelő helyet kapott a Göcseji Múzeum *Elődeink élete* című várostörténeti kiállításában. Ellenben ennél többet nem igazán tudunk róla. Irodalmi művei elvesztek vagy feldolgozatlanul lappanganak közgyűjteményeinkben.² Művének hatása többszörös, egyrészt részletes segítséget nyújtott a jószágigazgatóknak, másrésztől a földesúr, a bérlő számára is áttekinthetővé tette a birtok gazdálkodását. A magyar nyelv használata ügyében kifejtett tevékenysége sem elhanyagolható. 1834-ben röppent fel a hír, hogy gróf Pálffy Ferdinánd a könyv hatására megreformálja borostyánkői uradalmát, különösképp figyelve a magyar nyelv használatára.³ A hír valószínűleg a *Tudománytár*ból származik,⁴ de átveszi az *Erdélyi Híradó* is.⁵

- 1 Hortobágyi Ágost (szerk.): Somogyi Helikon. Kaposvár, 1928. (továbbiakban: Hortobágyi, 1928.) 37. p.
- 2 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái II. (Caban–Exner). Budapest, Hornyánszky. 1893. 416–417.p.
- 3 Jelenkor. 1834. november 15. 92. sz. 730. p.
- 4 Schedel Ferenc (szerk.): Tudománytár. 3. kötet 1834. 245. p.
- 5 Erdélyi Híradó, 1834. november 25. 43. sz. 342. p.

Nem hallgathatjuk el ugyanakkor azt a tényt sem, hogy Csondor János példaképe lesz a magyar antiszemita irodalom képviselőinek, illetve írásának részletei kollektív megbélyegzésre adnak okot.⁶ Unokája, Csondor János már nyíltan zsidóellenes mozgalmak szervezője Kaposváron.⁷

Családtörténet

A Csondor családra vonatkozó információink hiányosak, még leszámazottjai is homályos utalásokat tesznek származásukra. A Csongorffy név is egy „elvesztett” nemességi önigazolás lehet.⁸ Más források ellenben utalhatnak a család eredetére: „a Szigeti út közepén, sok kis értékű ingatlan között feküdt Csöndör János 5000 forintos fundusa. A kanizsai lakos Csöndör amúgy a csurgói uradalomban volt Festetics gróf bérlője.”⁹ Csurgó biztos pontként jelenik meg Csondor János életében, egy bejegyzés alapján 1803. december 10-én feleségével Holtai Anna keresztszülei lesznek.¹⁰ Három gyermeke is itt születik. Lánya születése alapján 1804-től biztosan itt laknak. Felesége egy leánygyermeknek, Mária Teréziának ad életet, s

- 6 Mislovics Erzsébet: A magyarországi zsidóság demográfia- és gazdaságtörténete, 1700–1830. 2008. 195. p.
- 7 Szombati ujság, 1. évf. 44. sz. (1882. november 4.) 353. p.
- 8 Hortobágyi, 1928. 37. p.
- 9 Kaposi Zoltán: A gazdasági folyamatok és a közgazdasági gondolkodás kapcsolata a 18. században. Pécs, 2002. 434. p.
- 10 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-FGF2-1?cc=1743180> (Megtekintve: 2019. október 20.)

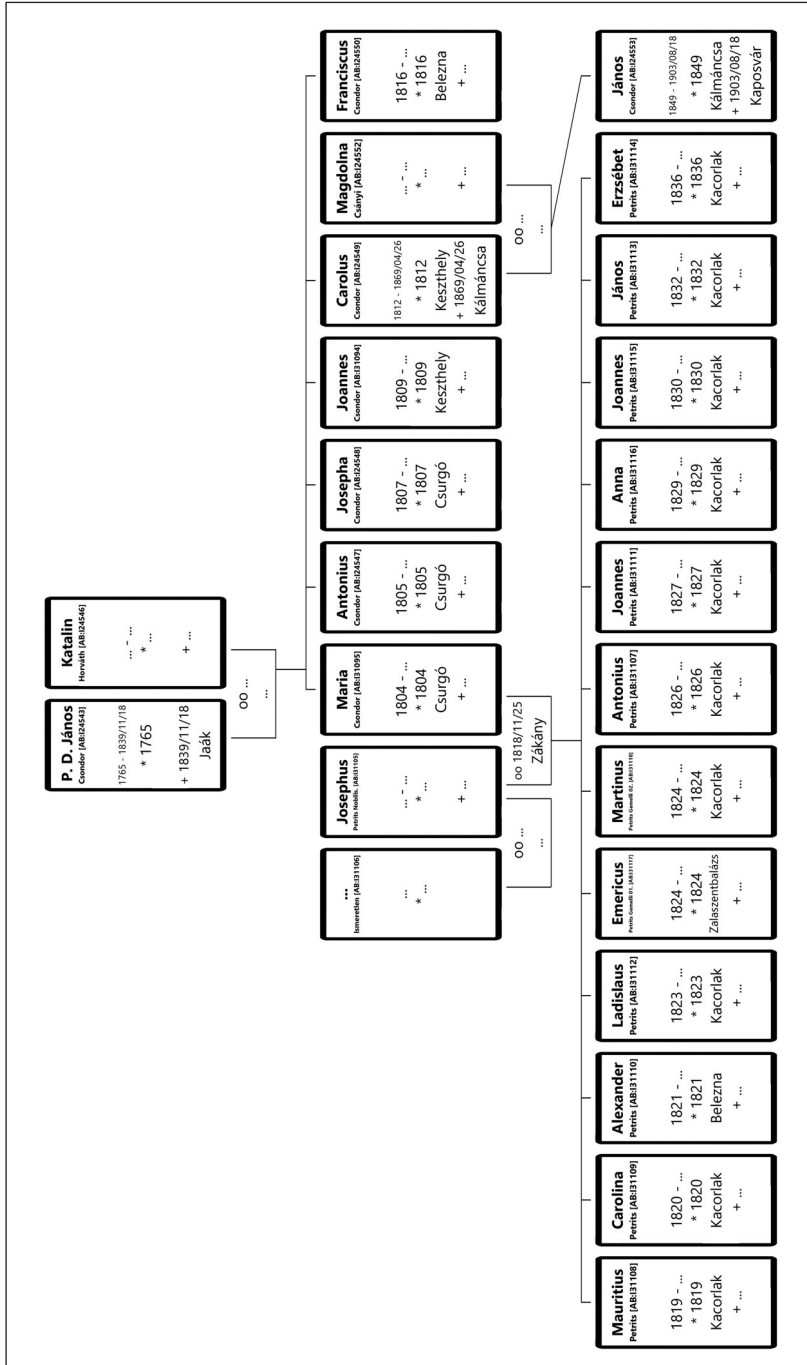
a négy keresztszülő alapján talán az első gyermeküket jegyezheték fel a katolikus kereszteleési anyakönyvbe.¹¹ Később fia születik.¹² Végül második lánya születése után költözhetnek el.¹³ A rendelkezésre álló adatok alapján az 1794-ben a csurgói református gimnáziumban az uradalmi tisztek között szereplő „nemzetes és vitézlő úr, Csondor János számvevő” bizonyosan ő lehetett.¹⁴ Felesége, Horváth Katalin a források alapján egy beleznai birtokos lánya volt.¹⁵ Életének első fontos állomása tehát Csurgó, *provisori* (tisztartói) feladatokkal. 1809-ben már Keszthelyen éltek, ahol fia születik.¹⁶ 1810-ben Asbóth Jánossal, a keszthelyi Georgicon igazgatójával együtt esküvői tanúk voltak a megboldogult Kozics István táblabíró, a Festetics családnál uradalmi főügyész¹⁷ lányának, Juditnak az esküvőjén,¹⁸ akinek a férje Seidenschwarz János. A Kozics családdal ápolta kapcsolatot erősíti, hogy öt hónappal később Judit húgának, Annának is

ő lesz a tanúja. A másik tanú Horváth Ignác, a férj Sáhgy László.¹⁹ 1812-ben megszületik Károly nevű fia.²⁰ Számvevői feladatokat lát el Festetics Györgynél.²¹ Érdeklődik a technológiai fejlesztések iránt, 1813-ban előfizetője lesz Fábíán József *Visgálódó és oktató értekezés a' szőlő-mivelésről* című művének. Csondor János Keszthelyen uradalmi *alexactor* (alszámvevő) megnevezéssel szerepel az előfizetői listában.²² 1816-ban Beleznán újra fia születik, ahol birtokosként (*compositor*) gazdálkodik.²³ Előfizetője lesz Márton Gábor *Gazdaságos méhtartás* (Győr, 1816) című munkájának.²⁴ 1817-ben Beleznán él és a *Tudományos Gyűjtemény* olvasója lesz.²⁵

Festetics György pártfogolta, támogatta könyvének megjelenését. Kurucz György tanulmánya alapján Csondor könyvének megjelentetésére Festetics 300 Ft-ot biztosan adott.²⁶ 1818. február 7-én önmagáról

- 11 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-FGN6-H?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AV4KJ-Z8M> (Megtekintve: 2019. október 20.)
- 12 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-FGNW-Q?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AV4KJ-VRB> (Megtekintve: 2019. október 20.)
- 13 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-FGF5-C?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AV4KJ-8T1&i=392> (Megtekintve: 2019. október 20.)
- 14 Köblös József – Kránitz Zsolt (szerk.): A csurgói református gimnázium diákjai 1792–1867. Csurgó, 2018. 212. p.
- 15 Hortobágyi, 1928. 37. p.
- 16 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-F6Z2-1?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AXZM6-PWD> (Megtekintve: 2019. október 20.)
- 17 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal, 6. kötet, Pest, 1860. 427–428. p.
- 18 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-F6Z3-W?cc=4133831> (Megtekintve: 2019. október 20.)

- 19 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-F6Z7-Q?cc=4133831> (Megtekintve: 2019. október 20.)
- 20 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-F68M-Q?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AXZM6-YV8&i=500> (Megtekintve: 2019. október 20.)
- 21 Kurucz György: Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés: Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820–1830) = Századok, 2016. (továbbiakban: Kurucz, 2016.) 3. sz. 545. p.
- 22 Hudi József: Balaton-felvidéki protestáns értelmiségiek a 19. század első felében. In: Erős Krisztina – Kulcsár Bálint (szerk.): A protestantizmus zalai évszázadai: tudományos emlékülés a reformáció kezdetének 500. évfordulója tiszteletére. 2019. 102. p.
- 23 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSYD-RSD?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX8YF-GRS> (Megtekintve: 2019. október 20.)
- 24 Márton Gábor: Gazdaságos méhtartás. Győr, 1816. 258. p.
- 25 Trattner János Tamás: A' T.T. Előfizetők' Neveik Betűrendben. In: Fejér György – Mokry Benjamin (szerk.): Tudományos Gyűjtemény 1. évfolyam, 1817. 12. sz. 145. p.
- 26 Kurucz, 2016. 545. p.

1. ábra: Csondor János családfája
(Készítette: a szerző)

ad tájékoztatást megjelenő könyvével kapcsolatban. Fontos információ, hogy a kor-nak megfelelő hirdetése a leendő előfizetők megnyerése érdekében Belezán íródott. Megjelent a *Magyar Kurir*-ban, valamint le-közölte hirdetését a *Hazai és Külföldi Tu-dósítások* is:

„Csondor János
Számvevő Tiszt, és a' Mélt. Gróf Tolnai Fes-tetics György Ur
Ő Excellentiája' Urodalmi' Directiojának
Assessora.”²⁷

A könyv elkészültekor, 1819. április 23-án újra tájékoztat:

„Csondor János
Méltóságos Gróf Tolnai Festetics László Ur
ő Nagy-
sága' Urodalmi Directiojának Assessora.”²⁸

A könyvből megtudjuk, hogy az író 34 éve szolgálja a Festetics családot számadó gaz-daként.²⁹ A könyv jelentőségéről és az uradalmi gazdálkodás mindennapjairól Petá-novics Katalin munkájából tudunk tájé-kozódni.³⁰ A könyv létrejöttéhez vezető gaz-dasági és társadalmi eseményeket Csité András foglalja össze.³¹ 1818. november 25-én elsőszülött lánya fiatalon megháza-sodik.³² Petrits József kacorlaki birtokos öz-vegyember lesz a férje, aki több hivatali

tisztséget betöltött: alszámvevő, táblabíró is volt, de adósságaival kapcsolatos perek is fennmaradtak.³³

Életének egyik fordulópontja mecéná-sának halála lehetett. Festetics György 1819. április 2-án Keszthelyen meghal. A főúr te-metésén a hivatalos vendégek között sze-repel „Nagy Mságú Tolnai Gróff Festetics György Úr Eö Exja halotti temetésére és Exequiájára megjelent mindennemű Ven-dégek fel-jegyzése” elnevezésű mappában Csondor János is. A felsorolásban életraj-zában rendszeresen szereplő Kisfaludy Sándor neve is feltűnik, akinek rokona volt Mezőszegedy Szegedy Ferenc és Bezeredy György, illetve ezáltal Vas vármegyei kötő-désük is volt. A 22 fő körüli társaság egy része három napig a Daru Vendégfogadó-ban kapott helyet, ahol a vendéglátó kéré-sére hat-hét fogásos ebédet szolgáltak fel a számukra.³⁴

Csondor János munkássága Vasvármegyében

A könyv tehát időközben elkészült, meg-jelent, de fő pártfogója ezt már nem élhette meg. A keszthelyi körülmények változása, romlása ezek után már más patronálnál is nyomon követhető.³⁵ Ezért is feltételez-hető, a változások miatt új kapcsolatokat, mecénást kereshetett. A Batthyány család

27 Magyar Kurir, 1818. február 24. 15. sz. 131–132. p.

28 Hazai és Külföldi Tudósítások, 1818. február 25. 16. sz. 129–131. p.

29 Csondor János: Gazdaságügyi számadó és számvevő tiszti utasítások, Keszthely, 1819. VII. p.

30 Petánovics Katalin: A Festeticsek balatonkeresztúri uradalmának kontraktusai 1772–1793. In: Zalai Gyűjtemény 17. Zalaegerszeg, 1981. 252 p.

31 Csité András: Egy presztízorientált nagybirtok-üzem a 18–19. század fordulóján. A keszthelyi Fes-tetics-uradalom. In: Zalai gyűjtemény. 34. Zala-egerszeg, 1993. 73–87. p.

32 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS64-87TF?cat=385072>
(Megtekintve: 2019. október 20.)

33 <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=mnlscope&ref=mnlscope::616381>
(Megtekintve: 2019. október 20.)

34 Cséby Géza: Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Ma-gyar Minerva könyvsorozatára és a Helikoni Ün-nepségekre. Szeged, 2013. (továbbiakban: Cséby, 2013.) 250. p.

35 Cséby, 2013. 103. p.

levelei között fennmaradt írás ennek egyik példája lehet.³⁶

Általánosságokban ezt ismerjük életrajzaként, de életének második fele jobbára ismeretlen. Homályos információkat még a gimnáziumi értesítőkből nyerhetünk, de ezek bizonytalan adatok, ezért munkámban nem használtam fel. Lánya házasságát a Mária Terézia név használata erősíti meg az egyházi iratokban. Irodalmi adat továbbá, hogy 1849. december 20-án megszületik Kálmán uradalmi ispán fia János, Kálmán-csán, Lajospusztán, a későbbi lapszerkesztő, ügyvéd.³⁷

Kutatásomat egy halotti anyakönyvi bejegyzés indította el, de sikerült talán több nem ismert adatot is személyéhez kötni, ami eddig a helytörténeti kutatásban nem kapott figyelmet, illetve részben ismeretlen volt a kutatók előtt. Vas vármegyéhez köthető tevékenységéről elsőként 1988-ban Pungor Zoltán számol be, aki megemlíti Csondor János egy írását. A szerző kilétét ugyan nem fedi fel, de már megjelenik a kapcsolat a Szombathelyi Magyar Társasággal. Csondor János *Szombathely leírása* című munkája 1827-ben készült. Ez a témaválasztás miatt még ma is érdekes lehet. Levéltári kutatást az irattal és az életrajzzal kapcsolatban azonban nem végeztem, és a műre való hivatkozást is csak Pungor Zol-

tánnál találtam.³⁸ Egy másik, a társasággal kapcsolatos tanulmány ellenben már felfedi személyét. Dobri Mária ugyanis megemlíti, hogy saját művének hat példányát ajánlotta fel a társaság javára.³⁹

Érdekesség, hogy Kresznerics Ferenc szülei eredetileg Jákon laktak. Édesanyja jáki nemesi család sarja és első gyermekük halála után költöznek el. A jáki születésű Bitnitz Lajos ellenben külön figyelmet érdemel, az ismeretanyag alapján ugyanis feltételezhető a személyes kapcsolat Csondor Jánossal. Az 1831-ben megjelent *Gazdasági szótár* című munkája tökéletesen illeszkedik a Csondor János-féle koncepcióba. Szinte folytatása annak, mivel törekvéseinek legnagyobb gátja a nyelvi problémák lehettek, ezáltal talán az ő motivációja is hozzájárulhatott a szótár megszületéséhez.⁴⁰ Ne felejtjük el azt a tényt sem, hogy Bitnitz Lajos tudós ember, de valószínűleg a gazdasági szakszavak értelmezéséhez segítségre szorult. Ezért egy, az intézői feladatok és a nagybirtok gazdálkodásában jártas személyt kellett segítségül hívnia. A feltételezést megerősíti, hogy más birtokosokhoz hasonlóan 1830-ban Batthyány Fülöp is bevezeti a magyar nyelvű gazdaságirányítás gyakorlatát.⁴¹ Batthyány Fülöp lehetett a „kegyes herceg”, akit korábban – fennmaradt levelével – Csondor János keresett meg figyelmébe ajánlva munkásságát.

36 <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/batthyany-missilisek-p1314/adatlap/FEB2A8157BDA4F2FAF2BED9DAE06C4BD?search=csondor&term=eyJxIjoiY3NvbmlRvcilImZlXlp7ImRiX2klj7IjI4ZjBiOY0NTk4YTEyOTE1NTdiZWQyNDhhOTk4ZDRlIjoiMzkoIn19LCJzb3J0Ijoic2NvcmlCJhcSI6IiIsImFvVHlwZSI6Ij9&curr=1> (Megtekintve: 2019. október 20.)

37 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-6G1Z-P?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AXCKN-CPK> (Megtekintve: 2019. október 20.); <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GPTS-9BGB?i=184&wc=92SV-JWL%3A40680201%2C49365501%2C44190201&cc=1452460> (Megtekintve: 2019. október 20.)

38 Bitnitz Lajos: *Gazdasági szótár*. Szombathely, 1831. (továbbiakban: Bitnitz, 1831.)

39 Dobri Mária: *A Szombathelyi Magyar Társaság a királyi bölcséleti líceumban 1823–1836*. In: *Iskola és társadalom*. A Zalaegerszegen 1996. szeptember 5–6-án rendezett konferencia előadásai. Szerk. Sasfi Csaba. Zalai gyűjtemény 41. Zalaegerszeg, 1997. 178. p.

40 Bitnitz, 1831.

41 Sturcz Zoltán: *Egy reformkori szakszótár születése – Bitnitz Lajos: Gazdasági szótár, 1831.* = *Porta Lingua* 2021. 1. sz. 212. p.

A mecénáskeresésről, illetve a könyvkiadás lehetőségeiről tájékoztat minket az a tény, hogy mindkét művet Perger Ferenc betűivel nyomtatták, illetve az, hogy a nyomdász Csondor Jánoshoz hasonló életpályával rendelkezik.⁴²

Személyes kapcsolatok, vagyoni helyzete Vasvármegyében

Szombathelyre érkezésekor társadalmi kapcsolatai kiszélesednek. 1822. március 5-én feleségével, Horváth Katalinnal Korchmáros Julianna keresztszülei lesznek. A kislány apja Korchmáros Boldizsár *I. Cottus Castriferrei Assessor*, felesége lukafalvi Zarka Terézia.⁴³ A keresztszülői feladatokra még egyszer biztosan felkérték a házaspárt. Tombor Franciscus, Weiss Josepha gyermekének, Helena Catharinának lesznek a keresztszülei.⁴⁴ Ellenben esküvői tanúként már nem szerepel az általam átnézett szombathelyi anyakönyvekben.

Szombathelyi tartózkodása alatt betöltött társadalmi helyzetére mégis a legváratlanabb helyről, Farkas András vándorpoétától értesülünk: Batthyány Fülöp 1827 őszén a Nemes Bandérium és a Felkelő Nemesek élén díszfelvonulást tartott Szombathely főutcáján. A vers részletében Csondor is feltűnik egy pillanatra a vármegye fontos szereplői között:

42 Cséby, 2013. 65. p.

43 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-VNLY?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AXX9Y-DLK&action=view> (Megtekintve: 2024. május 20.)

44 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-VNFS?i=96&cc=1743180&cat=407097> (Megtekintve: 2019. október 20.)

„Csondor’ házig mentek a Herceg elébe, Ott öltözött fel Ó pompás köntösébe.”⁴⁵

Csondornak háza van Szombathelyen, és a körülmények „megfelelnek” a herceg fogadására is. Körmend irányából a Forró utca elején lehetett a háza, a hely a ma ismert Kossuth Lajos utcának felel meg.⁴⁶ Tartózkodási helyét az adóívek árulják el, bár érdekes módon a keresztnévét legtöbbször feleslegesnek találták leírni. „Nzetes” illetve „N. V. Csondor Ur”-ként szerepel.⁴⁷ A *Magyar Kurír* 1831. december 30-i számában az előfizetők között közli: „Csondor János, Számvevő, Szombathelyen.” Vagyis továbbra is Szombathelyen tevékenykedett eredeti szakmájában.⁴⁸ Az anyakönyvi adatokat megerősítik az adóívek fennmaradt példányai. Csondor János Ur neve 1822-es gabonatized összeírásában jelenik meg és 1833-ig szerepel az összeírásokban. Az 1828. évi országos összeírásban „öreg” jelzővel illetik, 16–60 év közötti családtagjainak száma négy. Ezek közül egy zsellér, egy szolga, kettő szolgáló. Egy háza van. Jobbágy- vagy polgárjogon bírt és bevetett föld nagysága nyolc pozsonyi mérő. Borjas tehene két darab. Erdőterülete 2/4, makkoltatásból és fakitermelésből eredő jövedelem 20 krajcár.⁴⁹

45 Kovács Sándor Iván: Farkas András és a „Vas vármegye dicsérete”. „Dunán-inneni” íróarcok, IX. = Vasi Szemle, 2005. 1–6. sz. 33. p.

46 Tilcsik György: Szombathely lakásállománya az 1820-as évek végén. In: Előadások Vas megye történetéből V. Szerk. Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2010. 262. p.

47 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6C-PFGS?cat=633984&i=318> (Megtekintve: 2019. október 20.)

48 Magyar Kurír, 1831. december 30. 53. sz. 4. p.

49 <https://adatbazisokononline.mnl.gov.hu/search?term=eyJxIjoiY3NvbmlRvciBzem9tYmFoaGVseSI-SImZxIjP7ImRiX2kljP7ImL4M2FhYzIzYjkiMjg3MzJjMjNjYzcnTI15NTBlODgwIjoiXC1zMjdclj9fSwic29ydlCI6ImNjb3JlliwIYXEOiOiIiLCJhcVR5cGUiOiIifQ> (Megtekintve: 2019. október 20.)

Szombathely városának feudáliskori összeírásainak összesítőjét az 1822–1833-as évekről az 1. táblázat és a 2. táblázat tartalmazza. 1833 környékén elköltözött a városból. 1838. november 12-én Csondor János nyug. számvevő adósság miatt perbe fogja Petrich József táblabíró. ⁵⁰

1839. november 18-án hal meg 74 éves korában Jákon Tekintetes Csondor János, „a’ Keszthelyi gazdasági intézetnek nyugalmazott Táblabírája”. ⁵¹

Jákra költözésének oka nem ismert. Vagyonösszeírásokban nevének nyomát nem találtam, de több nagybirtok is volt Jákon, valamint több táblabíró is élt ekkor a településen. A halotti bejegyzés alapján elismert, a közösségben tisztelgetnek örvendő személy lehetett. A Jákon kialakult régi temetkezési szokásoknak megfelelően a temetőkápolna alatti részen temethették el, mivel akkoriban ez volt a temetőkert központi része. Sírkövét – ha volt is – ma már nem ismerjük.

A halála utáni eseményekről, vállalkozásainak utóéletéről a Batthyány család levéltárából tudunk tájékozódni. Eszerint a két család között üzleti kapcsolat volt, melynek később a Csondor család elszendője, károsultja lett. ⁵² Figyelemre méltó adat, hogy fia, Csondor Károly ekkor Jákon élhetett, levelét innen címezte. A levél alapján a család pénzügyi helyzetére, s az üzlettárs fizetési hajlandóságára is következtethetünk. ⁵³

50 <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=mnlscope&ref=mnlscope::616358>
(Megtekintve: 2019. október 20.)

51 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939V-KPS4-XS?i=404&cc=1743180&cat=393570>
(Megtekintve: 2019. október 20.)

52 <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/batthyany-missilisek-p-1314/D0458BoE300F41D9Bo2684E7B5976AE3/>
(Megtekintve: 2019. október 20.)

53 <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/batthyany-missilisek-p-1314/7C33C6BDEDC9478697C8B96BB7E82E44/>
(Megtekintve: 2019. október 20.)

Csondor János közvetlen családtagjaira vonatkozó adatok

Csondor, Maria Theresia

Születés: Csurgó

Apja foglalkozása: *provisor Dnalis*

Keresztelés (r. kath.): 1804. 04. 08. Csurgó
Keresztszülők: S. D. Gál Ladislaus; D. Talián Mária; S. D. Véssey Michaelis; D. Ostffy Theresia ⁵⁴

Lakóhely: 1818. 11. 25. Belezna

Házasság: 1818. 11. 25. Zákány

Házastárs: Petrits Josephus, Nobilis.

Házassági tanúk: D. Skublits Carolus; D. Domanitzky Joannes ⁵⁵

Csondor, Antonius

Születés: Csurgó

Apja foglalkozása: *provisor*

Keresztelés (r. kath.): 1805. 07. 30. Csurgó
Keresztszülők: P. D. Málík Franciscus; Si-manovits Catharina ⁵⁶

Csondor, Josepha Carolina Adelheid

Születés: Csurgó

Apja foglalkozása: *provisor*

Keresztelés (r. kath.): 1807. 11. 06. Csurgó
Keresztszülők: D. Svastits Antonius, Judlium; Döry Josepha ⁵⁷

54 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-FGN6-H?cc=1743180&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AV4KJ-Z8M>
(Megtekintve: 2019. október 20.)

55 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS64-87TF?cat=385072>
(Megtekintve: 2019. október 20.)

56 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-FGNW-Q?cc=1743180&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AV4KJ-VRB>
(Megtekintve: 2019. október 20.)

57 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-FGF5-C?cc=1743180&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AV4KJ-8T1&i=392>
(Megtekintve: 2019. október 20.)

Conscriptio.																																				
Év.	Gazda	Zsallér	Fia, Ósca, Bátya	Leány	Szojga	Szolgáló	Ház Classis				Mesterség vagy Kereskedés				Vonyós marha	Fejje Tehén	Meadó Tehén	Eszts Borju Csikó	1. Eszts Borju Csikó	Sórtvéles	Rét	Szántóföld	Szőlő	Köszepa	Arenda	Portio ezüstben		Census ezüstben		Közkölt ezüstben		Summa ezüstben		Summa váltóban		
							1 ^o	2 ^o	3 ^o	—	1 ^o	2 ^o	3 ^o	4 ^o												f.	x.	f.	x.	f.	x.	f.	x.	f.	x.	
1823.	1.	1.			1.	1.								1.					2.		12.		1.		7.	30.	1.	28.								
1824.	1.	1.			1.	1.								1.					2.		12.				5.	28.	1.	28.								
1825.	3.				3.	1.								2.							k 3.	12.			5.	54.	1.	28.			7.	22.				
1826.					2.	1.															k 3.	12.			5.	54.	1.	28.			7.	22.	18.	25.		
1827.						1.															k 3.	12.			5.	54.	1.	28.								
1828.					2.	1.								1.					1.		12.				4.	17.	1.	28.								
1829.					2.	1.								1.							kert	9.			6.	20.	1.	16.								
1830.																																				
1831.					2.	1.								1.					2.	kert	9. 2.		1.		6.	8.	1.	40.	—	16.						

1. táblázat: Szombathely városának feudáliskori összeírásainak összesítője az 1822–1833-as évekről Csondor Jánossal kapcsolatban. Szerző: Udvardi Balázs Tamás
Forrás: <https://www.familysearch.org/hu/search/catalog/633984>

Csondor, Joannes Antonius
Születés: Keszthely
Apja foglalkozása: nincs bejegyezve
Keresztelés (r. kath.): 1809. 08. 23. Keszthely
Keresztszülők: Asbold Joannes; Tátrai Anna Mária; Svastits Antonius; Döre Josepha⁵⁸

Csondor, Carolus
Születés: Keszthely
Apja foglalkozása: nincs bejegyezve
Keresztelés (r. kath.): 1812. 01. 22. Keszthely

58 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-F6Z2-1?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AXZM6-PWD>
(Megtekintve: 2019. október 20.)
59 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-F68M-Q?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AXZM6-YV8&i=500>
(Megtekintve: 2024. május 20.)

Keresztszülők: Asboth Joannes; Tátray Anna⁵⁹
Halál: 1869. 04. 26. Kálmánca
Halál oka: vízkór
Foglalkozás ispán, 1869. 04. 26. Kálmánca
Házastárs: Csányi Magdolna⁶⁰

Csondor, Franciscus
Születés: Belezna
Apja foglalkozása: *compossessor*
Keresztelés (r. kath.): 1816. 01. 30. Zákány
Keresztszülők: Reg. D. Horváth Joannes, *compossessor*; Sp. D. Domanitzky Franciscus;
D. Hochlajtner Theresia; Sp. D. Horváth Anna⁶¹

60 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C333-DSKK-L?cat=384048&i=83>
(Megtekintve: 2024. május 20.)
61 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSYD-RSD?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX8YF-GRS>
(Megtekintve: 2024. május 20.)

Év.	Contributio Szombathely						Gabonized Szombathely										Megjegyzés
	Portio ezüstben		Census ezüstben		Közkölt ezüstben		Summa		Búza		Rozs		Árpa		Zab		
	f.	x.	f.	x.	f.	x.	f.	x.									
	f.	x.	f.	x.	f.	x.	f.	x.	x.	k.	x.	k.	x.	k.	x.	k.	
1826.	5.	54.	1.	28	—	—	7.	22.	18.	25.							
1830.	9.	8.	—	40.	—	—	9.	48.	24.	30.							
1831.	6.	8.	1.	40.	—	16.	8.	4.	20.	10.							
1832.	7.	29.	1.	20.	—	18.	9.	7.	22.	47½.							
Püspöki tized 1822																	
Év.	Búza		Rozs		Árpa		Zab		Ósvó séggel								
	x.	k.	x.	k.	x.	k.	x.	k.	x.	k.							
1822.	3.	17.	2.	19.	1.	1.	—	—	7.	16.							
1822.	38.	10.	29.	10.	10.	10.	—	—	—	—	10.	10.	—	—	—	—	
1823.																	
1824.	49.		20.														
1825.																	
1826.											11.	10.					
1827.	65.	10.	14.	18.													
			5.	x.													
	75.		19.	18.													
1828.	52.	—	16.	—	7.	10											a mit el vitt is benne foglal.
1829.	—	—	—	—	22.	—											
1830.																	
1831.	17.	—	—	—	10.	—											
1832.	19.	—	—	—	15.	—											
1833.																	

2. táblázat: Szombathely városának feudális kori összeírásainak összesítője az 1822–1833-as évekről Csondor Jánossal kapcsolatban.

Szerző: Udvardi Balázs Tamás

Forrás: <https://www.familysearch.org/hu/search/catalog/633984>

BALÁZS GÉZA

Józsa Péter emléke Szombathelyen és Nagyrákoson

Bevezető

Józsa Péter (1929. június 10. – 1979. március 13.) a magyar művelődésszociológia, szemiotika kiemelkedő egyénisége volt. Emlékére 2002-től Vas megyében, Szombathelyen és Nagyrákoson szimpóziumokat (megemlékezéseket, emléküléseket) szerveznek. Az első szimpózium ötlete Voigt Vilmos, a Magyar Szemiotikai Társaság elnöke és Markó Péter szociológus, akkor a Vas Megyei Közgyűlés elnöke fejből pattant ki. A szimpóziumot szinte azonnal befogadták a szombathelyi művelődési-oktatási intézmények, valamint Nagyrákos település polgármester asszonya, Németh Istvánné Baksa Eszter. Azóta nyolc alkalommal jöttek össze Szombathelyen és Nagyrákoson a szociológusok, szemiotikusok, legutóbb 2024. május 31. és június 2. között. Ezen szimpózium témája a jelentésalkotás a művészetekben volt.

„Józsa Péter életéről még nem jelent meg összefoglaló értékelés, de legalább az életrajza már olvasható az interneten, igaz, a sírhelyét rosszul jelölik meg, ugyanis a Farkasréti temetőbe teszik, holott itt van, Nagyrákoson” – mondta a szimpóziumok egyik szervezője. Nyilván arról van szó, hogy 1979-ben, Józsa Péter halálakor a búcsúztatás Farkasréten lehetett, de végül is a nagyrákosi temetőben helyezték végső nyugalomra. Ugyanis a budapesti Józsa Péter korábban Nagyrákoson vásárolt egy parasztházat (a városi értelmiség egy része akkoriban kezdett el tájékozódni a falusi környezet, alkotói lehetőség iránt), s a nyarakat munkával itt töltötte. Sírját az önkormányzat gondozza, a művelődésszociológiai, szemiotikai szimpózium résztvevői pedig rendszeresen megkoszorúzzák.

*Józsa Péter sírja Nagyrákoson
(A szerző fotója)*

„Józsa Péterről két közegben emlékeznek meg rendszeresen: a szociológusok és a szemiotikusok, de a két csoport talán csak Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor személyében találkozik” – jegyezte meg az egyik résztvevő. „Józsa Péter szociológusra egyre kevesebben emlékeznek” – mondta Markó Péter szociológus-népművelő. „Azt is nekünk kellett felfedezni, hogy itt Vas megyében, Nagyrákoson van eltemetve, és sírját se nagyon látogatják. Ezért született meg Vas megyei értelmiségiekben, valamint a Magyar Szemiotikai Társaság vezetőségé-

ben a gondolat, hogy két-három-négy évente emlékezzünk meg a kiváló szociológusról, munkásságáról, valamint hatásáról.” Józsa Péter Budapesten a Terézvárosban lakott az Ó utca 3. számú házban. Művészetszociológiai és szemiotikai tanulmányait felesége, Józsa Péterné rendezte sajtó alá.¹ Tiszteletére S. Nagy Katalin szerkesztésében emlékkönyv jelent meg.² Voigt Vilmos Józsa Péter munkásságát elemezve tette föl a kérdést: „Két Józsa Péter volt? Egy empirikus művészetszociológus és egy szemiotikus? Feltűnő, hogy legalább egy évtizeden át e két területen elkészített írásai ritkán kapcsolódtak össze... az akkori magyar szemiotikusok szinte mindegyikének volt egy másik (»bevetett«) szakmája is. Úgy gondolom, nem kettő, inkább még ennél is több Józsa Péter volt. Például egy vallástipológus, egy esztéta és egy társadalomtudós is. Minél pontosabban megismerjük életművét, annál nyilvánvalóbb lesz e »poligonális« helyzet.”³

Józsa Pétert persze leginkább művelődésszociológusnak, szemiotikusnak kellene nevezni. Voigt Vilmos néprajzkutató, a nemzetközi és hazai szemiotika kiemelkedő alakja, a Magyar Szemiotikai Társaság elnöke így értékeli Józsa Péter munkásságát: „Annak idején Józsa Péter agilitása szervezte meg a magyar szemiotikát...” Voigt Vilmos így ír róla, elárulva néhány fontos életrajzi adatot:⁴ „Józsa Péter élet-

útjáról még nem készült igazán részletes, pontos áttekintés. Kora ifjúságától fogva a művelődés és a népi kultúra elmélete érdekelt. Kitűnő esztétikai ismereteit leginkább a szociológia irányába fejlesztette tovább. Ezért is foglalkozott az olvasmányok befogadásával és a filmekkel. Érdeklődése azonban az irodalomtól és a vallástól a zenéig és a pszichológiáig sok mindenre kiterjedt. Egy szerencsésebb korban és szerencsésebb társadalomban kiváló politikus vagy művelődéspolitikus lett volna. (...) 1958-ban öt évre elítélték, Kardos László, Márkus István, Kemény István és mások társaságában. A börtönben és kiszabadulása után is sokféle társadalomtudományi művet fordított magyarra. Nemsokára a Valóság folyóiratban tudott először publikálni. Az 1970-es évek elejétől (már a Népművelési Intézetben) kezdte el a kulturális javak fogyasztása téma széles körű, empirikus kutatását. A később kulturális blokkok vizsgálataként itthon is, külföldön is híressé vált vizsgálatok minden jövődő magyar művelődésszociológiához alapul szolgálnak majd, és máris pótolhatatlan, őszinte képet adnak egy mára végképp eltűnt korszak kultúrájának mindennapi működéséről. Józsa Péter sokoldalú ember volt (...), nemcsak kiváló kutató, hanem kitűnő szervező is volt. Létrehozta a Szemiotikai Tájékoztató hírlevelét. (...) Az ötvenedik születésnapját sem érthette meg. Alkotói évtizedeiben hol kiadói munkássága, hol politizálása, hol a közéletből való eltávolítása gátolta tudományos terveinek megvalósítását. Meg aztán a nemzetközi szemiotika rendszeres rendezvényei, könyvsorozatai akkor szerveződtek meg, amikor ő már nem élt. Életműve így is irigylésreméltóan gazdag.”⁵ A Józsa Péter alapította Szemiotikai Tájékoztatót 1991-

1 Józsa Péter: Az esztétikai élmény nyomában. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. (továbbiakban: Józsa, 1986.)

2 Józsa Péter Emlékkönyv. Szerk. S. Nagy Katalin. Magyar Szociológiai Társaság, Bp., 1995.

3 Voigt Vilmos: Józsa Péter útja a szemiotikához. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2014. 3. sz. (továbbiakban: Voigt, 2014) 261–271. p. <https://epa.oszk.hu/03300/03366/00090/voigt.htm> (Megtekintve: 2024. augusztus 7.)

4 Kozák Péter Józsa Péter életrajza csak 2014-ben jelent meg a nevpont.hu oldalon: <https://www.nevpont.hu/palyakep/jozsa-peter-dc191> (Megtekintve: 2024. augusztus 7.)

5 Voigt, 2014. 261–271. p. <https://epa.oszk.hu/03300/03366/00090/voigt.htm> (Megtekintve: 2024. augusztus 7.)

ben újraindította a Magyar Szemiotikai Társaság, s amely évente négy számmal azóta folyamatosan megjelenik.⁶

Életrajzát további adatokkal egészíténém ki. Édesapja Leichter Aladár (1892–1944) mérnök a holokauszt áldozata lett. Édesanyja, Bó, azaz Binét Borbála (1904–1986) idegennyelvi levelező volt. Felesége 1950-tól Poór Júlia (1929–2009) általános iskolai tanár, leányotthon-igazgató. Fia, Józsa Mihály (1951–2019). Özvegye és fia részt vett a 2002-ben megtartott első nagyrákosi szimpóziumon. Józsa Péter mellett édesanyja, felesége és fia is a Nagyrákoson van eltemetve.

Józsa Péter tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–francia szakán végezte; és később, 1953-ban ELTE névre váltott egyetem filozófia–politikai gazdaságtan szakán szerzett középiskolai tanári oklevelet. 1974-ben lett a filozófiai tudományok kandidátusa. 1951-től a *Pedagógiai Szemle*, majd a Szikra és a Gondolat Könyvkiadó szerkesztőjeként dolgozott. 1957-ben a forradalomban játszott szerepe miatt letartóztatták, és öt év börtönre ítélték. 1960-ban amnesztiával szabadult. A hatvanas években szabadfoglalkozású fordító és szerkesztő volt. 1969-től a Népművelési Intézet munkatársa, 1972-től az ELTE Népművelés Tanszékének előadója lett (művelődésszociológiát és kommunikációelméletet tanított), 1974-ben címzetes egyetemi docenssé nevezték ki. A Népművelési Intézetben és az ELTE Népművelés Tanszékén jött létre egy olyan szakmai-baráti közösség, amely érdeklődést mutatott a modern tudományos elméletek (például a szemiotika, szociológia) iránt, és társadalmi elkötelezettséggel ezek hasznosítására is törekedett.

Művelődésszociológia, szemiotika, népművelés

Józsa Péter valóban a szemiotika aranykorában, az 1960-as és 1970-es években bontakoztatta ki páratlan tehetségét, a magyarországi „napfényes filológia”⁷; azaz a szemiotika létrejötté, filozófiai, szociológiai, esztétikai elmélyülése részben neki köszönhető.

Foglalkozott a társadalmi tudat és a 20. századi ideológiai áramlatok kérdéseivel. Központi kérdés volt számára az esztétikai termékek (főleg film, zene, képzőművészet, könyv) társadalmi hatásmechanizmusának vizsgálata. Meglátása szerint a társadalmi mentalitások sokfélesége a filmes, irodalmi alkotások értelmezéséből, nem pedig az életfeltételekből fakad. Termékeny szerző volt, tudományos munkássága mellett sok filozófiai művet fordított oroszról, angolból, németből és franciából. Nevéhez fűződik számos klasszikus szociológiai munka – Émile Durkheim, Kurt Lewin, Albert Soboul, Max Weber – magyar nyelvre történő átültetése. Szemiotikai tevékenységét így méltatja Voigt Vilmos: „Annak idején Józsa Péter agilitása szervezte meg a magyar szemiotikát. Ám ehhez kellett egy akadémiai munka is. Józsa disszertációja ennek a célnak felel meg, és Józsa Péter igazán sokoldalú érdeklődéséből három-négy olyan tanulmányt szedett össze, amelyek többeket érdekelhetnek. Az előszó még igazából a társadalmi tudatról szól. Majd a strukturalista elemzés bemutatása következik. Ez után jön a nálunk mindmáig megszívlelendő Lévi-Strauss-diszkusszió. Józsa saját felismerésének tartja a homológ metaforikus kód középpontba állítását. Mindezekkel kapcsolatban Józsa felismerései ma is fontosak, folytathatók.”⁸

6 A Szemiotikai Tájékoztató számai itt olvashatók: www.szemiotika.hu (Megtekintve: 2024. augusztus 7).

7 Szépe György kifejezése, amelyet baráti beszélgetésben mondott ennek az írásnak a szerzőjének.
8 Voigt, 2014. 261–271. p.

Korábban így emlékeztem meg erről az időszakról:⁹ 1979-ben, amikor Józsa Péter meghalt, én éppen csak elkezdtem az egyetemet. A nevében nem annyira vonzó, bár általam azóta is vállalt, mert igen sok értéket hordozó népművelés szakon, amelyen korábban Józsa Péter is előadott, állandó hivatkozási pont volt. A Maróti Andor (1927–2021) vezette népművelés szak akkoriban a kor szellemi áramlatainak legjelesebbjeit fogadta be: a szociológus Heleszta Sándort, az esztéta Király Jenőt és Réz Andrást, a médiakutató Szegfű Andrást, a művészettörténész Németh Lajost és Beke Lászlót, a szociálpszichológus Csepeli Györgyöt. Nekem páratlan szerencsém volt, hogy az első év után fölvettem (fölvethettem) a néprajzot, ahol megismerkedhettem az e körbe tartozó Voigt Vilmost. Szinte mindennapos hivatkozási alapunk volt Józsa Péter a *Kód – kultúra – kommunikáció* (1977) és az *Adalékok az ideológia és a jelentés elméletéhez* (1979) című munkái, vagy az általa a népművelés szak számára szerkesztett *Társadalmi kommunikáció* (1980)¹⁰ című szöveggyűjtemény. Ebben a szöveggyűjteményben látott napvilágot először magyar nyelven számos alapvető tudományos publikáció: Katz és Lazarsfeld klasszikus médiaelméleti tanulmánya (*Különféle képek a tömegkommunikációs folyamatról*), Abraham Moles tanulmánya a kommunikációelmélet távlatairól, Osgood írása a szemantikai térről, Weaver matematikai kommunikációelméletének vázlatja és Aranguren több tanulmánya, például a nem nyelvi kommunikáció témaköréből a zenét és a képzőművészetet bemutató. Hadd idézzek ebből a kötetből egy

gondolatot Ayer *Mi a kommunikáció?* című dolgozatából! Az idézet fölveti a megértés lehetőségét-lehetetlenségét: „Mihelyt ugyanis azt állítjuk, hogy a tartalom nem kommunikálható, akkor végül szertefoszlik a mindenki számára adott világ is, amelyből oly biztonságosan indultunk ki. Azt mondjuk, hogy ugyanazt az asztalt látjuk. Ám ha a másik ember sohasem férhet hozzá az én élményeimhez, sem én az övéihez, akkor honnan tudhatjuk, hogy csakugyan ugyanazt látjuk-e?”¹¹ Ayer, és nyilván Józsa Péter is, hitet tesz a tartalom – olykor nehézségek árán való, erőfeszítésbe telő – kommunikálása mellett. Sőt: a világban meglehet, hogy sok a nyelvi probléma, de nem lehet mindent ráhúzni a nyelvre: „Elhangzottak pl. olyan megállapítások, hogy számos politikai nehézség megszűnne, ha meg tudnánk egyezni a demokráciának valamely meghatározásában. Ez azonban egyszerűen téves sorrend: csak a nehézségek leküzdése után lehet egyáltalán valószínűsége annak, hogy ilyen egyetértés létrehozható.”¹² A korszakban benne volt az elemzés, a kutatás és a cselekvés, a társadalmi elkötelezettség, társadalmi hasznosság gondolata. Nemcsak a szavakon, kreált tudományos problémákon elméletben vitatkozni, hanem a tudós felelősségével a társadalmi visszacsatolással is foglalkozni.

A népművelés, majd pedig – az általam is kedveltebb szóval – a közművelődés tudományos megalapozottsággal törekedett erre a társadalmi feladatára. Ma, amikor minden korábbinál nagyobb tömegek jelentkeznek a főiskolák és az egyetemek művelődésszervező szakára (a korábbi népművelés, közművelődés, andragógia szakok későbbi megfelelőjére, illetve ma már van kulturális animáció szakirányú továbbkép-

9 Balázs Géza: Bevezető. II. társadalmi szemiotikai szimpózium Józsa Péter emlékére. = Vasi Szemle, 2005. 5. sz. 559–561. p. <http://www.vasiszemle.hu/2005/05/balazs.htm> (Megtekintve: 2024. augusztus 7.)

10 Társadalmi kommunikáció. Szöveggyűjtemény. Szerk. Józsa Péter. Tankönyvkiadó, Bp., 1980.

11 Józsa, 1986. 124–125. p.

12 Uo. 134. p.

zés is), s amikor ezzel párhuzamosan az informatikai, technokulturális társadalom egy minden eddiginél radikálisabb és gyorsabb kultúraváltást, kulturális paradigma-váltást él át, a „közműveltség” hagyományos bástyái, intézményei, de általában a közösségi terek, a művelődési házak, falusi mozik, kiskönyvtárak megszűnnek, átalakulnak, akkor talán érdemes lenne ismét nemcsak „négyéves” programokról, hanem hosszú távú kulturális stratégiáról vitatkozni.

Ehhez jó kiindulópont lehet Józsa Péter művelődésszociológiai iránymutatása. Hogyan nézi a művelődésszociológia a művelődést? Mik az eszmények? Mit tekint valamely társadalom műveltségnek, melyek a benne megfogalmazott eszményi követelmények és normák (természetesen társadalmi rétegzettség szerint)? Hogyan állunk? Hogyan fest a valóságban a társadalom egészének és egy-egy rétegének-csoportjának a műveltségi struktúrája? Milyen feszültség van a két szempont között? És milyen intézményekre kell kiterjednie a művelődésszociológiának: a teljes iskolarendszerre, a felnőttnevelés rendszerére, a tömegkommunikációra, a közművelődési intézményekre? Nem hiába beszélünk tömegkommunikációs ismeretterjesztésről a nyelv-művelésben.

Hogy ezek közül csak egyre, a napjaink „mediatizált” világában központi szocializációs tényezővé vált médiára utaljunk, Józsa szerint a művelődésszociológia feladata: „Ami az anyagokat illeti, a művelődésszociológia kutatja, hogy egy társadalomban mit játszanak a különböző – központi és perifériális stb. – színházak és mozik, mit közvetít a rádió és a televízió, mind a műsor struktúrális összetételét tekintve (zene + ismeretterjesztés + riport stb.), mind jellegbeli összetételét tekintve (a zene, a rádió- és tévéjátékok jellege, színvonala), és igyek-

szik kidolgozni ennek az anyagnak mennyiségi és minőségi kritériumok szerinti topológiáját.” Ma föl sem tesszük ezeket a kérdéseket. Naivak voltak Józsaék? Tény, hogy a „két politikai rendszerre” tagolt világ más hangsúlyokat követel meg. Pedig örök feladat és értelmiségi felelősség jobba válni, szellemiekben minél nagyobb tömegeket felzárkóztatni, valamint a magunk kultúrájának és tudományának tapasztalataival még inkább gazdagítani az általános szellemi műveltséget. Úgy vélem, hogy most, egy „világrendszer-váltás” küszöbén az értelmiségnek hasonló módon, alaposan végig kellene gondolni ezeket a kérdéseket. Mintha egy kicsit ezt tennék a Józsa-szimpoziumok...

Végiglapozva Józsa tanulmányait, egyértelmű, hogy páratlan, invenciózus tehetség volt, aki utolérhetetlen és előkereshetetlen cikkekben, nyomtatványokban, kiadványokban (Népművelési Propaganda Iroda!), de talán még inkább akkori és ma is élő kortársai gondolataiban él tovább. Ha művelődésszociológia, akkor Józsa... Ha kulturális blokkok, akkor Józsa... Ha filmszemiotika, ha jelentéselmélet... akkor is. Emléke halványulóban, de gondolatai itt élnek, egy olyan korból, amikor sokkal nehezebb volt publikálni, megjelenni (főleg, ha „bizalmatlanság” is övezte az illetőt, mint Józsaét), viszont annál több idő volt végiggondolni, majd elemezni a jelentésalkotás folyamatát a megértés, megértetés miatt. Mert akkor még föltételezték, hogy van megértés.

Máig érvényesek, és hiszem, hogy megtermékenyítőek, amit a kultúráról és kommunikációról írt – különösen a már emlegetett társadalmi felelősség miatt. Ma talán leginkább a művelődésgazdaságtan, filmelmélet, médiaelmélet formájában él tovább, amit alkotott. És él a magyar szemiotika is, és Józsa Péter emléke is, ahogy azt a Vas megyében eddig megrendezett nyolc

szimpóziium is mutatja. Kellett hozzá az 1990-es években a Magyar Szemiotikai Társaság megalapítása, amely elindította a szemiotika új hullámát, kellett a Vas megyeiek 2002-es elhatározása, hogy fölelevenítik és ápolják Józsa Péter emlékét, s időről időre összehívják értelmiségieket tanácskozni a magyar művelődés helyzetéről.

Józsa Péter-szimpóziuumok

A Józsa-szimpóziuumok fő témája Józsa Péter szellemi hagyatékának megfelelően a magyarországi művelődésszociológiai hagyományok és napjaink művelődési viszonyainak elemzése. Az előadók igyekeznek Józsa Péter munkásságához kapcsolódva a mai magyar társadalom művelődési helyzetéről képet adni. Rendszeres előadónak számítanak hazai és külföldi szemiotikusok, szociológusok, nyelvészek, filozófusok, irodalmárok, művészettörténészek; egyetemi oktatók és kutatók, valamint az utánpótlásra is ügyelve meghívott egyetemi hallgatók, doktoranduszok. Az egyik szimpóziuumon egy előadó megjegyezte: ha Józsa élne, munkássága bizonyosan a fogyasztásról szólna. És talán a habermasi kommunikatív megértésről, racionalitásról. Az a gondolat is foglalkoztatná – talán Polányi Károly nyomán –, hogy társadalmiasítani kell a gazdaságot: vagyis meg kell fegyelmezni, erkölcsössé kell tenni. Talán foglalkozna a mai infantilizálódó, sőt egyesek szerint egyre inkább „kockázattársadalommal” is, vagy éppen a felsőoktatás helyzetével. És nagyon érdekelné a Husserl-féle *Lebenswelt*, azaz életvilág, a mindennapi élet világa, annak vizsgálata.

Egy másik szimpóziuum témája egy Józsa Péter-tanulmány újraolvasása, értelmezése volt. Fontosabb köteteinek fejezetcímeivel (címszavakkal) mutatták be az előadók Jó-

zsa Péter munkásságát, így megvilágítva a Józsa által fölvetett témák időszerűségét: A társadalmi kommunikáció és a kultúra egységes elmélete felé – Kultúra és társadalmi praxis – A kultúra csatornarendszere: a közművelődés – A kultúra feltétele: az aktivitás – Társadalmi lét és esztétikai praxis – Esztétikai jelentés és esztétikai kód – A társadalmi tudat és a kultúra – A szavak, a dolgok és a filozófus – Szemiotika és kommunikációelmélet – A szemiózist alkalmazó csoportok típusai – Tömegkommunikációs sztereotípek és klisék funkciója 9–12 éves gyerekek tudatában¹³ – Jelentéstani problémák a társadalmi kommunikáció elméletében (Magyarországi művészetszociológiai és művészetszemiotikai kutatások eredményei) – A jelentés fogalma – A film mint beszéd, diskurzus, nyelvezet és nyelv – Ideológiai struktúrák és jelentésszerkezetek – Jancsó-tanulmányok – A vallás funkcionális elemzése¹⁴ – A strukturális elemzés tárgya – A „homológ-metaforikus” (konkrét-logikai) kód és funkciói – Mire való a szemiotikus elemzés?¹⁵

Kitágult a világ, „kisimult” a világ, az emberiség Godot-ra vár... hangzott el egy újabb szimpóziuumon. A szimbólum több tudomány fogalma, összekötő szereppel bír, átélhetővé teszi a közösségi tudatformákat, összeköti a közösséget. Igaz, megszakadt a természetes hagyományátadás, ezért kell fölhívni a figyelmet a népművészetben rejlő jelentésekre, jelentéstöbbletre. Remélhetőleg felértékelődnek a kézműves termékek, mert kiemelkednek a tömegtermelésből. Szóba került a festményekről, a zenéről való beszéd, illetve a világunkat jellemző kultu-

13 Józsa Péter: Kód – kultúra – kommunikáció. Népművelési Propaganda Iroda, Bp., é. n.

14 Józsa Péter: Adalékok az ideológia és a jelentés elméletéhez. Tanulmányok. Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1979.

15 Józsa Péter: Lévi-Strauss, strukturalizmus, szemiotika. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980.

rális sokkhatás. Az előadások java mindig megjelent a *Vasi Szemlé*ben, így a gondolatok másokhoz is eljuthattak.

A 2024-ben megrendezett nyolcadik szimpózium témája tehát a jelentésalkotás a művészetekben volt. Újdonságként Gráfik Imre néprajzkutató egy népművészeti jel-fejtő játékot szervezett: vászonhímzéseken és nyomtatott vásznonak található jeleket kellett értelmezni. A játék célja további érdeklődők, például Nagyrákos lakosainak bevonása volt. A játék után a tudományos előadásokra került sor. Markó Péter szociológus (Sárvár) *Átváltozás a covid után* című előadásában a világban folyó átalakulásra hívta fel a figyelmet: „Eljött a világgockázati társadalom ideje, mindenki érintett a globális cselekvésben.” Egyik fontos következtetése a „boldogság az immateriális javakon keresztül” gondolata volt (amely például a keleti filozófiákban alapkérdés), s valószínűleg mindannyiunknak el kellene sajátítani ezt a magatartásformát. Propszt Eszter egyetemi docens (Szeged) a belső és külső jelentésvilágok kapcsolatáról szolt. A csecsemő számára a világ még egység, majd a belső világ áttevéődik egy külső tárgyra, s a visszatalálás az alapja a katarzisonak. Gráfik Imre néprajzkutató (Szombathely) a szép népművészeti tárgy jelentései kapcsán a tárgyalakotás motivációból fakadó esztétikai többlet kérdését boncolgatta. Szép példája volt egy rendkívül díszes kapatisztító: egy használati eszköz, amelynek szépsége olyan, hogy már-már lehetlenné teszi a használatát. Tölli Szofia doktorandusz (Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest) Viripajev *Részegek* című darabjának különféle rendezéseit hasonlította össze. A „részegség” azért érdekes szemiotikai szempontból, mert többféle jelentésrétege lehet: a tényleges alkoholizmuson túl jelentheti a labilis világot (ezért egyes színre vitelekben a ferde

színpad vagy a görkorcsolya kap szerepet). Riszovannij Mihály szemiotikus (Salzburg) Józsa Péter egyik NDK-s kortársának, G. Lehmann-nak komplex kommunikációs elméletét mutatta be, a két marxista tudós párhuzamaira hívta fel a figyelmet.

Hogy miért fontosak az ilyen találkozások? Talán Pomogáts Béla, az egykori barát ragadta meg lényegüket a legjobban: „A jó baráttra kívántam emlékezni... Józsa Péter... nem pusztán tudós és közéleti személyiség volt, hanem szellemi műhelyek, kollegiális társaságok, baráti összejövetelek szervezője, gazdája, animátora is. Úgy tapasztalom, hogy ez a máskülönbben igen fontos szerep és küldetés értékelődött le, foszladozik a mögöttünk maradt évtizedekben. Vagyis az érdek- és politikaközpontú személyes kapcsolatok kerülnek előtérbe, szemben azzal, amit hagyományosan barátságúnak nevezünk. Barátságúnak, mondjuk Petőfi Sándor és Arany János, Ady Endre és Babits Mihály, József Attila és Illyés Gyula, Juhász Ferenc és Nagy László baráti összetartozása nyomán. Tudományos munkái és közéleti szerepvállalása, helytállása mellett a barátságúnak ez az ethosza is Józsa Péter szellemi örökségéhez tartozik. Vigyázzunk rá, ha nem akarunk magunkra maradni, ha csak pártgyűléseken, politikai tüntetéseken keresünk társakat.”¹⁶

Melléklet

A szimpóziumok anyagát a *Vasi Szemle* rendszeresen megjelentette. A korábbi Józsa Péter-szimpóziumokról itt lehet tájékozódni:

16 Pomogáts Béla: Egy barátság emlékei. = VSZ, 2014. 3. sz. 278–279. p. <https://epa.oszk.hu/03300/03366/00090/pomogats.htm> (Megtekintve: 2024. augusztus 7.)

- I. Szemiotikai szimpózium Józsa Péter emlékére, Nagyrákos, 2002. október 19. <http://www.szemiotika.hu/2009/08/19/i-szemiotikai-szimpoziium-jozsa-peter-emlekere/>
- II. Szemiotikai szimpózium, Szombathely, Nagyrákos, 2005. április 22–24. <http://www.szemiotika.hu/2009/08/19/ii-szemiotikai-szimpoziium-jozsa-peter-emlekere/>
- III. Józsa Péter-szimpózium, Szombathely–Nagyrákos, 2009. május 29–30. <http://www.szemiotika.hu/2009/08/19/iii-jozsa-peter-szimpoziium/>
- IV. Jelromlás. Józsa Péter-szimpózium, Szombathely–Nagyrákos, 2014. április 4–5. <http://www.szemiotika.hu/2014/04/10/a-jelromlas-iv-jozsa-peter-muevloedesszemiotikai-szimpoziium/>
- V. Két értékvilág – Józsa Péter Jacques Leenhardtal közösen írott könyve (Két főváros, két regény, két értékvilág) kapcsán. Józsa Péter-szimpózium. Szombathely–Nagyrákos, 2017. június 2–3. <http://www.szemiotika.hu/2017/06/15/valami-veget-er-v-jozsa-peter-muevloedesszemiotikai-szimpoziium/>
- VI. Egy Józsa Péter-tanulmány újraolvasása, értelmezése. Józsa Péter-szimpózium, Nagyrákos, 2019. június 3–4. <http://www.szemiotika.hu/2019/06/08/kitagult-vilag-nagyrakoson/>
- VII. Józsa Péter-szimpózium, Szombathely, 2021. szeptember 2–3. <https://www.szemiotika.hu/2021/09/07/beszamolo-a-7-jozsa-peter-muevloedesszemiotikai-szimpoziiumrol-szombathely-nagyrakos-2021-szeptember-2-3/>
- VIII. Jelentésalkotás a művészetekben. Józsa Péter-szimpózium, Szombathely–Nagyrákos, 2024. május 31. – június 2. <https://www.szemiotika.hu/2024/06/11/jelentesalkotas-8-jozsa-peter-szimpoziium-2/>

PUP CSILLA

Szentgyörgyi Horváth János (1777–1841) kamarás portréja

Fennmaradt ábrázolások

A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára gyűjteményének egyik értékes darabja a szentgyörgyi Horváth (III.) János (1777–1841) császári és királyi kamarás, Békés vármegye országgyűlési követének arcképét ábrázoló metszetkép.¹ A jelzet nélküli portré keletkezésére vonatkozóan a családi levéltár *elenchusaiban* nem található bejegyzés,² hogy mégis viszonylag sok minden megtudható róla, annak köszönhető, hogy a mellkép egy példánya (App. M. 300) az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára gyűjteményében is fennmaradt az utókor számára. A szakszerű könyvtári feltárás tisztázta a keletkezését. A rézkarc és aquatinta eljárással készült metszetképet báró Lütgendorf Ferdinánd (1785–1858)³ festette és metszette 1826-ban,⁴ Pozsonyban. Az első reformországgyűlés idején jelent meg Ponori Thewrewk József

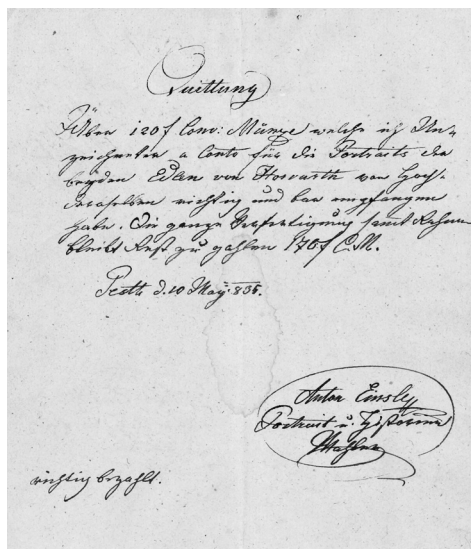

1. kép: Szentgyörgyi Horváth János
(Ferdinand Lütgendorf, 1826)
(MNL VaML Jelzet nélkül)

- 1 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Jelzet nélkül. A metszetkép összesen 24 példányban található meg a levéltárban.
- 2 MNL VaML Szentgyörgyi Horváth család iratai (továbbiakban: Sztgy. Horváth cs. ir.) 16–18. köt. *Elenchus literalium instrumentorum in archivo Szentgyörgyiensi. Volumen IV–VI.*
- 3 Lütgendorf, Ferdinand Freiherr von (1758–1858): würzburgi származású festő, rézkarcoló, 1824-től Pozsonyban telepedett le, ahol festőiskolát is nyitott. A pozsonyi országgyűlések követői is számos arcképet rendeltek tőle. Lásd: Művészeti lexikon. 3. köt. L–Q. Szerk. Zádor Anna – Genthon István. Bp., 1967. 127. p.
- 4 Lütgendorf Ferdinánd: Szent Györgyi Horváth János Cs. Kir. Kamarás T. N. Békés Vármegyének Követje. [Vizuális dok.] [Pozsony], 1826. 1 lap (Magyar Pantheon).

(1793–1870)⁵ magyarországi és erdélyi hites ügyész kezdeményezésére és kiadásában, Lütgendorf würzburgi származású festő, rézkarcoló munkájaként az országgyűlés

- 5 Ponori Thewrewk József (1793–1870): magyar író, régiséggyűjtő, aki az 1825–1827. évi országgyűlés alatt jelentette meg az országgyűlési tagok képeit, kéziratmásait, nemzeti címereit tartalmazó *Magyar Pantheon* című sorozatot, majd albumot. Lásd: Ponori Thewrewk Emil: Ponori Thewrewk József önéletrajz. = Irodalomtörténeti közlemények, 1916. 2. füz. 195. p.; Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 14. köt., Telgárti–Zsutai. Hasonmás kiad. Bp., 1981. 112–118. col. (A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése utánnyomat-sorozat).

2. kép: Anton Einsle portré- és történelmi festő nyugtája a szentgyörgyi Horváth-portrékról. Pest, 1835. május 10. (MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. Fasc. 22. Nr. 11.)

3. kép: Szentgyörgyi Horváth (III.) János (Anton Einsle, 1834) Fotó: Magassy Lajos, 202414 (Széchenyi István Emlékmúzeum, ltsz.: K. 98.2.4.)

résztevőit bemutató, több mint száz rézkarcot tartalmazó album *Magyar Pantheon* címen, és ebben Békés vármegye követének portréja is szerepel.⁶ A diétai arcképcsarnokot laponként is árusították, a kiadványról Kazinczy Ferenc (1759–1831) írt recenziót a *Felső-Magyarországi Minervában*, 1827-ben.⁷

6 Magyar Pántheon. 1825., 1826. és 1827. Pozsonyban tartott Országgyűlés' emlékezetére. Részenként kiadta Ponorí Thewrewk József. [Pozsony] [Landerer], [1827]. [38.] t. Az album életrajzot nem tartalmaz.

7 A Magyar Pantheonra vonatkozóan lásd: Gyulai Éva: Palóczy László ábrázolásai. A népképviselési országgyűlések korelnökének (1848–1861) ikonográfiája. In: A Herman Ottó Múzeum évkönyve 54. Szerk. Csengeri Piroska – Tóth Arnold. Miskolc, 2015. 389. p.; Kazinczy Ferenc: A 'művészség' barátjaihoz. = Felső Magyar-Országí Minerva, 1827. 8. füz. 1339–1340. p.

A Lütgendorf metszetkép mellett szentgyörgyi Horváth (III.) János további két hiteles portréja is ismert. A nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum (SZIEM) képzőművészeti gyűjteménye őrzi a szentgyörgyi Horváth család ősgalériáját.⁸ A családtagokat ábrázoló 11 darab portré között kettő Horváth (III.) Jánost ábrázolja. Az egyik Anton Einsle (1801–1871) osztrák festő munkája.⁹ Einsle nevét emelkedett, későbiedermeier modorban festett arcképei tették ismertté hazánkban. Habsburg–Lotaringiai József (1776–1847) főherceg, Magyarország nádora udvari festőjeként tevékenykedő művész legközismertebb magyar

8 A szentgyörgyi Horváth család ősgalériájának leltérlhelyére és a múzeumi jelzetekre vonatkozó adatokat köszönöm Benczik Gyulának.

9 Anton Einsle: Szentgyörgyi Horváth (III.) János (1777–1841) portréja, 1834. ltsz.: K. 98.2.4.

vonatkozású portréi között Széchenyi István (1835), Kölcsey Ferenc (1838) és Döbrentey Gábor (1835) arcképeit kell említenünk.¹⁰ Horváth (III.) Jánost és feleségét, borsodi és katymári Latinovits Annát (1783–1862)¹¹ ábrázoló olajfestményeit 1834-ben festette Einsle, a két portréért összesen 290 forintot számolt fel.¹²

Szentgyörgyi Horváth (III.) János harmadik hiteles ábrázolása egy ismeretlen művésztől származó temperakép a 19. század első harmadából, valószínűleg Lütgendorf pozsonyi műhelyéből.¹³

Születése

De ki is volt szentgyörgyi Horváth (III.) János? A 16. században a Vas vármegyei Szentgyörgyön (ma Répceszentgyörgy) megtelepülő horvát eredetű nemesi család¹⁵ 18. századi leszármazójaként a család ősi

fészkében, Szentgyörgyön született 1777. július 22-én. A Fülöp János Ferenc nevet kapta a keresztségben.¹⁶ Apja szentgyörgyi Horváth (II.) Zsigmond (1735–1808), akinek második, saárdi Somssich Annával (1745–1790) kötött házasságából születtek János és testvérei.

A családi vagyon létrejötte

A szentgyörgyi Horváth család a korszak leggazdagabb köznemesi famíliái közé tartozott. A család vagyoni helyzetét (III.) János apja, szentgyörgyi Horváth (II.) Zsigmond alapozta meg, miközben jelentős közpályát futott be: 1760-tól 1766-ig a magyar királyi nemesi testőrség tagja volt, ahol helyettes tartományi biztosi rangig emelkedett. 1790-ben, 1792-ben és 1796-ban is Sopron vármegye országgyűlési követe, több vármegye táblabírája, 1802–1808 között Békés vármegye főispánja, aki az aranysarkantyús vitéz, császári és királyi kamarás, valóságos belső

10 Művészeti lexikon. 1. köt. A–E. Szerk. Zádor Anna – Genthon István. Bp., 1965. 610. p.

11 Anton Einsle: Szentgyörgyi Horváth (III.) Jánosné borsodi és katymári Latinovits Anna (1783–1862) portréja, 1834. Széchenyi István Emlékmúzeum, ltsz.: K. 98.2.1.

12 A családi levéltárban megtalálható kapcsolódó elenchnusbejegyzés, illetve irat: MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. 18. köt. Elenchus. Volumen VI. 281. p. Nyugta 290 forint (conventionalis moneta) Einsle Anton festőnek kifizetéséről, 1835. május 10.; MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. Fasc. 22. Nr. 11. Einsle Anton festő nyugtája a szentgyörgyi Horváth portrékról, Pest 1835. május 10.

13 Ismeretlen művész: Szentgyörgyi Horváth (III.) János (1777–1841) portréja, 19. század első harmada. Széchenyi István Emlékmúzeum, ltsz.: K. 98.2.7.

14 A fotó elkészítéséért és közléséhez nyújtott közbenjárásáért Magassy Lajos művészettörténésznek külön köszönettel tartozom.

15 A szentgyörgyi Horváth család eredetére vonatkozóan, Szluha Márton állításainak cáfolatával, lásd: Benczik Gyula: A szentgyörgyi Horváth család eredetéről. Levelek a múltból 2023. október https://mnl.gov.hu/mnl/vaml/hirek/levelek_a_multbol_2023_oktober (Megtekintve: 2024. szeptember 15.)

16 Répceszentgyörgy r. kat. születési anyakönyv. Szentgyörgyi Horváth (III.) János születési anyakönyvi bejegyzése, Szentgyörgy, 1777. július 22. „*Philippus Joanes Francis ...*” = Philippus Joannes Franciscus. Forrás: <https://www.familysearch.org> (Megtekintve: 2024. szeptember 15.) Itt jegyezzük meg, hogy a születéskor kapott három keresztnév közül csak a János vált használatossá, végrendeletét is ezzel a névvel szignálta Horváth (III.) János, akire talán csak tisztelői ragasztották rá a Nepomuki János nevet.

Szluha Márton a szentgyörgyi család genealógiai adatainak közlésekor Horváth (III.) János születésének dátumaként tévesen az 1777. augusztus 22-i dátumot adja meg, ami Szluha nyomán Pálmány könyvében is tévesen szerepel. Lásd: Szluha Márton: Vas vármegye nemes családjai. 1. köt., A–K. Bp., 2021. (továbbiakban: Szluha, 2011.) 606. p.; Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. 1. köt. Bp., 2011. (továbbiakban: Pálmány, 2011.) 943. p.

titkos tanácsos címekeket is elnyerte.¹⁷ (II.) Zsigmondnak apja halálakor nem voltak értékes adománybirtokai, tízezer holdas uradalmi, mindent észszerű gazdálkodással, merész beruházásokkal, jól jövedelmező bérletekkel tudott elérni. A tőkefelhalmozást ügyes vállalkozásaival alapozta meg, főképp a fehérvári örkanonokság nagy kiterjedésű birtokainak haszonbérletével 1774 és 1808 között. Ez ugyan (II.) Zsigmond halálával megszűnt,¹⁸ minden más jószág megmaradt örökösei kezén.¹⁹ Itt csak pél-

- 17 Szentgyörgyi Horváth (II.) Zsigmond (1735–1808) életére és az általa befutott közpályájára vonatkozóan részletesen lásd: Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája, 1699, 1715–1950. Főispánok és alispánok. Gyula, 2002. 104–106. p. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 8.); Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája, 1715–1848. Gyula, 2009. (továbbiakban: Héjja, 2009.) 304–305. p. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 11.); Pálmány Béla: A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja, 1790–1812. 1. köt. Bp., 2019. (továbbiakban: Pálmány, 2019. 133. p.)
- 18 Gróf Edling Rudolf görzi érsek 1774-ben kapta adományba a kusztodiátust a királynőtől. Annak javadalmát testvérenek, gróf Edling Fülöp bécsi császári és királyi tanácsosnak adta bérbe, aki a 12 ezer forintos bérletet évi 16 ezer forintért átengedte Szentgyörgyi Horváth (II.) Zsigmondnak és sógorának, Gludovác Józsefnek, akik eredményes gazdálkodást folytattak a birtokon. A kusztodiátus gazdaságtörténetére, benne (II.) Zsigmond szerepére vonatkozóan lásd: Melhárd Gyula: A székesfejérvári örkanonokság története. Veszprém, 1906. 44–47. p.; Bojt Lajos: A fehérvári örkanonokság (custodiatus) birtokának története a XVII. század végétől 1833-ig. Gazdaságtörténeti értekezés. Bp., 1935. 8–10., 13–14., 91., 147. p. (Palaestra Calasanciana. A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől; 12.); Szentiványi Béla: A piarista kusztodiátus gazdaságtörténete. Bp., 1943. 16–17., 33–36., 49–52., 67–69., 72–73. p.
- 19 Szentgyörgyi Horváth (II.) Zsigmond vagyonszerzése, birtokainak gyarapodása jól nyomon követhető, vagyoni helyzete pedig jól kirajzolódik abból a két fontos és alapvető összeírásból, ami (II.) Zsigmond szerzett javait veszi számba, illetve birtokainak becserélték szerinti kimutatását tartalmazza. Lásd: MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. 13. doboz Fasc. 49. Nr. 47. Consignatio Aquisitionis; MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. 30. csomó Jelzet nélkül. Calculus Aestimationalis.

laként említjük a szentgyörgyi kastélyt, a füredi (ma Balatonfüred) Horváth-házat és a budai Horváth-kertet, mind (II.) Zsigmond építkezéseinek máig legismertebb emlékeit.²⁰

Apjuk halála után és rövid időn belül két gyermektelen fiútestvérük – (II.) Kristóf (1787–1811) és (III.) Antal (1773–1812) – elhunytát követően (III.) János és fivére, (III.) József (1780–1850) örökölték a szentgyörgyi Horváth-vagyont, majd a két legfontosabb vasi uradalmat megosztva mintegy megalapították a család „szentgyörgyi” és „hegyfalui” ágát. A két testvéri ág gazdagsága és társadalmi státusza határozta meg a továbbiakban a család helyzetét. Az örökösödés ilyen alakulásában szerepet játszott, hogy (II.) Zsigmond első házasságából született, számára családát okozó legidősebb fiát, a családnevét 1811-ben Hugonnaira változtató és grófi rangra emelt (III.) Zsigmondot (1770–1824), egy Fejér vármegyében lévő kisebb birtok és 50 ezer forint készpénz juttatásával kielégítve, mintegy kizárta az örökségből.²¹ A fent említettek szerint (III.) János és (III.) József tehát a Vas vármegyei birtokokat maguk közt megosztották, a távolabbi megyékben lévő, főként nagyobb bérelt területek jobbára kettejük közös kezelésében maradtak. A meglévő birtokokat megnövelték, kiegészítették, jelentős beruházásokat eszközöltek. Az örökölt vagyont mindketten feltűnően gyarapították, értékét megduplázták, ahogy (III.)

- 20 Szentgyörgyi Horváth (II.) Zsigmondra (1735–1808) fontosabb építkezéseire vonatkozóan lásd: Benczik Gyula: Répcszentgyörgy története. Répcszentgyörgy, 1996. (továbbiakban: Benczik, 1996.) 49–50., 56–58. p.; Feiszt György: Adalékok a balatonfüredi Horváth-ház történetéhez. = Műemlékvédelem, 1977 3. sz. 178–181. p.
- 21 MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. Fasc. 11. Nr. 20. Szentgyörgyi Horváth (II.) Zsigmond végrendelete, 1808. A végrendelet és az örökösödés ismertetésére és elemzésére lásd: Benczik, 1996. 58–60. p.

János saját végrendeletében fogalmaz: „magamat méltán szerzőnek tarthatom”²², de testvére, (III.) József is kihangsúlyozza végrendeletében: „[a megörökölt] értékeket én is ...mégegyszer annyival növeltem.”²³

Szentgyörgyi Horváth (III.) János javai 1841-ben felsorolásszerűen: a törzsbirtok Répceszentgyörgy, a két Szeleste (Alsó- és Felsőszeleste), a két Ölbő (Kis- és Nagyölbő), részben Pódfa, Gór, Felsőszilvagy (ma Vasszilvagy) Vas vármegyében, Gyórá néhány egyéb részbirtokkal Sopron megyében. A család társadalmi reprezentációját szolgáló paloták: a soproni, pesti és budai „házak”, a bajai bérelt Grassalkovich-palota, a tótvázsonyi kastély (János kedvence és büszkesége, az egyetlen saját maga által épített háza),²⁴ és a Balaton-part legrégibb szállodája, a főre di Horváth-ház. Jelentős jövedelmet biztosítottak a nagy kiterjedésű badacsonyi és somlói szőlők, emeletes présházakkal. Ezenkívül négy-öt békési, illetve

tolnai falu földjét árendában művelték, ezeket külön „kormányzat” irányította.²⁵

(II.) Zsigmond és (III.) János békési jelenléte az ottani birtokaik ismeretében válik érthetővé. Négy faluban (Szentandrás, Csabacsúd, Komlós, Szentetornya) lévő részeit (II.) Zsigmond egy kisebb örökrészből kiindulva kezdte bővíteni, ezek végül (III.) János idejében érték el a legnagyobb kiterjedésüket. A birtokközpontnak tekinthető Szentandrás (ma Békésszentandrás) 9 ezer hold művelhető területének ő már több mint harmadát birtokolta. A faluban állt ott-tartózkodását szolgáló lakóháza, a még atyja által épített ízléses kúria (ma Horváth-Léederer kúria).²⁶

Hivatali pálya

Szentgyörgyi Horváth (III.) János tanulmányait Kőszegen kezdte, majd Szombathelyen folytatta, végül Pesten fejezte be.²⁷ Életpályáján végigtekintve elmondható, hogy apjához hasonlóan jelentős közpályát futott be.

22 MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. Fasc. 23. Nr. 116. Szentgyörgyi Horváth (III.) János végrendelete, 1841.

23 MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. 30. csomó Szentgyörgyi Horváth (III.) József végrendelete, 1844. „... atyám (...) akkori Bankó értékben egy millió értéket meg halladó javakban részletelt – mely értékeket én is fíradhatatlan ipar és aggodalommal nem csak meg tartottam hanem, ha mindent egybe számítok (...) jelen váltó cédula értékben könnyen még egyszer annyival neveltem.” Ha (II.) Zsigmond hagyatéka 1808-ban bankóforintban elérte a milliót, ahogy (III.) József mondta, akkor az mai forintban kifejezve 2 milliárd 109 millió forintot érne. (1808: 1 bankcédula forint értéke 2023-ban 2109 forint). Lásd: Danyi Pál: Magyar pénzértékindeks – árak és devizák alapján 1754-től. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> (Megtekintve: 2024. szeptember 15.)

24 MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. Fasc. 23. Nr. 116. Szentgyörgyi Horváth (III.) János végrendelete, 1841.

25 Szentgyörgyi Horváth (III.) János javainak felsorolásánál végrendeletét vettük alapul. MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. Fasc. 23. Nr. 116. Szentgyörgyi Horváth (III.) János végrendelete, 1841.

MNL VaML Vas Vármegye Nemesi Közgyűlése iratai (továbbiakban: Vas Várm. Közgy. ir.) Árvauügyi iratok 47. (6.) csomó Fasc. 6. Nr. 2. Szentgyörgyi Horváth (III.) János és (III.) József javainak összeírása, 1841. (III.) János és (III.) József 1841-ben kérétek a vármegyét, hogy miután az Országos Alapítványi Pénztártól 65 ezer pengőforint kölcsönt szándékoztak felvenni, a megye adjon ki részükre hiteles igazolást arról, hogy Vas vármegyei birtokaik tehermentesek (jelzálog, betáblázás, per), és írassa össze és becsültesse meg birtokaikat. Szentgyörgyi Horváth (III.) János szentgyörgyi uradalmi javainak becsértéke és évi jövedelme ekkor 73 689 forint 50 krajcár, illetve 16 180 forint 18 krajcár.

26 Lásd: Ágoston János: Szent Andrásnak leírása. = Tudományos Gyűjtemény, 1823 10. füz. 36–44. p.; Benczur Béla Lajos: Békésszentandrás természeti, települési és társadalmi viszonyai. Szeged, 1936. 30–31., 46. p.

27 Pálmány, 2019. 133. p.

1802-ben Zala vármegye másodaljegyzője. Még ugyanezen évben táblabíróvá nevezték ki Békés vármegyében, de több helyen, így az 1827. évi tisztújítást követően Veszprém vármegyében is elnyerte ezt a címet. 1806-ban a Dunántúli (kőszegi) Kerületi Tábla tiszteletbeli ülnöke, 1841-ben annak elnöke. Két alkalommal is megválasztották Békés vármegye országgyűlési követévé, először 1808. augusztus 8-án, majd 1825. július 26-án ismét.²⁸ Utóbbi minőségében kezdetben a kormány politikáját támogatta, később az ellenzékkel szimpatizált. Apjához hasonlóan (III.) János a császári és királyi kamarás címet is viselte.²⁹

Tekintély és jótékonykodás

A nagy vagyon nemcsak áldás, de felelősséggel és kötelességekkel is jár. A szentgyörgyi Horváthok ezt az alapelvet életfilozófiájuk, értékrendjük középpontjába helyezték, vagyis az okos, szorgalmas gazdálkodás, józan takarékosság szellemében megszerzett és gyarapított vagyonnal a királynak, a hazának és honfitársainknak szolgálni, egyúttal segíteni a rászorulókat, az elesetteket és a kárvallottakat. Nem véletlen, hogy a pesti jótékony nőegylet („Jóltevő Asszonyegyesület”) 1836 januárjában szentgyörgyi Horváth (III.) János feleségét, Latinovits Annát választotta meg elnökévé, aki több éven át betöltötte a tiszteletet.³⁰ Jó példája a család elkötelezettségének a jótékony-ság iránt az, hogy amikor az 1838-as nagy

pesti árvíz következtében a József nádor alapította és védnöksége alatt álló Pesti Vakok Intézetének terézvárosi épülete is összeomlott, az intézet lakói a szentgyörgyi Horváthok nagylelkűségéből Budán, a Horváthkertben lévő nyári lakban kaptak átmeneti elhelyezést, ahol 1842-ig, az intézmény új épületének elkészültéig működött a Vakok Intézete.³¹ Az 1840-es hatalmas bajai tűzvész idején (III.) Jánosnak és (III.) Józsefnek a város főterén álló kastélya kiegett. A tetemes károk ellenére is segítéyzték a több ezer bajai károsultat, szabad téglá- és cserépetést engedélyeztek, elengedték a szőlősgazdáknak a bordézmát.³² A korabeli sajtóban azt a megállapítást tették szentgyörgyi Horváth (III.) Jánosról, hogy: „Ő gyakorlattal tévé azt [jótékony-ság], miért sokan csak virágos beszédekkel buzganak.”³³

28 Szentgyörgyi Horváth (III.) János (1777–1841) életére és az általa befutott közpályájára vonatkozóan részletesen lásd: Héjja, 2009. 302. p.; Pálmány, 2011. 943. p.
29 Titkosrendőri jellemzése az 1825–1827. évi országgyűlési követsége során: „Kezdetben jó érületű volt, azonban átment ellenzékbe.” Lásd: Pálmány, 2011. 943. p.
30 A pesti jóltevő Asszonyegyesület. = Jelenkor, 1836. január 16. 1. p.

31 Midőn ő cs. kir. főhge Országunk mélyen tisztelt Nádora. = Jelenkor, 1838. április 18. 1. p.; Fónagy Zoltán: A Pesti Vakok Intézete. A szociális gondoskodás változatai a 19. században. https://mindennapoktortenete.blog.hu/2015/03/29/vakok_intezete_pest (Megtekintve: 2024. szeptember 15.)

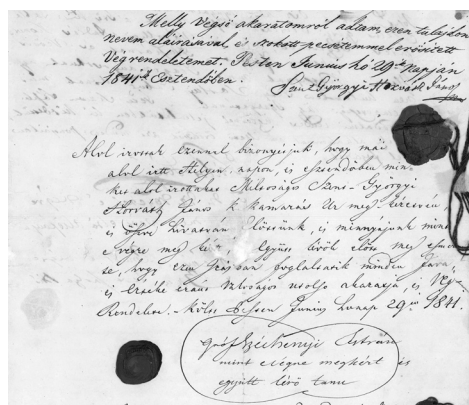
32 Baja, jún. 20. = Nemzeti Újság, 1840. július 8. 1. p.

33 Méltóságos szentgyörgyi Horváth János ö cs. kir. felsége aranykulcsos hive. = Hírnök, 1841. július 8. 55. sz. 1. p. Úgyanitt Horváth (III.) János „emberbarátságáról”, mint földesúri nagylelkűségéről írják: „különös kegyes szívvel viseltetett jobbágyai iránt; például a' szegényebbeknek minden évben el szokta engedni urbértartozásaikat; sőt ha valamelyiknek marhája megdöglött, saját pénzén vásároltatt vonósbarmot!” Gegő Elek is hosszan méltatja gyászbeszédében (III.) János szegények iránti irgalmas-ságát, kitérve többek között az árvák megsegítésére, az özvegyeknek nyújtott támogatásra, a szegény gyermekek tanításására tett alapítványra. Gegő Elek Nicefor: Néhai méltóságos szentgyörgyi Horváth Nep. János úr', ő csász. apost. felsége aranykulcsos hive, és több t. n. megye táblabírája' emléksobrának „Nagy ember, jó hazafi, jámbor keresztény” felirata, melyet a szentgyörgyi egyházban 1841-ik év július 12-én hirdetett Gegő Elek Nicephor. Pest, 1841. (továbbiakban: Gegő, 1841.) 10–12. p. „(...) mert az üdvözült akkor érte magát teljes mértékben boldognak, midőn a' Gondviselés adományából józan rend- és mértékkel másokat is részesíthete, meggyőződvn, hogy: annak áll szépen a' boldogság, ki érzi másoknak boldogtalanságát.” Gegő, 1841. 11. p.

Jelentős vagyona, pozíciói és címei révén szentgyörgyi Horváth (III.) János a legmagasabb társadalmi körökben mozgott. Tekintélyét és elismert társadalmi státusát jól mutatja, hogy 1840 szilveszterén gróf Széchenyi Istvánt (1791–1860) látta ebédvendégül budai házában,³⁴ 1841-ben pedig József nádor is vendégeskedett bajai palotájában.³⁵

Halála és temetése

Horváth (III.) János pályafutása életének 64. évében zárult le. 1841. június 30-án hunyt el Pesten,³⁶ mindössze pár héttel az említett nádori vizitet követően. Június 29-én kelt végrendeletének egyik aláírója Széchenyi István, aki felkért és jelenlévő tanúként működött közre, mások mellett, a végakarát hitelesítésében,³⁷ naplóbejegy-

4. kép: Széchenyi István aláírása szentgyörgyi Horváth (III.) János végrendeletén, Pest, 1841. (MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. Fasc. 23. Nr. 116.)

zésben megörökítve az eseményt. „[1841. június 30.] (...) Aztán aláírtam Mucky Horváth³⁸ végrendeletét, ... aki haldoklik — — boldogan, könnyen és nyugodtan hal meg ... és senki sem sajnálja.” Majd megismétli és hozzáteszi: „[1841. július 1.] (...) Mucky Horváth ... akinek a végrendeletét aláírtam, meghal — anélkül, hogy kibékült volna feleségével és második fiával.”³⁹ A családi konfliktusra később még röviden visszatérünk, itt Latinovits Annára és a (III.) János családjában is megtalálható tékozló fiúra, (IV.) József (1811–?) utalt Széchenyi, akit az apja a további kölcsönfelvételeit meg-

34 „[1840 december 31.] [...] 31ten gehe mit Carl Andrassy zu 599 Ofen und finde mein gestohlenes Casserole. Esse bei Muky Horváth.” Széchenyi István: Gróf Széchenyi István naplói. 5. köt., 1836–1843. Szerk. és bev. Viszota Gyula. Bp., 1937. (továbbiakban: Széchenyi, 1937.) 434. p. (Gróf Széchenyi István összes munkái 14.). (Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris). (Magyarország újkortörténetének forrásai) https://real-eod.mtak.hu/8309/3/19dik20dikSzazadiTarsadalomtortenet_0506_Szechenyi_Istvan_munkai_14_423.pdf (Megtekintve: 2024. szeptember 15.)

35 Szent-györgyi Horváth János cs. aranykulcsos 's t. megyei tb. ... = Jelenkor, 1841. július 3. 1. p.

36 „... jelentik (...) méltóságos Szent-Györgyi Horváth János úrnak, (...) f. e. nyárelő hava 30. napján, esti nyolcz órakor, (...) életének 64-dik évében, háromnapig tartott bélüsözgben, (...), jobb világra lett által szenderültét.” Lásd: Szentgyörgyi Horváth János gyászjelentése, 1841. OSZK Kisnyomtatványtára, digitálizált gyászjelentés-gyűjtemény https://www.etar.oszk.hu/index.php?linkid=3_6 (Megtekintve: 2024. szeptember 15.) (továbbiakban: Gyászjelentés, 1841.)

37 MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. Fasc. 23. Nr. 116. Szentgyörgyi Horváth (III.) János végrendelete, 1841.

38 Mucky: Valószínű, hogy a Nepomuki János névből képződött szentgyörgyi (III.) János beceneve

39 „[1841. június 30.] (...) Sodann schrieb ich das Testament von Mucky Horváth unter, .. der sterbend ist — — gerne, leicht und gefasst stirbt . . und von keinem Menschen bedauert wird.” Majd megismétli és hozzáteszi: „[1841. július 1.] (...) Mucky Horváth . . dessen Testament ich unterschrieben, stirbt — ohne sich mit seiner Frau und 2ten Sohn zu versöhnen.” Széchenyi, 1937. 483. p.

akadályozandó, országszerte pazarlónak kihirdettetni kényszerült 1840-ben.⁴⁰

Horváth (III.) János holttestét a Horváthok ősi temetkezőhelyére, Szentgyörgyre szállították, és a templom kriptájában helyezték el július 5-én, 12-én tartva engesztelő áldozatot lelki üdvéért.⁴¹ Annak megítélése, hogy a kortársak hogyan látták szentgyörgyi Horváth (III.) Jánost, mekkora tekintélyt szerzett korának nemessége és értelmisége körében, legjobban a halála után írt gyász-hírekből, gyászjelentésekből és gyászbeszédekből következtethető ki. Szentgyörgyi Horváth (III.) János végső nyugalomra helyezésének érzékletes beszámolója Tatay János (1789–1862)⁴² bölcséleti doktor, nagylö-

vői (ma Lövő) plébános tollából maradt az utókorra, aki az Egyházi Tudósítások hasábjain örökítette meg mint résztvevő a szertartáson látottakat, tapasztaltakat.⁴³ Tatay szónoki tehetségéről híres: őt hívták meg 1839-ben a bécsi Szent István-ünnepségekre az ünnepi szentbeszéd megtartására.⁴⁴ Az ő beszámolójából tudjuk, hogy édesapjuk temetésén (III.) Jánosnak csak két fia, (IV.) Antal (1809–1871) és (II.) László (1820–1872) lehetett jelen, a külföldön tartózkodó (IV.) József nem érkezett haza időben. Ravatala előtt nagy számban rótták le tiszteletüket Vas és Sopron vármegyék rokon és baráti nemes famíliái, de személyében a földesurukat gyászoló szegények is, „kik az üdvözültben jótévőjüket vesztek”.⁴⁵ Bőle András (1763–1843) szombathelyi püspök végezte el (III.) János hamvainak beosztását és kísérte végső nyughelyére az elhunytat. A 12-én, nagyszámú egybegyűlt részvételével megtartott engesztelő áldozat során a halott lelki üdvéért elmondott gyászmisét Várady József (1770–1858) szombathelyi nagyprépost celebrálta.⁴⁶ Gegő Elek

40 „35224/1840. Szent-Györgyi Horváth János Császári 's Királyi Kamarás aziránt folyamodván, hogy Jó'sef fia Vasa Gustav gyalog Ezred' leköszönt Fő-Hadnagy, mint pazérló országszerte kihirdettetni, és a' néki adandó kölcsönözésektül mindenki tilalmaztatni rendeltessen, Tisztelt Uraságtok ezenel felszólíthatnak: hogy ugyan ezt Vas Vármegye kérésére is a' jó jelkü hitelezők' ovattatására köz-hírré tétessék. Költ Sz. András hó 3-ik napján 1840.” MNL VaML Vas Várm. Közgy. ir. Köz- és kisgyűlési iratok (továbbiakban: Köz- és kisgy. ir.) 679. csomó 1603/1840. Szentgyörgyi Horváth (IV) József pazarlónak kihirdettetése, 1840.

41 Gyászjelentés, 1841., illetve Szentgyörgyi Horváth (III.) János halotti anyakönyvi bejegyzése: Répce-szentgyörgy r. kat. halotti anyakönyv, 1841. június 30. „Sz. Iván hava 30-án. Méltóságos Sz. Györgyi Horváth János, Cs. K. Kamarás, több T. Vármegyék Tábla Bírója estvéli 8. orakor Pesten két napi betegsége után meg hala belüszökbe. Hideg tetemei 5a Julii tetettek le a nemesi sír boltban, az engesztelő áldozatot 12-én tartattak Sz. Jakab havában. Szíve egy kis bádog selencében, belső része egy nagyobb zárva tétetett a sírboltban.”

42 Tatay János (1789–1862): bölcséleti doktor, teológia tanár Szombathelyen, majd nagylövői plébános, utóbb győri apát-kanonok és főesperes, régi nyelvemlékek és pénzek gyűjtője. Berzsenyi Dániel (1776–1836) verseinek kiadója, ő ismertette meg Kazinczyval Dukai Takách Judit (1795–1836) munkásságát. Lásd: Szimneyi József: Magyar írók élete és munkái. 13. köt., Steiner – Télyfi. Hasonmás kiad. Bp., 1981. 1342–1344. col. (A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése utánnommat-sorozat). Részletesebben: A szombathelyi egyházmegye

története 3. 1777–1935. Történelmi névtár. Szerk. Géfin Gyula. Szombathely, 1935. (továbbiakban: Géfin, 1935.) 416–417. p. Tatay irodalmi kapcsolatairól lásd: Hegedüs Ferenc: Tatay János emlékezete. = Vigília, 1964. 10. sz. 635–637. p. Érdekes adalék személyiségéhez, hogy a legújabb történeti kutatások kiderítették, hogy a millenniumnak, az ezeréves államalapítás megünneplésének gondolatát legelőször a magyar nyilvánosságban ő vetette fel 1831-ben. Csécs Teréz: Szent Istvánról és az államalapításról a Tudományos Gyűjteményben. In: Arrabona. Múzeumi közlemények, 38/1–2. Fel. szerk. Tóth László. Győr, 2000. 197–198. p.

43 Tatay János: Gyászszület. = Egyházi Tudósítások, 1841. július 25. (továbbiakban: Tatay, 1841.) 1–2. p.

44 Géfin, 1935. 417. p.

45 Tatay, 1841. 2. p.

46 Uo.

(1805–1844)⁴⁷ ferences rendi szerzetes, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja méltatta a szószékről az elhunytat, mint nagy embert, jó hazafit, jámbor keresztényt,⁴⁸ akinek főbb jellemvonásai a „csüggedni nem tudó munkásság az ipar’ és okos gazdálkodás’ minden ágaiban; polgári alkotványunkhoz hő ragaszkodás makacsság nélkül, ’s mint józanul haladó embernél áldozni is mindenkori eltökéltség, ha polgártársai’ java úgy kívánja, a’ hazáért ’s barátiért élni halni készség, egyszersmind buzgó keresztény élet, a’ szelíd megváltónak engedékeny követése!”⁴⁹ Az ekkor elhangzott egyházi beszéd utóbb nyomtatásban is megjelent Pesten.⁵⁰ A prédikációt követően az engesztelő áldozatot Laky Károly (1784–1853)⁵¹ szombathelyi kanonok – korábban a szombathelyi liceum igazgatója, majd a papi szeminárium vezetője, 1840-ben a káptalan követe az országgyűlésben – közreműködésével bemutatott mise zárta le.⁵²

47 Gegő Elek Nicefor (1805–1844): ferences szerzetes, egyházi szónok, etnográfus, történész, az MTA levelező tagja. Hazafias szónoklataival szerzett hírnevet. 1838-tól a szombathelyi kolostorban élt, a liceum magyar nyelv és irodalom tanárának szemelték ki, de az állást végül nem nyerte el. Az akadémia megbízásából 1841-ben fölkereste a moldvai csángókat. A csángó nép és kultúra első tudományos igényű bemutatójaként tartják számon. Lásd: Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. III. köt., Fa–Gwóth. Hasonmás kiad. Bp., 1981. 1083. col. (A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése utánnyomat-sorozat); Gegő Elek Szombathelyen töltött éveiről D. Máta Mária: Egy elfelejtett reformkori magyar tudós. Gegő Elek, 1805–1884. Bp., 1976. 33–37. p. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai; 146.)

48 Tatay, 1841. 2. p.

49 Uo.

50 Gegő, 1841.

51 Géfin, 1935. 237–238. p.

52 Tatay, 1841. 2. p.

Utódok

Horváth (III.) János 1803. április 21-én kötött házasságot Baján borsodi és katymári Latinovits Annával (1783–1862), Latinovits József, Bács vármegye alispánja, királyi tanácsos és Ruysz de Roxos Eliz leányával.⁵³ A házasságból hét gyermek, egy leány és hat fiú született.

Röviden szólnunk kell szentgyörgyi Horváth (III.) János leszármazóiról, örökségének továbbvivőiről is. Horváth (III.) János hét gyermekéből négyet még életében eltemetett. Zsigmond (1807), Jenő (1814) és István (1818) nevű fiait még csecsemőkorukban veszítette el.⁵⁴ Egyetlen leánya, Krisztina (Tini) (1805–1827), a későbbi aradi vértanú honvédtábornok, ittebei és eleméri Kiss Ernő (1799–1849) felesége, a hagyomány szerint a balatonfüredi Annabál névadója, 21. életévében, gyermekének épphogy életet adva hunyt el.⁵⁶

(III.) János legidősebb fia (IV.) Antal (1809–1871) apjához hasonlóan jelentős hi-

53 Dudás Gyula: A borsodi és katymári Latinovits család története. Zombor, 1899. 24., 30. p., Szluha, 2011. 606. p. Itt jegyezzük meg, hogy borsodi és katymári Latinovits Anna szüleitként Szluha Latinovits Jánost és Ruisz Erzsébetet adta meg.

54 Szluha, 2011. 606–607. p.; MNL VaML Kéziratgyűjtemény. U 5 Ugody Péter: Szent-györgyi Horváth, szent-györgyi gróf Hugonnai család leszármazási táblázata. [Kézirat]. [Bp.], [2001.] Itt jegyezzük meg, hogy borsodi és katymári Latinovits Anna szüleitként Szluha Latinovits Jánost és Ruisz Erzsébetet adta meg.

55 Ahogy végrendeletében fogalmaz: „(...) néhai kedves emlékezetű Tini leányom kora letűnével (...)” MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. Fasc. 23. Nr. 116. Szentgyörgyi Horváth (III.) János végrendelete, 1841.

56 Benczik Gyula: Szentgyörgyi Horváth Krisztina balladája. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2021. 2. sz. 38–49. p. Portréja szintén a nagyecenki múzeum gyűjteményében található. Ismeretlen művész: Ittebei és eleméri Kiss Ernőné szentgyörgyi Horváth Krisztina (1805–1827), 19. század első harmada, Széchenyi István Emlékmúzeum, ltsz.: K. 98.2.8.

vatali karriert futott be: békési alispán, több vármegye táblabírája, Békés vármegye követe, Bács-Bodrog vármegye főispánja, Sopron vármegye főispáni helytartója, meghívott főrendi tag.⁵⁷

A „tékozló fiú”, (IV.) József (1811–?) katonai pályára lépett. A bécsújhelyi katonai akadémián tanult. 1840-ben főhadnagyként szolgálva kilépett a hadseregből. 1848–1849-ben honvéd századosként, majd őrnagyi rangban harcolt a szabadságharcban. 1849-ben ülnök az Országos Rögtönítélő Vegyesbírósnál Pesten. 1867-ben a Veszprém megyei Honvédegylet tagja.⁵⁸

(III.) János legkisebb gyermeke, (II.) László (1820–1872) közpályája szerényebben alakult: táblabíró,⁵⁹ 1861-ben Vas vármegye másodalispánja lett.⁶⁰

Szentgyörgyi Horváth (III.) János jelentős vagyont hagyott örökül gyermekeire, akik az előző generációnál is előnyösebb helyzetbe kerültek. (III.) János legidősebb fiára, (IV.) Antalra hagyta Répceszentgyörgy mezővárost a hozzá tartozó Muzsaj és Botosháza pusztákkal, a góri részjószágot, a maga által szerzett felsőszelestei egész helységet, a hozzá tartozó almási pusztával és sehői prediális erdővel, a pósfai, szintén nagyobb részét maga által szerzett birtokait, a szentgyörgyi szőlőhegyet és a szentgyörgyi templom kegyuraságát is. (IV.) Antal megkapta a soproni ház (III.) Jánost illető

felének a felét, a pesti Urak utcájában lévő házának szintén felét, továbbá a Somló-hegyi nagyobb szőlőt is.

Atyai elvárásainak szintén megfelelő legkisebb fia, (II.) László örökölte Alsőszelestét, Nagyölbő és Esztergács pusztá felét, a kisölbői és felsőszilvágyi rész jóságokat, a Sopron vármegyében fekvő gyórói jóságokat a hozzá tartozó részirtokokkal. (II.) Lászlóé lett a soproni ház (III.) Jánost illető felének szintén a fele, több Vas vármegyén kívüli szőlőbirtok (Somló-hegyi, zalabéri, badacsonyi) és a rábakövesdi rétbirtok is, valamint a fent említett pesti ház fele.

Horváth (III.) János a felmenői által képviselt magatartáshoz és értékekhez hűtlen, pazarló életmódot folytató, egyik komoly adósságból a másikba keveredő és a megjavulás szándékát nem mutató harmadik fiát, (IV.) Józsefet kizárta az öröklésből. (IV.) Józseftől született unokáit azonban nem akarta büntetni apjuk miatt, ezért rájuk hagyta a tótvázsonyi kastélyt a hozzá tartozó birtokokkal, több Veszprém vármegyei kisebb birtokot, ugyanúgy a füredi és budai házrészét is.

A fenti jóságokon kívül több más megyében öccsével, (III.) Józseffel közösen bírt, használt, fenntartott, gyarapított, apjuk, (II.) Zsigmond végrendelete szerint *fidei commissum* (hitbizomány) gyanánt tekintett osztatlan javaknak a fenn- és megtartását gyermekei számára feltételül szabta a két testvéri ág jól működő, közös – háromévenkénti váltásban megvalósuló – kormányzásának megmaradása mellett azzal a kikötéssel, ha a sor az ő ágára kerülne, akkor (IV.) Antal, majd (II.) László után a pazarló (IV.) József fia, arra alkalmatlannak találva, nem töltheti be a kormányzói tiszteletet.

Horváth (III.) János halálakor a szintén nagyobb adósságba keveredő, a pénzt Pesten és Budán meggondolatlanul szóró feleségének, Latinovits Annának megbocsátva,

57 Pálmány, 2011. 942–943. p.

58 Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–49. 2. bőv., jav. kiad. Bp., 1987. 175. p.; Bona Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (Megtekintve: 2024. szeptember 15.)

59 MNL VaML Vas Várm. Közgy. ir. Köz- és kisgy. ir. 745. csomó 323/1846. Szentgyörgyi Horváth László táblabíró alsőszelestei, nagy- és kisölbői javainak összeírása és megyei telekkönyvi iktatása tárgyában.

60 Vas megye 1861. évi január 3-án alakított tisztikara és a megye felosztása. Szombathelyen, 1861. [4.] p.

Szentgyörgyi Horváth család

A1 (II.) Zsigmond (1735-1808) – 1. románfalvi Fejérvári Anna (-1770)

B1 (III.) Zsigmond (1770-1824) [*1810 gr Hugonnai*]

– 1. gr sárladányi Schמידegg Mária Kata (1773-1805)

C1 Gusztáv (1804-1870) – 1. br Mikos Amália (1808-1829)

D1 Emília (1829-1859) – br Atzél István (1824-1866)

– 2. eörményesi Fiáth Júlia (1815-1841)

D2 Júlia (1841-)

– 2. ns csáfordi Csillagh Jozefa (1788-?)

C2 Berta (1808-1891) – 1. herényi Gotthárd Mihály (1804-1839)

– 2. ns Sombor Ferenc (-1876)

C3 Kálmán (1809-1875) – tomesztly Pánczély Teréz (1820-1864)

D1 Árpád (1842-)

D2 Kálmán (1843-1918) – 1. tolcsvai Bónis Laura

– 2. Molnár Gyula Éva (1864-1946)

E1 – E2

D3 Mária (1845-1898) – Pánczély Károly (-1838)

D4 Vilma (1846)

D5 Vilma dr. med (1847-1922) – 1. szilasi és pillisi Szilassy György (1831-1899)

– 2. Wartha Vince, dr. (1844-1914)

D6 Irén (1848-1912) – Vönöczki Péter Gáspár (1841-1896)

D7 Béla (1852-1928) – 1. ns Simontsits Izabella (1852-1905)

– 2. Sandtner Antónia (1879-)

C4 Lajos Ferenc

C5 Ája Cecília (1812-1849) – kisvicsápi Hyros Ignác (1795-1853)

C6 Anna Mária (1813-1814)

C7 Laura Emerencia (1815-1843) – ns Ivánkovics János (1810-1877)

C7 József (1816-1864)

C8 Ferenc (1819-1872) – Linhoffer Erzsébet (1836-)

– 2. saárdi Somssich Anna (1745-1790)

B2 Júlia (1772)

B3 (III.) Antal (1773-1812) [*1803 br*] – mezőszegedi Szegedy Konstanca (1777-1807)

B4 Pál Antal (1775)

B5 (III.) János (1777-1841) – borsodi és katymári Latinovits Anna (1783–1862)

C1 Krisztina (1805-1827) – eleméri és ittebei Kiss Ernő (1799-1849)

D1 Krisztina Izabella (1827-1831)

C2 Zsigmond (1807)

C3 (IV.) Antal (1809-1871) – báró Orczy Paula (1808-1872)

D1 Franciska (1835)

D2 Zsigmond (1837-1892) – ns Ivánkovics Mária (1843-1911)

E1 – E6

D3 Mária (1838-1919) – gr Széchenyi Gábor (1828-1921)

D4 Ernő (1840-1862)

D5 Imre (1841-1865)

C4 (IV.) József (1811-?) – gr Khevenhüller Mária

D1 Ágoston (1838-1913) – 1. br Buseck Ida (1839-1865)

E1 – E2

– 2. gr Khevenhüller Ida (1843-1912)

E3 – E5

C5 Jenő (1814)

C6 István (1818)

C7 (II.) László (1820-1872) – 1. gróf Klebelsberg Leopoldina (1817-1909)

– 2. Vertu Laurencia (?-1917)

D1 Emanuel (1859-1904)

B6 József (1779)

B7 (III.) József (1780-1850) – 1. Adonyi Borbála

– 2. gr trakostyáni Draskovics Rozália (1798-1832)

C1 Anna (1817-) – br Pacassi János (-1849)

C2 (IV.) János (1818-) – Douglas Mária (-1844)

C3 Ödön (1820-1861)

C4 Dénes (1823-1832)

C5 Sándor (1826-1906) [*1858 osztrák br*] – kászonyi Kászonyi Gabriella (1841-)

C6 Mária (1828)

B8 Anna Katalin (1781)

B9 Anna Borbála (1783)

B10 Mária (1785-1805) – gr zsadányi és törökszentmiklósi Almásy Illés (1779-1838)

B11 (II.) Kristóf (1787-1811)

5. kép: Szentgyörgyi Horváth család
(Szluha, 2011. 606–609. p. alapján)

adósságainak rendezését két megbízható fiára bízva, évi 4000 váltóforint apanázt hagyott örökül, amennyiben (IV.) Antal vagy (II.) László fiai családjához költözne.⁶¹

Összegzés

Szentgyörgyi Horváth János kamarás történelmünk egy különösen mozgalmas korszakában él, a legfelső társadalmi körökben mozgó gazdag és tekintélyes Vas vármegyei nemesember. Gazdasági téren az apai örökség gondos folytatója, gyarapítója. Politikai, hivatali pályáján meggyőződése szerint egyszerűen a jó ügyek mellé állt. Új intézmények, egyletek alapításának buzgó támogatója volt, korának vezető értelmiségével és politikusaival kiváló kapcsolatokat ápolt. Feleségével, Latinovits Annával gyakorolt jótékonykodásuk magára vonta a kortársak figyelmét.

Élete utolsó évében csapások sorozata érte (a bajai tűzvész, egyik fiának tékozlóvá nyilváníttatása, feleségének pazarlása, a nagy bérletek körüli gazdasági és jogi bizonytalanságok), Széchenyi István mégis azt írta naplójában János halála előtt: „boldogan, könnyen és gyorsan hal meg”.

Dolgozatom bizonyos értelemben hiánypótló, hiszen a szentgyörgyi Horváth család három meghatározó nemzedékének története – (II.) Zsigmondnak a királyi testőrségbe lépésétől (IV.) Antal soproni főispáni helytartói kinevezéséig – máig feldolgozatlan. Ehelyütt megkíséreltem (III.) János portréjának felvázolásával a lemaradást valamelyest behozni, egyúttal a további kutatások értelméről meggyőzni az olvasót.

61 MNL VaML Sztgy. Horváth cs. ir. Fasc. 23. Nr. 116. Szentgyörgyi Horváth (III.) János végrendelete, 1841.

Köszönöm Benczik Gyulának a család levéltárának használatában nyújtott segítségét.

MARKÓ PÉTER
Átváltozás a Covid után

„A metaforák asszociációk útján, a »barkácsolás logikájával« keletkeznek, az aprólékosan megfigyelt környező valóság mindenkori kéznél levő elemei kerülnek felhasználásra” – írta Józsa Péter a Claude Lévi-Strauss és a „homológ metaforikus” kód című tanulmányában. Egy Franz Kafka-metaforával szeretnék én is barkácsolni a következőkben.¹

2020. március 15. örökre bevésődik az emlékezetembe. Kora tavaszi, napsütéses időben az istentiszteletről érkeztem a sárvári Petőfi-szobor elé az evangélikus testvérekkel koszorúzni. Az esemény attól volt különleges, hogy másnap kezdődött a Covid miatti lezárás az országban. A megemlékezés után hazaérve előntött a bizonytalanság, mint mindannyiunkat ebben az országban és szerte a világon. Mibe kerültünk? Hogyan fogunk kijutni – ha kijutunk egyáltalán – ebből a helyzetből, amire leginkább a „kafkai” jelző illik? Csodálkozhatunk-e, hogy sok gondolkodónak ezekben a napokban az *Átváltozás* című elbeszélése jutott az eszébe?

„Amikor egy reggel Gregor Samsa nyugtalan álmából felébredt, szörnyű féreggé változva találta magát ágyában. Páncélszerűen kemény hátán feküdt, és ha kissé fölemelte fejét, meglátta domború, barna, ív alakú, kemény szelvényekkel ízelt hasát, amelyen alig maradt már meg véleg lecsúszni készülő paplana. Számtalan, testének egyéb méreteihez képest siralmasan vékony lába tehetetlenül kapálódzott szeme előtt.”²

A 20. század egyetlen egy szerzője sem hagyott olyan jellegzetes mentális lábnyomot a nyugati világ kollektív tudatában, mint Franz Kafka – írja Peter Sloterdijk német filozófus. Úgy tűnhetne, hogy óriás volt ő, akinek pusztá elmúlása kitörölhetetlen árnyékot vetett a modern tájra. Kafka könyvei óta a hiábavaló kifejezés egy megváltozott jelentést vett fel. Az egyén meddő törekvését jelenti a felsőbb instancia homályos szférája felé, aki azt színleli, hogy rólad nagyon sokat tud anélkül, hogy te valami konkrétat arról tapasztalhatnál. Kafka hozzájárulása a Modern jelentéséhez nem csak a szigorú tér poétikájában mutatkozik meg, sokkal jelentősebbnek tűnik a korlátozott mozgás poétikájában. Belőle emelkedik ki a „kirepülés nélküli emberi lény”.³

Bruno Latour – azóta már elhunyt francia szociológus – így ír az ebben az időben megélt tapasztalatairól: „Amikor felébredtem, olyan gyötrődő kínt éreztem, amilyent Franz Kafka hőse érzett az *Átváltozás* című novellában, aki, mialatt aludt, egy fekete bogárrá, rákká vagy csótánnyá változott. (...) Ehhez hasonló metamorfózison estem át én is 2020 januárjában. Még emlékszem arra, hogy azt megelőzően hogyan tudtam a testemet mozgatni. Most úgy érzem, mint aki nek erőfeszítést kellene tennie, nehogy a háttával egy hosszú szén-dioxid-nyomot húzzon, ami nem teszi lehetővé, hogy vásároljak egy repülőjegyet, és elszálljak, és akadályoz minden mozdulatomban, hogy alig merem megérinteni a billentyűzetet attól való félelmemben, hogy felolvasztom a jeget valahol a távolban. Januártól minden rosszabb lett. Most egy aeroszolfelhőt vetitek

1 Józsa Péter: Claude Lévi-Strauss és a „homológ metaforikus” kód. In: Uő: Kód – kultúra – kommunikáció. Tanulmányok. Szerk. Ardó Mária. Bp., 1977. 99. p.

2 Kafka, Franz: Átváltozás. In: Uő: Elbeszélések, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973. 87. p.

3 Sloterdijk, Peter: Wer noch kein Grau gedacht hat. Suhrkamp Verlag AG., Berlin, 2022. 59–60. p.

magam elé, amelyiknek finom cseppjei apró vírusokat terjeszthetnek a tüdőben, amelyek képesek megölni a szomszédjaimat, akik megfulladnának az ágyukban, elkerülve a kórházi szolgáltatásokat. (...) Ki akarja úgy befejezni, mint Gregor Samsa, elpazarolni az életét egy szekrényben, szülei nagy megkönnyebbülésére? És most tényleg zajlik egy átváltozás, és úgy tűnik, hogy ebből a rémálomból nincs lehetőségünk felébredni. Amit egyszer lezártak, az mindig zárva marad. (...) A szörnyű rovarnak meg kell tanulnia mozognia körbe asszimmetrikusan, dudakodni a szomszédjaival, a szüleivel (...), mindannyian gátolva az antennáiktól, a gőzfelhőiktől, vírusaiktól és kipufogógázoktól, mindannyian csörögve-zörögve a protéziseiktől, az acéllamellák egymáshoz csapódó iszonyatos zajával. (...) Kafka fején találta a szegyet. Egy rovarra változni kíváló kiindulópont számomra, hogy tájékozódjak, és leltárt készítek.⁴

A vírus okozta lezárás lassan hozzászoktathat bennünket ahhoz az általános bezárkózáshoz, amit a környezeti katasztrófa okoz. Nagyon jól tudjuk, hogy ez nem egy válság, hanem egy átváltozás. Többé már nem ugyanaz a tested van, és többé már nem ugyanabban a világban forogsz, mint a szüleid. Ebben a pillanatban, ami velünk történik, ugyanaz, mint ami történt Gregorral, és rettegünk ettől az utolsó bezárástól. Az átváltozás során napjainkban Gregor az, aki csaknem normálisnak tűnik, és a szülei azok, akiknek a helyzete hihetetlenül mesterkéltnek látszik. Azt gondolják, hogy szabadok, és Gregor az átváltozott testének fogja, de pont fordítva történik.⁵

A pánik sokakban egy képzelt visszafordulást okoz a szülőföldhöz, ami lehetővé

tenné számukra visszatérni a normális élethez, és elfordulni attól a globális világtól, amerre mostanáig hajóztak. Ez okozza a nacionalizmus csábítását.

„Kísértet járja be Európát – írja Meinhard Miegel német társadalomtudós –, de ezúttal nem a kommunizmus kísértete, ahogy Marx Károly 170 évvel ezelőtt írta, hanem a szuverenitás kísértete, amelyik – úgy tűnik – egyre jobban magával ragad minket. (...) Mi a közös hiedelme a briteknek, az olaszoknak, a magyaroknak, a lengyeleknek és nem utolsósorban a németeknek? A szuverenitásunkat akarjuk! Ezzel a vággyal önmagában semmi baj nincsen. Mi lehet kifogásolható a függetlenségben, a fölényben, a biztonságban? De ebből a vágyból hiányzik a lényeg, és ez teszi olyan kísértetiessé. Mert ki vagy mi tud a 21. század körülményei között független és biztonságos lenni? Ez a kérdés lényegileg ugyanúgy vetődik fel az olyan nagyhatalmak, mint az USA és Kína, és a walesi kisparaszt számára is, aki hangos szavazatát a brexitre a saját szuverenitásának visszaépüléséért adta.”⁶

A nemzeti perspektíva reneszánsza Ulrich Beck szerint a jelenkori „Zeitgeist” strukturális skizofréniajának felel meg. Uralja még a gondolatainkat, miközben nekünk a társadalmi cselekvéseinkben, hogy a céljainkat elérjük, hosszú ideje már a kozmopolita térben kell mozognunk. Azt, hogy a világ egyetlen nemzetállama sem képes egyedül a globális klímakockázatot kezelni, ma már minden gyermek tudja. Ebből következik az a felismerés, hogy a nemzeti szuverenitás elve, a függetlenség és az autonómia az emberiség túlélésének akadályát jelentik. A „függetlenségi nyilatko-

4 Latour, Bruno: After Lockdown – A Metamorphosis. Polity Press, 2021. (továbbiakban: Latour, 2021.) 2–3. p.

5 Latour, 2021. 38., 80. p.

6 Miegel, Meinhard: Das System ist am Ende. Das Leben geht weiter. Verantwortung in Krisenzeiten, oekom verlag, München, 2020. (továbbiakban: Meinhard, 2020.) 78. p.

zatot” – Ulrich Beck szerint – „kölcsonös függőségi nyilatkozattá” kell változtatnunk. Amelyik ország a kooperációt elutasítja, le fog hanyatlani. A „metodológiai nacionalizmus” álláspontjáról – amely szerint a világ a nemzetállam körül forog – át kell térni egy „metodológiai kozmopolitizmusra”, amiben a nemzetek a „világkockázati-társadalom” körül forognak. Ezt jelenti a kopernikuszi fordulat 2.o. Ebből a nézőpontból egy olyan kockázatközösség lesz láthatóvá, amit a nemzeti nézőpont lehetetlenné tesz: a döntéshozó és a döntéseinek következményeit viselők térben és időben a távoli mások.⁷

Aki jólnevelten otthon ül, az is kozmopolita lesz. Az is, aki a szülőfaluját sohasem hagyta el, és soha nem szállt fel egy repülővel, magától értetődően és elkerülhetetlenül szoros kapcsolatban van a világgal. Ilyen-olyan módon érintett a globális kockázatokban. (...) A világ minden szegletében kényszerítve vagyunk a kozmopolita cselekvésre. Teljesen mindegy, hogy miben hisz az ember, és milyen valójában – nacionalista, vallási fundamentalista, feminista, a patriarchátus képviselője, Európa-ellenes, antikozmopolita, vagy mindez egy személyben –, aki csak a nemzetért vagy a régióért cselekszik, el fogja veszteni a kapcsolatot. Mindegy, hogy az ember gondolatban melyik múltban keres menedéket, akkor lesz sikeres, ha sikerül neki hidat építeni a másik ember világához.⁸

A világ átváltozása magától megy végbe, nem követ semmilyen programot. Nem normatív, hanem kizárólag leíró fogalom. Az átváltozás nem forradalom, nem reformáció, nem szándékolt, nem célorientált, nem része, és nem következménye pártok vagy nemzetek közötti ideológiai vitának.

7 Beck, Ulrich: Die Metamorphose der Welt, Suhrkamp, Berlin 2017. (továbbiakban: Beck, 2017.) 60–61. p.

8 Beck, 2017. 20–21. p.

Az átváltozás (metamorfózis) elmélete – amelynek megalkotására Ulrich Beck utolsó könyvében kísérletet tett – a világkockázati-társadalomból indul ki. „A világ átváltozása – írja – több és valami más, mint a zártból a nyitott felé való fejlődés, egy korszakváltása a világképnek. Ezt a világnézeti változást azonban nem a háborúk, az erőszak vagy a birodalmi agresszió idézik elő, hanem a sikeresen végrehajtott modernizációs lépések mellékkövetkezményei, olyanok, mint például a digitalizáció vagy az emberek által előidézett klímakatasztrófa megjósálása. A nemzetileg intézményesített világkép, aminek alapján a jelenkor embere a világot értelmezi, elhalványul. (...) Európa többé már nem a nemzetállamok múltja körül forog. (...) A nemzet és a nemzetállam nem egyszerűen szűnik meg, hanem átmegy egy metamorfózison. Ezért a helyét a digitális világkockázati-társadalomban újra meg kell határozni, amiben a határok folyékonyak, és mozgásban lesznek. Újra fel kell találni magunkat, és az emberiséget ehhez az új állócsillagvilághoz egy új röppályára helyezni.”⁹

Felvetődik a kérdés: lehetséges a demokrácia a klímaváltozás korában? Az új földtörténeti korszakban – amelyet először Paul J. Crutzen holland atmoszféra-kémikus nevezett antropocénnek 2000-ben – az ember az ökológia döntő tényezőjévé vált. Az emelkedő tengerszint az egyenlőtlenségek új területét hozza létre, egy olyan világtérképet, amelyikben a határvonal többé már nem a nemzetek és a társadalmi osztályok, hanem magassági szintek között húzódik. Ebből egy teljesen új világkép és túlélési esély következik. A társadalmi osztályok a klímaváltozás korában antropocén-osztályokká válnak. Másképp mondva: a társadalmi egyenlőtlenség problémája és kezelése belép

9 Uo. 18–20. p.

egy új földtörténeti korszakba. A klímaváltozás folyamatát, mint az alapvető társadalmi egyenlőtlenségek újraelosztásának és megszüntetésének eszközt kell figyelembe venni.

Kozmopolita nézőpontból – tekintsünk el most a kifejezés napjainkat eluraló pejoratív tartalmától – a nacionalizmus különösen káros méreg nem csak azért, mert globális háborúkat és egyenlőtlenségeket igazol. Tűzveszélyes már a kognitív hozzáállásában is, mert egy végleges meghatározását adja a társadalmi és politikai referenciakeretnek és a gondolkodás meg a tudás alapkategóriáinak. A 21. században a nemzetek védői világidegen idealisták, olyanok, akik a valóságot a nemzetállamok szemüvegén keresztül szemlélik, és képtelenek felismerni a világ átváltozását.

A generációk közötti harc világszínpadán a szerepek tisztán vannak elosztva – írja Ulrich Beck –: az idősek képviselői a neandervölgyiek, a fiatal, globális generációk a homo kozmopolitikusz nemzetiségéhez tartoznak. Az az átváltozás, amit az idősek egzisztenciális fenyegetésként élnek meg, nekik második természetükké vált. Jóllehet az idősek is egyszer mint emberek jöttek a világra, de közben nyugtalan álmokból ébrednek, mint valamikor Gregor Samsa, másként mondva: digitális analfabétaként. A mai fiatalok mint digitális anyanyelvűek jönnek a világra. A mágikus szó: „digitális”, valamikor csak ígéret volt, nekik a kezdetektől a génjükben van. (...) Azok, akiknek az átváltozás a második természetükké vált, kifejlesztettek egy olyan kompetenciát, ami képessé teszi őket, hogy az itt és az ott közötti életet irányítani tudják, és a kitérőket, a tárgyalásokat és az ellentmondásokat természetesnek fogadják el. A neandervölgyiek azonban fellázadnak ez ellen, és a tekintélyüket (autoritásukat) igyekeznek a homo kozmopolitikusszal

szemben megvédeni. Így tekintve a nemzeti és a kozmopolita szemlélet átváltozik generációs konfliktussá, ami családon belüli és családon kívüli szembenállásban jelenik meg.¹⁰

Egy globális újraelosztás fog a jövőben drámai módon felerősödni. Az egyik oldal törvényekkel és határkerítésekkel próbálja a bősége maradványait megvédeni, a másik oldal minden erejével azon lesz, hogy megrohamozza ezeket a határokat egy jobb élet reményében. Az eredmény egy konfliktusos interakció, amelyben a globális kockázatgeneráció egyik frakciója, a fejlett országok fiataljai állnak szemben a szegény országok fiatal generációjának másik globális frakciójával.

A 21. században nincs többé egy zárt tere a keresztény nyugatnak, mint ahogy arról romantikus történészek és politikusok álmodnak. A növekvő transznacionális kötődéseket és köteleződések tekintetbe véve Európa nyitott hálózatokká válik, cseppfolyós határokkal, ahol a külső egyben belső is.¹¹

Drámai helyzet, hogy az emberiség, élén a korán iparosodott társadalmak népével, évről évre több erőforrást használ fel, mint amit a Föld eltartóképessége lehetővé tesz. Az anyagi jólét és a boldogságnövekedés egyaránt elérte a határait. Az emberiségnek el kell búcsúznia régóta dédelgetett álmától, az anyagi jóléten keresztül elérhető boldogságtól. A Föld ezerféleképpen jelez, hogy kimerült. 2050-re előreláthatóan az emberiség az új évet már kimerült Földdel kezdi, ami azt jelenti, hogy aminek rendelkezésre kellene állnia, már az előző évben felhasználásra került. Másképpen fogalmazva: ahhoz, hogy az emberiség az eddig megszo-

¹⁰ Uo. 244. p.

¹¹ Beck, Ulrich: *Der kosmopolitische Blick oder: Krieg ist Frieden*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2004. (továbbiakban: Beck, 2004.) 140. p.

kott módon éljen és gazdálkodjon, két Földre lenne szüksége.

Felvetődik a kérdés – írja Meinhard Miegel –, a demokrácia meg tudja-e hozni a szükséges döntéseket, és megoldani az emberiség előtt álló olyan problémákat, mint a klímaváltozás, a migrációs hullámok vagy az emberi jogi sértések? Tud-e igazságosságot teremteni a társadalmon belül vagy globálisan? Meg tudja-e teremteni, és tartósan biztosítani az anyagi jólétet? Az őszinte válasz, hogy ezek közül semmit sem. Nem lehet eléggé gyakran ismételni: a demokrácia a nép uralmát jelenti. Aki szembe fordul ezzel az uralommal, elkerülhetetlenül saját magával fordul szembe. (...) A demokrácia és a kiváltságok kizárják egymást.¹²

A nagyobb pártok, az egykori néppártok zsugorodnak, a kispártok pedig felerősödnek. Ez mindenhol érvényes a nyugati demokráciákban. Alkalmoszerűen lassítható ez a folyamat, de fel nem tartóztatható. Milyennek kell egy pártrendszernek lennie, amelyikben minden polgár saját vallásalapítónak, törvényhozónak, bírónak és sok minden másnak képzelet magát? Egy ilyen nagymértékben heterogén, csoport- és egyéni érdekek által vezérelt, felkorbácsolt népességben kinek fontos még a liberális, a szocialista és hasonló irányultság? A polgár mindez egyszerre: esetenként rendkívül konzervatív, aztán utána ultraliberális, egyik nap a szociális igazságosság ügyvédje, a másikon a kiváltságok védelmezője.

„A fiatal demokráciák – írja Miegel – a legszükségesebből szenvednek hiányt: a demokratákból. Platon közel 2500 évvel ezelőtt hangsúlyozta, hogy a demokrácia olyan embereket kíván, akik önmagukat tudják korlátozni. Platon számára a legtöbb ember a határtalan szabadságra törekszik. Eközben törekszik határtalan vagyonnöve-

kedésre, önmegvalósításra, elismerésre. A demokrácia gyengesége, hogy nem tud semmi hatásosat ez ellen a határtalan törekvés ellen szembeállítani. Mindenki mindent tőle vár el. (...) A demokráciára jobban érvényes, mint más társadalmi formára, hogy minden tagjának tudatos és szándékos önkorlátozása nélkül nem képes a túlélésre. (...) Emiatt kell minden egyesnek feltennie, és önmagának megválaszolnia a kérdést: vajon az ő életstílusa társadalmilag hasznos és fenntartható? Minden egyesnek törekednie kell arra, hogy magát az egészhez hozza harmóniába, és ezért kompromisszumokat kell keresnie az élet összes területén. A demokrácia demokratikus emberek hozzáállásán áll vagy bukik. Emiatt labilisabb minden más társadalmi rendnél. De megvan az esélye, hogy minden másnál stabilabb legyen.”¹³

Egyedül a gazdaság növekedésének alapján egy ország állapotáról és fejlődéséről megbízható állításokat még megközelítőleg sem tehetünk. Olyan növekedési stratégiára van szükségünk, amelyik a környezettel és az emberrel összhangban valósul meg. „Ahelyett, hogy az anyagi javak növekedésén keresztül elérhető jólét álmát hajszolnánk – fejt ki a világhírű német társadalomtudós –, egy másik álmom válhat valósággá: boldogság az immateriális javak növekedésén keresztül, olyan erők kibontakozása által, amelyek ma még sok ember számára parlagon hevernek. Egy rendszernek vége van. Fényesen ragyogott, és történetileg jelentős szerepet játszott. De mára már kiégett. Valami új jelent meg, és ez az új jobb lehet, mint a most elmúló. Ezt az újat kialakítani egy olyan esély, amelyik nem minden generációnak kínálkozik. A ma élő generációknak ezt az esélyt a kultúrájuk megújítására kellene kiaknázni.”¹⁴

12 Meinhard, 2020. 111–113. p.

13 Uo. 132–133. p.

14 Uo. 152. p.

Az előzőekben kifejtett gondolatokkal azt szerettem volna érzékelhetővé tenni, hogy Franz Kafka elbeszélésének főszereplője milyen mértékben alkalmas még ma is a világ körülöttünk zajló átváltozásának magyarázó szemléltetésére. Jóllehet, Józsa Péter a magyar művészetszociológia és szemiotika tudományos megalapozásához járult hozzá elévülhetetlenül, de a társadalmi jelenségek magyarázatára a költészet, a metaforák alkalmaságát is elvitathatlannak tartotta a racionális gondolkodás mellett.

A Covid miatti lezárást követően számos kutatás indult abból a célból, hogy feltérképezze, milyen hatások értek minket, és mit tanultunk belőlük. Kiemelendő közülük az Eötvös Loránd Tudományegyetem

Savaria Egyetemi Központ által megjelentetett *Globális kihívás – lokális válaszok* című kötet, amely azzal a céllal szerkesztődött 2020 nyarán – a járvány első hulláma után –, hogy megvizsgálja és bemutassa a járvány társadalmi és gazdasági hatásait. A kötetben 42 szerző elemzi a járvány társadalomra, gazdaságra és egyénre gyakorolt szerepét.¹⁵

A koronavírus-járvány az egész világ számára átélhetővé tette azt a körülöttünk zajló átváltozást, amiről nem akarunk tudomást venni, és eddigi, önsorsrontó életünket kívánjuk tovább folytatni. Azt az életet, amelyet James Lovelock, a Gaia-elmélet megalkotója úgy jellemez, hogy durva utat jelöl ki a jövő felé.

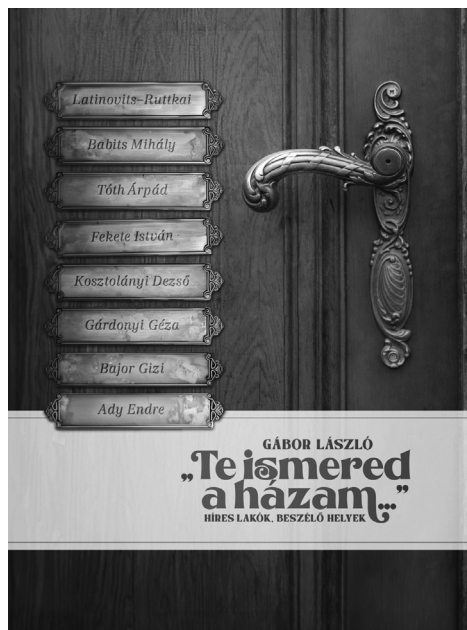
15 *Globális kihívás – lokális válaszok – A koronavírus (Covid19) gazdasági és társadalmi összefüggései és hatásai.* Szerk. Kovács László. Savaria University Press, Szombathely, 2020.

Gábor László:
„Te ismered a házam...” –
Híres lakók, beszélő helyek

SZÜLŐFÖLD KÖNYVIADÓ, SZOMBATHELY,
 2024. 316 OLDAL

„...a végtelent akarja. Mária...
 semmit se tud, csak mindent...”

Felejtethetetlenül szép sorokat olvasunk Kosztolányi Dezső *Röpipma* versében, amely a költő legszebb szerelmi vallomásai közé tartozik. A költemény litániás hangulata és gazdagon áradó képei soronként mozdítják meg és mossák el a földi létezés (szöveg)határait, éterivel emelve a szeretett nőt, Máriát. Vajon ki lehet a titokzatos múzsa, merül fel bennünk szinte teljes természetességgel a kérdés. Nem csoda, hiszen „...az olvasókat nemcsak az olvasott szöveg, de annak tágabb – életrajzi és kultúrtörténeti – kontextusa is érdekli” – írta Halmi Tamás *Rekonstruált sorsok* recenziójában, amely Gábor László „Te ismered a házam...” – *Híres lakók, beszélő helyek* kötetét ajánlja. A könyv ráadásfejezete *Kosztolányi utolsó szerelmének lábnymain* címet kapta, amely Visegrádon játszódik. Különös véletlen, hogy épp itt bukkanunk Vas vármegyei kötődésre, hiszen a nagy költő múzsája, Radákovich Mária fiatal korában Szentgotthárdon élt: „A környékbeli andalgások és együttlétek alkalomával sokat beszélgettek. Leginkább Kosztolányi kérdezgette az asszonyt. Minden érdekelte... Mária elmesélte az egész életét, hol született, hogyan költöztek a fővárosból egy vidéki, Vas megyei kisvárosba, Szentgotthárdra.” Gábor László könyvének címadása, „Te ismered a házam...” varázsos világot sejtet, sokunk meghatározó verselményét, Kosztolányi Dezső *Hajnali részegségét* idézve. Az alcím pedig stílusosan leszűkíti, hova is csöppenhetünk a kötetet olvasgatva, lapozgatva. Híres művészek

számára fontos otthonok, nyaralók és helyek táruznak fel megkapó módon, természetes közelségben.

Kik is ők? Latinovits Zoltán, Bajor Gizi, Ady Endre, Babits Mihály, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső, Fekete István és Gárdonyi Géza: a névsorból máris láthatjuk, hogy a szerző számára a színművészet és az irodalom egyaránt különös vonzerővel bír. A tartalomjegyzéket végigfutva a gyakorlott szemű olvasó máris felmérheti, az egyes írások között nem szükséges sem színház-, sem irodalomtörténeti kronológiát keresni. Természetesen összefüggések és áthallások adódnak bőven. Magunk dönthetjük el, hogy milyen befogadói pozícióból olvasunk, és melyik történettel kezdjük el az időutazást. Gábor László ebben legalább akkora szabadságot ad nekünk, mint ahogyan ő maga járta be Ady Endre pesti lakását, vagy fedezte fel a budai várban Tóth Árpád egykori házában ablakait. Mert a „Te ismered a házam...” előszavában a szerző igen visszafo-

gottan, mégis már a negyedik mondatában egyértelműen jelzi, hogy a kutatásai mellett „...valóságos időutazásban lehetett részem. Az ismeretek ugyanis pillanatok alatt életre kelnek azokon a helyeken járva, ahol ők éltek... A tér ugyanaz... az idő pedig beutazható.” Talán nem véletlen, hogy minderről épp Babits Mihály sorai jutnak eszünkbe az *Útinaplóból*: „...voltaképpen minden élet utazás... Minden lélek utazik (térben és időben) – és minden őszinte könyv útinapló.”

Gábor László könyve őszinte időutazás, mert személyes közelségbe hozza az említett művészeket. Ennek oka kettős. A szerző jó tollú, és könnyed történetmondó stílusa van. Minden apróságra kiterjedő pontos figyelme, érdeklődése sorról sorra ragadja magával az olvasót. S mielőtt feleszmélnénk, rögtön be is látjuk, hogy a történetek a korabeli tárgyi környezet bemutatásán túl a művészek egyéniségét és a művészi alkotás titkait is fürkészik, mint például: „Hogyan születik a mű?” – „Miből és hogyan formálódik a tehetség?” – „Mi adhat ihletet?” S valljuk be, a mindenkori olvasó a sorokban vagy a sorok között olvasva a mélységet és magasságot megélő és átadó zsenialitás mellett emberi vonásokat, személyes arcéleket is keres. Vajon a híres lakók boldogok voltak-e Budapesten, Esztergomban, Visegrádon, Göllén vagy éppen Egerben?

A válaszokat egyéni és láttató módon kapjuk meg, hiszen már tudjuk, hogy a régi történeteket idéző helyek és házak azonnal üzenni és beszélni kezdenek, amint az érdeklődő tekintet sávjába esnek. Az egyes fejezetek végén Gábor László ugyanis különleges játéktérbe invitálja olvasóját. Itt szerző és olvasó összekacsint, helyet adva egy pillanatnyi ámulatnak, ahogy Kosztolányi írta:

„Miféle ország, mondd, e gyermek-ország,
miféle régen elsüllyedt mennyország?”

Az író kevés helyet hagy a kételynek. S ha ébrednek is kérdések bennünk, hamar, szinte a következő sorban választ is kapunk rájuk. A szövegeket kísérő, igényesen válogatott fényképanyag pedig önmagáért beszél.

Az érdeklődés és az inspiráció nagy erőt ad, de egy ilyen könyv megírásához komoly kutatómunka is kellett. Látván az írásokhoz kapcsolt gazdag forrás- és irodalomjegyzéket, ebből sem volt hiány. Ha valaki érdeklődne egy-egy rész kérdés iránt, innen bőven meríthet a jövőben. Külön megjegyzendő, és ez már a köszönetnyilvánításból is kiderül, hogy az adott témakör elismert irodalomtörténészei, szakemberei, a művészek családtagjai is kísérték, támogatták Gábor László munkáját, amit az érdeklődő olvasók mellett az érettségire készülő fiatalok is haszonnal forgathatnak.

A könyv olvasószervezője Bardi Erzsébet. A könyvtervet és a nyomdai előkészítést Geosits Zsolt végezte. A kötetborító Müller Péter grafikus munkáját dicséri. A szombathelyi székhelyű Szülőföld Könyvkiadó, Farkas Csaba vezetésével, egy újabb tartalmas és minőségi könyv kiadását tudhatja magáénak.

A kezdő időutazók számára ajánlott beavató olvasmány, a gyakorlottaknak pedig kiváló kézikönyv Gábor László: *„Te ismered a házam...” – Híres lakók, beszélő helyek* című műve. Főleg úgy, hogy a fent felsorolt kérdésekre is válaszokat kapunk, hiszen jelzi a kötet mottója, amely egyben jó útravaló is:

„...boldogok voltunk, ámbár ezt nem tudtuk,
hiszen éppen ezért voltunk boldogok.”
(Fekete István)

G. Tóth Franciska

Vig Károly: Utazók, rovarászok, vadászok

SAVARIA MÚZEUM, SZOMBATHELY, 2024.

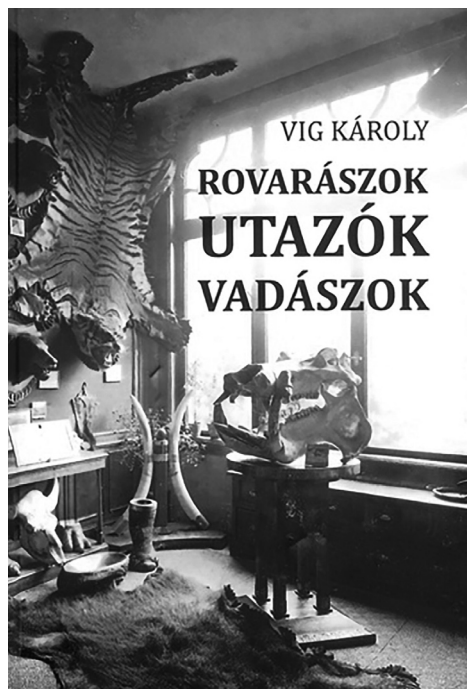
538 OLDAL

Utazni, vadászni, rovarászni... minden időben és mindenütt

Kultúránkat és tudományosságunkat nagyban meghatározza az a tudat, hogy a középkor óta gyakorlatilag nincs tengerünk, így csak lélekben hajózhatunk ki szabadon a világ tágas óceánjaira. Emiatt az egzotikus tájakról érkező mindenféle információ nemcsak a kézzelfogható dolgokban, hanem a szellemiekben is „tájjidegen”. Minden, ami forró égövi, nem közvetlenül az anyanyelven át, hanem közvetítőkön keresztül érkezik hozzánk. A trópus nem szerves része a magyarnak, amiből a forró égövi gazdagságot leíró taxonómia hiányzik, ebből a szempontból tehát nem mérhető a gyarmattartó angol, francia, holland, portugál vagy spanyol műveltséghez.

Vig Károly könyvét olvasva a fentiekben leírt meggyőződésünk meginoghat, sőt ha bátrabbak vagyunk, meg is cáfolhatjuk. Mert olvassuk, így lelki szemünkkel látjuk is: bőven akadt kalandra termett, vállalkozó szellemű hazánkfiai, akik nem ijedtek meg a ténytől, hogy nincs magyar kikötő, nincs magyar vállalkozás, nincs magyar lerakat, ezért a tengerentúlt „magyarul” kell felfedezni. És valóban: a kemény táblás, matt műnyomópapírra printelt 538 oldal és 266 számozott ábra a magyar kultúra és tudományosság mindעדég rejtőző, kimeríthetetlen tárháza. Mi módon?

A szerző különleges szeretettel és gondossággal komponálta meg a fejezeteket, amelyeknek már a címe is sokatmondó: Lábnymok nélkül (1), Afrika vonzásában (2), Titokzatos Abesszínia (3), „A mesék kóbor lovagja” (4), Magyar zoológusok Dél-Amerikában (5) és Jósa Jolán paraguayi uta-

VIG KÁROLY ROVARÁSZOK UTAZÓK VADÁSZOK

zása (6). Az első a már letűnt nemesi világ trópusi tájak iránt mutatott, egykor oly divatos vonzódását tárja elénk. Ennek valóban hiába keressük lábnymait, mivel a fellelés olykor nem jótékony homálya takarja: egykor az osztályharc vörös posztója, manapság pedig a természetvédelem zöld köpenyege. A szerző igencsak jó, vizsla szimattal és buldogszerű kitartással ered nyomába a Forgáchoknak, Széchenyieknek, Telekieknek és Zichyeknek, továbbá más nemes uraknak. És miután rejtőző nyomaikat felleli, sok mindent napvilágra hoz velük kapcsolatban. Bizony meggyőzően sorolja, hogy magyarjaink nemcsak a nagy felfedezők lába nyomában jártak, hanem maguk is súlyos tényekkel járultak hozzá – nem is csekély módon – a trópusok ismeretének bővítéséhez. A szerző ezzel vezet át minket a következő fejezetbe: Afrikába röpti az olvasót, és a Fekete István regényben

megörökített Kittenberger Kálmán neve mellett feltűnnek már nemcsak hivatásos utazók és vadászok, hanem megszállott tudósok is, akik rovarásznak vagy az állattan egyéb ágait művelik. Közülük említsük meg Madarász Gyulát (1858–1931), aki egész életét a madarászat tudományának szentelte. Igazi *nomen est omen*, mivel családneve nem felvett volt, hanem valódi, kékvérű nemeskisfaludi familiáris védjegy. A harmadik fejezet a fekete kontinens jánospap országába emel, az abesszin földre. Az olvasó meglepődve, fölhúzott szemöldökkel konstatálja a magyar jelenlétet, a különféle üzleti próbálkozásokat, amelyek egészen a kommunista időkig érték, „A Szentháromság Hatalma”, Hailé Szelasszié császári udvaráig... A negyedik fejezet külön személyi monográfiának is beillene. Részleteiben mélyed el Vojnich Oszkár (1864–1914), a magyar arisztokrácia különös alakjának életútjában. A fejezet érdeme, hogy a szerteágazó fonalakat egybe- szövi, és a báró hallatlanul kusza életét képes egészként bemutatni. Így vált azzá, amivé lennie kellett: az író szándéka, a fejezet zárszava szerint „leltárt hagyott nekünk arról a korról, ami visszavonhatatlanul és örökre elenyészett”. A fejezet kapcsán elgondolkodtam nemrég elhunyt rokona, az általam jól ismert Vojnits András (1941–2021) életútján, akinek hasonlóan kalandos, bár szerencsére nem tragédiával végződő élete volt: vajon öröklődik-e az utazni vágyás, a felfedezni akarás nyugtalansága? Az utolsó két fejezettel a szerző áthajóztatott az én kedves Dél-Amerikámba, ahol magam is jártam, és jó pár „lepkefelfedezést”

tettem. Ez a kontinens különösen „feltáratlan” a magyar tudósok és utazók szempontjából. Pedig a 17. században működő úttörő jezsuita missziókban több magyarországi származású pap is tevékenykedett. Egyikük, Szluha János SJ (1723–1803) készítette az első részletes térképet a kontinensről. Olvasva a könyvet, nagy meglepéssel töltött el, hogy a múzeumi lelőhelycédulákról jól ismert Anisits, Jósa, Lakos, Újhelyi, Vezényi nevek meglevenednek és bizonyítást nyer, hogy nemcsak hazánkfiak, hanem lányok is bőségesen megemlékeztek a hazáról. Nemcsak példányokat küldtek a magyar nemzet múzeumának, hanem az akkori folyóiratok hasábjain meg is osztották élményeiket.

Örömmel forgattam a könyvet, amelynek minden fejezete bőségesen illusztrált, hivatkozások hosszú jegyzékével ellátott. A szöveganyagban számtalan eddig sosem publikált irat vagy levél anyagát közli, vagy már rendkívül nehezen előbányászható folyóiratok oldalain megjelent, a trópusok színes forgatagát bemutató beszámolók látnak itt újra napvilágot. A könyv forrásértékét nagyban elősegítené egy névmutató. Bízunk benne, hogy a következő kiadásból nem fog hiányozni, mert biztos vagyok benne, lesz következő kiadás, hiszen ez a könyv nemcsak a szűk muzeológusi szakmának, hanem az egyetemes magyar kultúrának is a sarokköve. Gratulálok a szerzőnek, aki bizonyította, hogy nekünk, magyaroknak is érdemes minden időben és mindenütt vadászni, utazni és rovarászni!

Bálint Zsolt

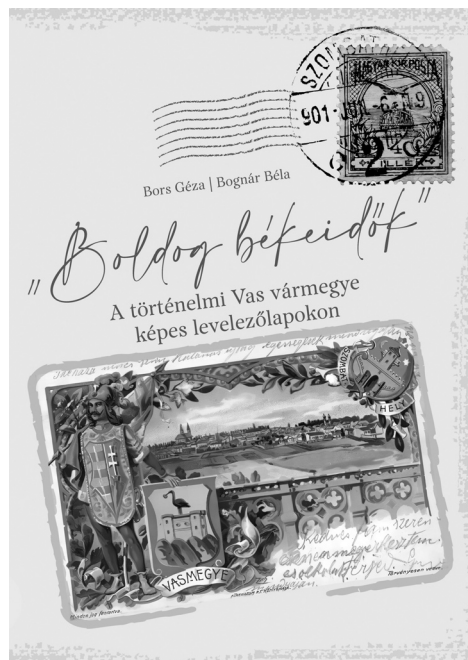
Bors Géza – Bognár Béla: Boldog békeidők. A történelmi Vas vármegye képes levelezőlapokon

SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ, SZOMBATHELY,
2024. 440 OLDAL

A magyar millennium ünnepi évétől, 1896-tól jelentek meg hazánkban a képes levelezőlapok, amelyek az internetes információk terjedéséig, a 2000-es évek derekáig az élmények képszerű megosztásának szinte kizárólagos eszközei voltak. Ebben a bő egy évszázadban a fővárostól a legkisebb faluig valamennyi település a legszebb arcát, a legismertebb nevezetességeit igyekezett összegyűjteni és megjeleníteni ezen az adathordozón. A tömegessé váló képeslapok a közösségi összetartozástudat, a büszkeség megtestesítőivé váltak, ugyanakkor a személyes üzenetek miatt mindegyik különleges és egyedi. Bemutatják a hely szellemét és megmutatják a szellem helyét minden korszakban.

A képeslap lehet művészi vagy giccses, szép vagy csúnya, kicsi vagy nagy, színes vagy szürke, éles vagy tompa, időtlen vagy ideglen, kiállított vagy elrejtett, sima vagy gyűrött, célba ért vagy elveszett. Olyan, akár az életünk: nem örök, de maradandó. Ezért hívjuk segítségül őket, hogy elmeséjék nekünk a múltunkat, bemutassák velünk a jelenünket és kiszínezzék bennünk a jövőnket.

Így tesz a történelmi Vas vármegyét 1896-tól a trianoni békeszerződésig tartó időszakban képeslapokkal bemutató új, színes album is. A kötet szerzői, a jánosházi Bors Géza és a soproni Bognár Béla évtizedek óta rendszeresen és rendszereszerűen gyűjtik az erről a térségről megjelent képes levelezőlapokat, tehát ami hiányzik valamelyikük gyűjteményéből, az nagy valószínűséggel nem is létezik.

A birodalmi kiterjedésű történelmi Magyarország nyugati végvidékén elhelyezkedő, régiónyi méretű Vas vármegye a jelenlegi vármegye területének és lakosságának több mint másfélszeresét foglalta magába. Településállománya a 19–20. század fordulóján 611 helyhatóságot számlált, amelyeket tíz járásba soroltak.

Az album a járási beosztás szerint mutatja be a településeket, aszerint oszlik fejezetekre. Minden egység a járás általános bemutatásával kezdődik, felsorolva az oda tartozó helységeket, csillaggal jelölve azokat, amelyekről nem készült képeslap. Minden esetben a járási székhely áll az első helyen, majd ezt követi a többi oda tartozó falu. A képeslapok a magyar *Gründerzeit* dinamikusan fejlődő korszakának helyi pillanatképei, amelyek az ország nagyon gyors szellemi és tárgyi gyarapodásának a lokális lenyomatait, az ország egyik legtagoltabb településhálózatú, aprófalvas vármegyéjének

a városi fejlődését mutatják be. Mementói az ezeréves magyar történelem sem azelőtt, sem azóta nem tapasztalt fejlődést hozó negyedszázadának, megfakult fotóival rajzolnak éles képet a dualizmus kor Vas vármegyéjéről.

A boldog békeidők utolsó üdvözetét küldi az utókornak többek között Kőszeg szabad királyi városa, Szombathely, a Nyugat királynője, Borostyánkő, Léka, Németújvár és Rohonc büszke vára, Vasvár, az ősi megyeszékhely, a vasúti csomópont: Celldömölk, az ipari centrummá lett Szentgotthárd, a tótsági székhely, Muraszombat

és megannyi kisebb község, amelyek 1920-tól immár három országban kaptak helyet és keresik boldogulásukat.

A történelmi tények ismerete teszi még szebbé, emelkedettebbé ezt a művészi albumot, amely megmutatja, hogy milyenek a giccses, szép vagy csúnya, kicsi vagy nagy, színes vagy szürke, éles vagy tompa, időtlen vagy idétlen, kiállított vagy elrejtett, sima vagy gyűrött, célba ért vagy elveszett valóság megidézésére képes lapok.

Németh Sándor

ZOLTÁN CSISZÁR:
 UNTER DEM FLÜGEL DES ADLERS
 (DAS UNTERE KEMENSHÁT
 IM 18-19. JAHRHUNDERT)

Der Wortartikel untersucht als Fortsetzung der in der Nr. 2. und 3. der Zeitschrift Vasi Szemle erschienenen Beiträge in der türkischen Herrschaft, was jetzt als Kleinsiedlungskemeneshát genannt wird. Es wird der Status der bewohnten Ortschaften nach der Vertreibung der Türken analysiert. Als Quellen des Beiträges dienen die Daten der teils gut verarbeitet betrachteten Steuerhinterziehungen, Urbare und Volkszählungsdaten. Der Beitrag endet mit der Bekanntmachung der Volkszählungsergebnisse vom Jahre 1869. Die erschlossenen Angaben gewähren ein umfassendes Bild über den Status der berührten Siedlungen bis zum Ausgleich. Es wird unsere mangelhaften Kenntnisse gut ergänzt. Kurz zusammengefasst: auf die erste Hälfte des untersuchten Zeitalters sind die Zahlen der Häuser und Pforten sowie Grundstücke, der explorierende Zuwachs der Bevölkerungszahl bezeichnet. Dies führte zugleich auch die Verschlechterung der Agrarbevölkerung herbei.

JUDIT SZIPÓCZ:
 DIE GESCHICHTE, VERGANGENHEIT
 UND ZUKUNFT DER FILZFABRIK IN
 KŐSZEG

Kőszeg kann sich mit einer reichen Handwerkererschichte rühnen, deren Teilnehmer ihr fachkundiges Wissen durch Studienreise entweder in Deutschland oder Belgien verfeinern konnten. Dadurch wurde eine ausgezeichnete Grundlage fürs Schmuckkästchen (Kőszeg) in seiner gewerblichen Entwicklung und Verbürgerlich-

ung verfeinert. Mithilfe des reichen Nachlasses wurde textiltgewerbliche Kultur geschaff. 2016 wurde der Betrieb im Rattersdorfer Tal (Róti völgy), der der Name Multifelt Factory kriegte. Die Filze werden in zwei großen Gruppen geteilt: in gewerbliche und Konfektionsfilze. Die gewerbliche Anwendung war im 19-20. Jahrhundert ausserordentlich vielseitig. Es wurde in zahlreichen Bereichen des Lebens angewendet. In den 1990-er Jahren wurde die Nachfrage für den Filz stufenweise reduziert. In den Jahren von 2000 wurde ein neues Segment eingeführt: die Anwendung des Filzes in der Innenarchitektur. Es werden systematisch workshops veranstaltet. Die Anwendung des Designfilzes ist ausserordentlich vielseitig. Die Produktfamilie Silent Stones wurde 2023 weiterentwickelt.

GÁBOR TÓTH – BARBARA SÁNTA:
 DER ÖSTLICHE FRIEDHOF VON
 SAVARIA – NEUERE
 ANTHROPOLOGISCHE DATEN
 (SZOMBATHELY, RÖMERZEIT)

Die archäologische Forschung des östlichen Friedhofes von Savaria startete im 19. Jahrhundert. Die neueren Ergebnisse entstanden in 2022, anhand der Bautätigkeit vorangehenden Erschließung. Im Laufe deren wurde neuere 33 Gräber erschlossen, weitere 3 Gräber meldete sich in der Aufschnittwand. In meisten der erschlossenen Gräber vergraben sich im Laufe des 3-4. Jahrhunderts. Das Ritnal zeigte ein einheitliches Bild vor (W-O orientiert, Toten auf Rücken gelegter Position). Die Gräber variieren sich vom einfachen Erdgrab durch die Ziegelgräber bis zur Konstruktion der Grabbau von Stein-Ziegel-Mörtel. Die meisten der Gräber wurden verwüstet und/oder ausgeraubt. Es ist gelungen,

menschlicher Knochenüberrest aus 28 Grebern zu retten. Die meisten davon sind entscheidend mangelhafte Bruchteilknochen. Die Ergebnisse der antropologischen Untersuchungen modifizieren unsere bisherige Kenntnisse nicht, es gelten bloß als Datenlieferung.

GABRIELLA GÁSPÁR:
STATUS, RANG, VERMÖGEN IN DER
GESICHTE DER FAMILIE MIKOS VON
TARRÓDHÁZ

Im Beitrag wird die Herkunft und Laufbahn von Baron László Mikos von Tarródház zusammengefaßt. László Mikos, der in Kőszeg in einer mitteladeligen Familie geboren wurde, verdankte seine Karriere, Rang und Vermögen seinem juristischen Wissen und Fähigkeit. Seiner Person ist deshalb von Bedeutung, daß er auch an zwei bedeutenden Ereignissen am Ende des 18. Jahrhunderts teilnahm: in der konservativen Reformbewegung und im Jakobinerprozeß. László Mikos verbrachte Zweidrittel seines Lebens in Landesämtern. Er war zugleich ein Rechtswissenschaftler, seine Arbeit wurde außerordentlich anerkannt.

DR. TIVADAR PUSKÁS – REZSŐ
LENDVAI – TAMÁS KÖCSE:
EIN DOKUMENT AUS DEM LEBEN DES
RETTUNGSWESENS IM KOMITAT VAS
DAS KONZEPT – UND WAS DARAUS
GEWORDEN IST

Der Beitrag arbeitet die Geschichte der Notfallversorgung nach dem von Dr. Tivadar Puskás Ende 1994 ausgearbeiteten Konzept auf. Das Konzept bestimmte damals zehn Themenbereiche für die Weiter-

entwicklung, und dieser Artikel fasst die Ergebnisse eines Vierteljahrhunderts zusammen. Es lässt sich feststellen, dass die Vorschläge zu einem bedeutenden Teil verwirklicht wurden, und manche erwiesen sich auch auf nationaler Ebene als richtungsweisend. So das Netz von Rettungstationen und die Integration des ärztlichen Bereitschaftsdienstes in den nationalen Rettungsdienst, um eine Erstversorgung innerhalb von 15 Minuten zu gewährleisten.

GÁBOR KOVÁCS – SÁNDOR NÉMETH:
DIE VERWALTUNG DES KOMITATES
VAS SEIT DER POLITISCHEN WENDE

Das Ziel des Beitrages: die Vorstellung der Verwaltung des Komitates Vas. Anhand der im Titel schriftliche Verfassten konzentriert sich die Untersuchung auf die seit der politischen Wende der 1990-er Jahren verbrachte Periode. Es werden hiemit auch die moderne Verwaltung nach dem Ausgleich, die wichtigsten historischen Zeitalter: die rechtlichen Rahmen und auch die sich in Haupttatsachen im Siedlungsbestand des Komitates niederschlagenden wichtigsten Faktoren untersucht. Es werden die kleineren Gebietsstufen, Gebietskategorien, Kreisnotariaten, Bezirke, kleinere Regionen, gemeinsame Selbstverwaltungsämter auch einzeln untersucht.

GÉZA BALÁZS:
DIE ERINNERUNG AN PÉTER JÓZSA IN
SZOMBATHELY UND NAGYRÁKOS

Der Beitrag stellt Werk und Leben des Kultursoziologen und Kultursemiotikers Péter Józsa und seine Beziehung zum Komitat Vas und der Ortschaft Nagyrákos vor, und

berichtet über die im Zusammenhang mit seinem Lebenswerk im Komitat (in Szombathely und Nagyrákos) seit 2002 organisierten Veranstaltungen, insbesondere über das Symposium von 2024 zum Thema Sinngebung in den Künsten.

CSILLA PUP:

DAS PORTRAIT DES KÄMMERERS
JÁNOS SZENTGYÖRGYI HORVÁTH

Die Geschichte der drei herausragenden Generationen der Familie Horváth aus Szentgyörgy wurde bis heute nicht aufgearbeitet. Diese Arbeit stellt einen Versuch dar, den Mangel zu beheben. Der Kämmerer János Szentgyörgyi Horváth (1777-1841) erlangte über seine Tätigkeiten als Grundherr und seiner Karriere in amtlichen Funktionen hinaus insbesondere durch seine Freigiebigkeit als Förderer neuer Einrichtungen und Vereinigungen und durch seine ausgezeichneten Beziehungen zu zeitgenössischen Intellektuellen und Politikern (István Széchenyi bzw. der Palatin Josef) Bekanntheit. Seine zusammen mit seiner Frau, Anna Latinovics, errungenen Verdienste als eifriger Wohltäter zogen die Aufmerksamkeit seiner Zeitgenossen auf sich. Besondere Beachtung gebührt der Erstveröffentlichung des János Horváth-Portraits von Anton Einsle.

PÉTER MARKÓ:

UMWANDLUNG NACH COVID

Die Absperrungen wegen Covid schneiden sich für ewig in unserem Gedächtnis ein. Auf die durch ihn herbeigerufte Lage war am meisten durch Attribut von „Kafkaisch“ bezeichnet. Es fällt auf diese unsichere Lage vielen ausgezeichneten Denkern

die Erzählung von Franz Kafka unter dem Titel Verwandlung ein. Die durch den Virus herbeigeführte Sperrung gewöhnt uns an den allgemeinen Geschlossenheit, die leicht eine Katastrophe herbeiführen kann. Wir wissen sehr wohl, daß es keine einzeige Krise, sondern seine Umwandlung sei. Die Erde gibt in mancher Art und Weise ein Zeichen, daß diese erschöpft sei. Die Menschheit soll von ihrem seit langem gehätschten Traum Abschied nehmen: dem durchs materiellen Wohlsein erreichbaren Glück.

TAMÁS BALÁZS UDVARDI:

BERICHT – KAPITEL AUS DEM LEBEN
VON JÁNOS CSONDOR

Der um die Anwendung der ungarischen Sprache kämpfenden János Csondor stand unbekannt vor der Literaturforschung. Wir kannten ihn durch sein Hauptwerk, Dienstanweisungen von Rechenschaften, Keszthely, 1819. Auch seine Tätigkeit konnte in der Wirtschaftsliteratur hervorragend sein. Der Beitrag versucht seine Laufbahn zu erschließen, mitsamt der Welt der Mezzanatur sowie nach dem Tode von György Festetics. Es wird der Zerfall des Zentrums in Keszthely sowie die Erscheinung beschrieben. Es wird sein Kontakt mit dem bekannten Gelehrten des Zeitalters Lajos Bitnitz, weiter erzählt die Entstehungsumstände des Wirtschaftswörterbuchs (Gazdasági Szótár). Dadurch wird auch das Leben im Reformzeitalter neu erluchtet. Es wird neue Forschungsmöglichkeit für die Forscher der Lokalgeschichte garantiert.

ZOLTÁN CSISZÁR:
 UNDER THE WINGS OF THE EAGLE
 (ALSÓ-KEMENESHÁT IN THE 18TH AND
 19TH CENTURIES)

This article, continuing the studies on the Ottoman occupation period published in issues 2 and 3 of *Vasi Szemle* (2024), examines the status of the settlements in the region now known as Alsó-Kemeneshát following the expulsion of the Turks. The study draws on sources such as tax censuses, *urbaria*, and census data, some of which are already well-documented. It concludes with an analysis of the 1869 census. The findings provide a comprehensive picture of the region's settlements up to the Austro-Hungarian Compromise, addressing gaps in historical knowledge. In summary, the first half of the examined period saw a sudden increase in the number of houses, plots, and population, accompanied by a decline in the living conditions of the agrarian population.

JUDIT SZIPŐCZ:
 THE PAST, PRESENT, AND FUTURE OF
 THE KŐSZEG FELT FACTORY IN THE
 21ST CENTURY

Since ancient times, humans have harnessed the beneficial properties of animal hair. The significance of felt, made from sheep's wool, remains considerable even in the 21st century. Due to its excellent thermal insulation, waterproofing, vibration absorption, and heat resistance, felt has been widely used in both light and heavy industries. Hungary's only operational felt factory is located in Kőszeg, in a picturesque setting, making it almost an industrial monument. This study provides an overview of the factory's history while of-

fering insights into the felt production process and its diverse applications.

GÁBOR TÓTH – BARBARA SÁNTA:
 THE EASTERN CEMETERY OF SAVARIA
 – NEW ANTHROPOLOGICAL DATA
 (SZOMBATHELY, ROMAN PERIOD)

Archaeological research on the eastern cemetery of Savaria began in the 19th century, with the most recent findings emerging from excavations conducted in 2022, prior to cemetery construction. These excavations uncovered 33 additional graves within the cemetery and three more in the section wall. Most of the graves likely date to the 3rd or 4th century CE. The burial rite was consistent, with the deceased interred in a supine position, oriented west to east. The tombs varied in construction, ranging from simple earth graves to brick tombs and stone-brick-mortar structures. The majority of the graves had been disturbed and/or looted. Human remains were recovered from 28 graves, though most were incomplete and fragmentary. While the anthropological study does not alter existing knowledge, it provides a detailed report of the findings.

GABRIELLA GÁSPÁR:
 STATUS, RANK, AND WEALTH IN THE
 HISTORY OF THE MIKOS FAMILY OF
 TARRÓDHÁZA

This study explores the origins and career of Baron László Tarródházi Mikos. Born in Kőszeg into a Lutheran noble family, Mikos owed his status and wealth to his legal expertise and professional skills. His significance lies in his involvement as a lawyer in two major events of late 18th-century Hungarian history: the conservative reform

movement and the Jacobin trial. Spending two-thirds of his life in national office, he was also a highly respected jurist.

DR. TIVADAR PUSKÁS –
REZSŐ LENDVAI – TAMÁS KÖCSE :
AN OLD DOCUMENT ON THE HISTORY
OF AMBULANCE SERVICES IN VAS
COUNTY FROM CONCEPT TO REALITY

This study examines the development of emergency care in Vas County, based on a plan drafted by the chief physician of the ambulance service at the time, Dr. Tivadar Puskás, in late 1994. The plan outlined the direction for development across ten thematic areas and provides a summary of progress made over the past 25 years. Many of the objectives set at the time have been successfully achieved, and some have even influenced national policies. Key accomplishments include the establishment of a network of ambulance stations ensuring a maximum 15-minute response time and the integration of an on-call general practitioner service within the National Ambulance Service.

GÁBOR KOVÁCS – SÁNDOR NÉMETH:
THE ADMINISTRATION OF VAS
COUNTY SINCE THE REGIME CHANGE

This study aims to examine the present-day administration of Vas County. While its primary focus is the period following the political regime change in 1990, it also explores the legal-administrative framework of key historical periods, beginning with the introduction of modern public administration after the Austro-Hungarian Compromise. Additionally, it analyzes the main factors influencing the population of the

county's settlements. The study further investigates various sub-county territorial levels, including notarial districts, subregions, districts, and joint municipal offices.

BALÁZS TAMÁS UDVARDI:
ACCOUNT - CHAPTERS IN THE LIFE OF
JÁNOS CSONDOR

János Csondor, an advocate for the use of the Hungarian language, has remained largely unknown to Hungarian literary research. He is primarily recognized for his major work, *Gazdaságbéli számadó és számvevő tiszti utasítások* (Accounting and Auditing Officers' Instructions), published in Keszthely in 1819. His influence was more pronounced in economic literature. This paper seeks to explore his life, shedding light on the world of patronage, the decline of the Keszthely center following the death of György Festetics, and the rise of Fülöp Batthyány. It also examines Csondor's relationship with Lajos Bitnitz, a prominent scholar of the time, while offering new insights into the creation of the Economic Dictionary. Additionally, the study may provide a fresh perspective on life in Szombathely during the reform era, opening further research opportunities for local historians.

GÉZA BALÁZS:
THE MEMORY OF PÉTER JÓZSA IN
SZOMBATHELY AND NAGYRÁKOS

This paper explores the career and work of Péter Józsa (1929–1979), a cultural sociologist and semiotician, highlighting his connection to Vas County (Nagyrákos). It also examines the symposia held in Vas County (Szombathely, Nagyrákos) since 2002 that have been dedicated to his legacy. Particular attention is given to the 2024 symposium, which focuses on the theme of meaning creation in the arts.

CSILLA PUP:
PORTRAIT OF JÁNOS SZENTGYÖRGYI
HORVÁTH (1777–1841),
THE CHAMBERLAIN

The history of three prominent generations of the renowned Horváth family of Szentgyörgy remains largely untold. This essay aims to fill that gap. János Szentgyörgyi Horváth (1777–1841) was known not only for his successful economic ventures and official career but also for his generous support in establishing new institutions and associations. He maintained excellent relations with leading intellectuals and politicians of his time, including István Széchenyi and Governor József. Horváth and his wife, Anna Latinovits, were widely recognized for their zealous philanthropy, which attracted significant attention from their contemporaries. Notably, this study presents, for the first time, the publication of a bust of János Szentgyörgyi Horváth by Anton Einsle, the most renowned portrait painter of the period.

PÉTER MARKÓ:
TRANSFORMATION AFTER COVID

The Covid lockdowns are etched in our memories forever. The uncertainty they created can best be described as Kafkaesque. For many eminent thinkers across Europe, those months brought to mind Franz Kafka's *The Metamorphosis*. The lockdown caused by the virus is gradually preparing us for the broader lockdown imposed by environmental disaster. We know well that this is not just a single crisis but a transformation. The Earth is signaling in countless ways that it is exhausted. Humanity must bid farewell to its long-cherished dream of happiness through material prosperity.

GÁSPÁR GABRIELLA (1956)

jogász, szociológus, történész,
művészetszociológus, egyetemi docens,
címetes egyetemi tanár – Pécsi
Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

CSISZÁR ZOLTÁN (1956)

okleveles gépész szakmérnök – Veszprém

DR. HABIL. TÓTH GÁBOR ANTAL PH.D.

(1964)

antropológus, humánbiológus, tanszékvezető
– Eötvös Loránd Tudományegyetem
Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ,
Biológiai Tanszék, Szombathely

SÁNTA BARBARA (1982)

régész – Savaria Múzeum, Szombathely

SZIPŐCZ JUDIT (1982)

környezetvédelmi technikus, jelenleg
a Mastergood cégcsoport sárvári üzemében
csomagoló. Szabadidejében internetes
magazinoknak és a *Holnap* irodalmi
folyóiratoknak publikál

NÉMETH SÁNDOR (1979)

adjunktus – Eötvös Loránd
Tudományegyetem Berzsenyi Dániel
Pedagógusképző Központ,
Földrajzi Tanszék, Szombathely

KOVÁCS GÁBOR (1983)

adjunktus – Eötvös Loránd
Tudományegyetem Berzsenyi Dániel
Pedagógusképző Központ,
Földrajzi Tanszék, Szombathely

UDVARDI BALÁZS TAMÁS (1975)

műtárgyvédelmi munkatárs –
Savaria Múzeum, Szombathely

PROF. DR. BALÁZS GÉZA (1959)

nyelvész, néprajzkutató egyetemi tanár,
korábban a Berzsenyi Dániel Főiskola és
az ELTE professzora, jelenleg a Színház- és
Filmművészeti Egyetem Doktori Iskolájának
vezetője, a Magyar Szemiotikai Társaság
főtitkára

DR. PUSKÁS TIVADAR (1952)

főorvos, országgyűlési képviselő,
polgármester, jelenleg óraadó tanár
(Pécsi Tudományegyetem
Egészségtudományi Kar Szombathelyi
Képzési Központ) és az *Egészség Akadémia*
szakfolyóirat olvasószerkesztője

G. TÓTH FRANCISKA (1978)

irodalmi muzeológus – Babits Mihály
Emlékház, Esztergom

PUP CSILLA (1977)

könyvtáros – Magyar Nemzeti Levéltár
Vas Vármegyei Levéltára, Szombathely

MARKÓ PÉTER (1953)

szociológus, művelődésszervező, a Vas
Megyei Közgyűlés volt elnöke (1998–2006),
a sárvári Nádasy-vár Művelődési Központ és
Könyvtár egykori igazgatóhelyettese

DR. BÁLINT ZSOLT PHD (1962)

főmuzeológus, Magyar Természettudományi
Múzeum, Budapest